

ЕВРОПСКА ПРАВЕДНА ТРАНЗИЦИЈА ЗА ПОДОБАР СВЕТ

Уредник: Дирк Холеманс

ЕВРОПСКА ПРАВЕДНА ТРАНЗИЦИЈА
ЗА ПОДОБАР СВЕТ

Зелената европска фондација (GEF) е политичка фондација на европско ниво чија мисија е да придонесе кон активно дебатирање во Европа и да поттикне поголемо граѓанско инволвирање во европската политика. GEF цели кон тоа да ги насочи дискусиите за европските начела и политики и во рамки на зеленото политичко семејство и надвор од него. Фондацијата функционира како лабораторија за нови идеи, нуди меѓународна политичка едукација, како и платформа за соработка и размена на европско ниво.

За проектот Праведна транзиција

Оваа книга претставува дел од транснационалниот проект Праведна транзиција на Зелената европска фондација. Проектот ги испитува прашањата поврзани со трансформирање на економијата од екстрактивна во регенеративна на праведен и еднаков начин, со надеж дека ќе најде на неопходната поддршка кај граѓаните. Проектот се фокусира на собирање и споделување сознанија за развојот на трајни политики и начела што се создадени на чувствителен начин, имајќи ги предвид локалните специфики. Проектот го координира Оикос (Белгија) во име на GEF. Партнери на проектот се тинк-тенк организацијата Зелена куќа (Велика Британија), Институтот за политичка екологија (PE, Хрватска), Изгрејсонце (Северна Македонија), Транзисион Верде (Шпанија), Федерацијата на млади европски зелени (FUEG), Визио (Финска) и Полекол (Србија). Во 2020 и 2021 година, овие организации спроведоа разни активности во своите магични земји, вклучувајќи настани, публикации и интервјуа, за да ја зголемат свесноста за важноста на праведната транзиција. Оваа книга е производ на таа соработка и ги прикажува главните предизвици и можности во поглед на праведната транзиција.

Уредник: Дирк Холеманс (Оикос)

Автори: Натали Бенет (соработник од Зелената партија), Хоакин Нието (МОТ Шпанија), Дирк Холеманс (Оикос), Елина Володченко (Оикос), Лида Фернанда Фореро, Даниел Чавез, Ања Намака Линкс, Ранд Ел Зеин, Раул Гомез (Транзисион Верде), Ведран Хорват (PE), Драган Ѓунда (Полекол), Александар Ѓорѓиевски (Изгрејсонце), Симо Раитила (Визио), Сара Матју (европатеник), Шон Кари (Шкотски млади зелени), Ен Чепман (Зелена куќа), Роберт Магован, Адријан Тот (Зелена европска фондација).

Координатор на проектот: Адријан Тот, Зелена европска фондација

Дизајн на корицата и компјутерска обработка: Миријам Хемпел

Примероци од книгата може да се нарачаат на info@gef.eu

Контактирајте ја Зелената европска фондација (Green European Foundation):

Адреса на седиштето: Rue du Fossé 3, L-1536 Luxembourg

Адреса на канцеларијата во Брисел: Mundo Madou, Avenue des Arts 7-8, 1210 Brussels, Belgium

Телефон: +32 2 329 00 50

Електронска пошта: info@gef.eu

Веб-страница: www.gef.eu

Европска праведна транзиција за подобар свет

Уредник:
Дирк Холеманс

ЗЕЛЕНА ЕВРОПСКА ФОНДАЦИЈА

Copyright © 2022 by Green European Foundation

Објавено од Лондонското издавачко партнерство

www.londonpublishingpartnership.co.uk

Објавено во соработка со Зелената европска фондација www.gef.eu

Европска политичка фондација — N° BE 089.337.8512

Објавено со финансиска поддршка на Европскиот парламент кон Зелената европска фондација. Во оваа книга се изразени личните ставови на авторите и тие не го одразуваат ставот на Европскиот парламент.

Сите права задржани

ISBN: 978-1-913019-58-7 (pbk)

ISBN: 978-1-913019-59-4 (ePDF)

ISBN: 978-1-913019-60-0 (ePUB)

Каталогизација на оваа книга е достапна
во Британската библиотека

Содржина

Предговор	vii
Натали Бенет	
Вовед	1
Дирк Холеманс	
ПРВ ДЕЛ	7
Подготовки	
Праведната транзиција во климатската агенда: од потекло до практична имплементација	9
Хоакин Нието	
Различни перспективи за праведна транзиција: од пристојни работни места во позелено општество до добар живот за сите во рамки на планетарните граници	27
Дирк Холеманс и Елина Володченко	
Глобална перспектива: гласови од југ	59
Даниел Чавез, Ранд Ел Зеин, Лида Фернанда Фореро и Ања Намака Линкс	
ВТОР ДЕЛ	83
Европските региони се приближуваат	
Забрзување на праведната транзиција од Јужна Европа: Случајот на Шпанија	85
Раул Гомез и Хоакин Нието	
Историски перспективи за спроведувањето праведна транзиција во Југоисточна Европа	97
Драган Ѓунда, Александар Ѓорѓиевски и Ведран Хорват	
Праведната транзиција според нордскиот модел	117
Симо Раитила	

Нееднаквиот подем на праведната транзиција во Западна Европа	135
Дирк Холеманс и Елина Володченко	
ТРЕТ ДЕЛ	153
Праведна транзиција и Европскиот Зелен договор	
Европскиот Зелен договор како нов општествен договор	155
Сара Магју	
ЧЕТВРТИ ДЕЛ	171
Предводниците диктираат	
Праведна транзиција – младешки перспективи	173
Шон Кари	
Праведна транзиција во земјоделството	193
Ен Чепман	
Авијацијата и праведната транзиција	213
Роберт Магован	
ПЕТТИ ДЕЛ	237
Заклучни забелешки	
Да заклучиме: нашата работа штоуку започна	239
Дирк Холеманс и Адријан Тот	
За уредникот и за авторите	245

Предговор

Натали Бенет

Да се биде Британка која претставува збирка есеи за праведна, зелена транзиција во Европа и во светот изгледа соодветно. Соодветно бидејќи неправедната транзиција на британската економија од употребата на јаглен, идеолошки водена од премиерката Маргарет Тачер, која економски и социјално разори некои од денес најсиромашните делови на Европа, и понатаму им служи како опомена на полските и на германските рударски заедници, на италијанските градови каде што се произведува челик и на француските земјоделци.

Да, како што појаснува оваа книга, промената не мора да биде негативна. Има доволно студии на случаи на начините на кои транзитирањето на нашата економија кон одржлива иднина може да ги исчисти воздухот и водите, а може и да ни овозможи поздрава храна, поздрава тела и позадоволителен и безбеден живот. Тачер тргна да ја уништува опонентската политичка сила што почиваше врз заедниците што ископуваат јаглен. Судбината на тие заедници не беше толку колатерална штета колку што беше намерно уништување.

Да ја позајmime омилената изрека на Железната леџа, „не постои алтернатива“, освен да се направи транзиција од нашиот актуелен економски модел и тоа да се направи бргу. Климатската криза, којашто е егзистенцијална како и нејзината закана, претставува само еден начин на кој ги пречекоруваме границите на нашата единствена кривка планета. Единственото нешто што е сигурно во годините пред нас е масовната, темелна промена, бидејќи состојбата во којашто сме денес е особено нестабилна од економски, социјален и од еколошки аспект. А тоа е, всушност, добра вест.

Често барам од аудиторниумот да направи мисловен експеримент. Замислете дека имаме коректни, пристојни општества кои функционираат без проблем и во кои секој има стабилен, сигурен приход доволен за неговите потреби; топол, удобен, навистина достапен дом; високо ниво на физичко и ментално здравје; вкусна, здрава и пристапна храна; расцветана природа, див свет и чисти

воздух и вода; и безбедна меѓународна средина. Ако во тој свет би се открило дека се соочуваме со климатска криза и со природна криза и дека радикално треба да го смениме начинот на живот, тоа би бил навистина тежок политички предизвик.

Но, ние живееме во свет што мора да се промени, бргу, од еколошки причини, но и од причини поврзани со социјалната правда. Кога речиси милијарда луѓе редовно си легнуваат гладни, кога младите се борат да најдат безбедно вработување, а старите се борат со сиромаштија, кога состојбата на природата е алармантна, океаните се претвораат во „супа од пластика“, а климата видливо ита кон катастрофа, треба да гледаме луѓе кои прават скок кон позитивна промена, кон праведна транзиција.

Тоа што тие очигледно не го прават тоа, дури и во општества со вистински демократски избор, не е мерка за никаков вроден човечки конзервативизам или страв од промена. Тоа не е резултат на никаква брилијантност помеѓу силите од крајната десница кои бараат поддршка и гласови преку прикажување на овој свет како тежок и опасен, во кој мора да ги зграбиме штурите ресурси за „нас“ и за „нашите“, кои и да сме тоа „ние“, додека ги оттурнуваат „другите“, при што им удоволуваат на богати поединци и мултинационални компании со даночни олеснувања и либерализација.

Тоа е повеќе неуспех на нашата колективна политика да претстави еден привлечна, веродостојна, сеопфатна слика на тоа како изгледа едно праведно, зелено општество, кое не е само „стандардно работење со различна технологија“. Треба да покажеме дека намалувањето на работните часови како алтернатива на стекнувањето сè повеќе „нешта“ е огромна добивка. Да покажеме дека чистите воздух и вода, зелената природа и градовите кои не бревтаат со звукот на машините со внатрешно согорување се поздрави и посреќни. Да покажеме дека вистинската безбедност, ослободувањето од стравот од желби, може да се испорача и дека тоа е навистина природен следен чекор по децении прогресивно признавање на човековите права.

Токму тоа и го прават следните страници: нудат надеж за подобар живот за сите, колективно во рамки на оваа единствена, кривка планета, додека природата се обновува и температурите се држат помалку од 1,5 Целзиусов степен над нивото од пред индустријализацијата.

Уживајте додека ги истражувате овие страници и не ги чувајте само за себе. Зашто најважната порака е дека иднината е во рацете на сите нас. Историјата не е испишана однапред, туку таа се создава. А за да овозможиме добра иднина, многу повеќе луѓе треба да се вклучат и да се воодушеват, така што заедниците и поединците ќе направат политиката да се однесува на она што тие го прават, а не на она што ним им е направено.

Вовед

Дирк Холеманс

Додека ги правам последните измени кон овој вовед, медиумите известуваат дека на Нова година 2022 светскиот рекорд за нетипични температури ќе биде урнат насекаде во светот. Било да живеат во Белгија, Велика Британија или во Португалија, Европејците го доживеаја најтоплиот крај на годината откако се бележат температурите, а и на другите континенти температурите беа како никогаш претходно. Во Јужна Америка, во Парагвај беа измерени рекордни 45,6°C. Целата 2021 година беше катастрофална во поглед на екстремните временски феномени, како резултат на деструктивното мешање на човекот во биосферата. Иако климатските нарушувања и уништувањето на природата се чувствуваат насекаде, ефектите не се подеднакво распределени. Населението во Африка особено ја плаќа цената за тоа, иако е одговорно за едвај четири проценти од емисиите на стакленички гасови. Секоја година, насекаде во светот, сè повеќе луѓе и сè повеќе заедници сметаат дека на нивните работни места, домаќинства и хабитати им се закануваат или се уништени од долготрајни суши, топлотни бранови и екстремни врнежи од дожд. Сите овие забелешки може да се сумираат во една моќна реченица што ја користеше Грета Тунберг за да ја опише оваа состојба: „Куќата ни гори“.

Тоа значи дека мора да дејствуваме со невидена брзина за да спречиме дополнително глобално затоплување и дополнителен колапс на биодиверзитетот. Тоа мора да се случи во оваа деценија. Но, тоа не претставува крај на предизвикот. Не само што мора да се движиме бргу по бараната транзициска патека, туку мораме и да стигнеме далеку одејќи по неа, зашто само позеленувањето на постојниот економски систем нема да нè одведе никаде. Авторитативните извештаи и на Меѓувладиниот панел за климатски промени (IPCC) и на Меѓувладината научно-политичка платформа за биодиверзитет и екосистеми (IPBES) се едногласни во однос на ова: само трансформативните промени, во сите делови од нашите општества, може да овозможат соодветен одговор. Потребна е

радикална промена на кус рок ако сакаме да им оставиме на нашите деца свет во кој може да се живее и да им го олесниме страдањето што веќе го предизвикуваат актуелните промени поттикнати од човекот. Освен тоа, оваа транзиција која претставува предизвик мора да се реализира во свет што, исто така, го карактеризираат и сè поголемата нееднаквост, брзата дигитализација и, се разбира, кризата со ковид-19.

Од минатото можеме да научиме две важни нешта: кога во едно општество нештата значително се менуваат, секогаш постојат победници и губитници, а промената секогаш предизвикува отпор поради несигурноста што ја создава. Ова се два основни факти што мора да се земат предвид ако сакаме да ги зголемиме можностите за да ги направиме неопходните трансформативни промени. Овие две нешта се поврзани.

Јасно е дека регионите и групите во општеството што се веќе во критична состојба се најранливи во процесот на транзиција кон свет што учи да ги почитува планетарните граници. Помислете само на случајот на едно обесправено лице кое изнајмува куќа со лоша изолација и вози стар автомобил зашто нема добар јавен превоз што би го одвел на работа. Ако, непромислено и во име на амбициозната климатска политика тогаш се воведо данок на јаглерод или ако транспортот стане дел од Системот за тргување со емисии на ЕУ без воведување на социјални политики за ублажување на климатските промени, тогаш постои можност квалитетот на животот на сиромашните луѓе, кој и онака е веќе низок, дополнително да се намали.

Како последица на тоа, може да дојде до разбирлива побуна на луѓето што чувствуваат дека се неправедно третирани, како што беше со протестите на „жолтите елечи“ во Франција. Овие граѓани не се свртија против еколошките мерки, туку против нивниот претседател, кој прво го укина данокот на богатство за богатите, а потоа воведо данок на гориво под маската на еколошка загриженост. Тоа нè потсетува на суштината на политичката екологија: потрага по добар живот за сите, во рамки на границите на планетата. Станува збор за тоа секому да му се понуди можност за процут во неговата заедница и право на неопходните основни услуги што му овозможуваат да направи личен избор во животот, да се чувствува безбедно во светот што се менува и да функционира заедно со останатите за еманципација на сите. Ова е суштината на

тоа што значи праведната транзиција: перспектива од која треба да се развијат нови начела и политики, јавни установи, индустрии и добра што ќе ги овозможат неопходните трансформативни промени.

Ова нè доведува до второто нешто што можеме да го научиме од историјата: ризиците што произлегуваат кога општествените групи се чувствуваат небезбедно, оставени сами на себе и се плашат од иднината. Да дадеме повторно конкретен пример: добронамерните мерки во климатските политики, како субвенции за електрични автомобили, можат да бидат контрапродуктивни: тие им даваат пари на луѓе кои веројатно веќе можат да си дозволат да купат толку скап автомобил, додека луѓе од слоевите со најниски примања не можат да си дозволат да купат ниту евтин автомобил. Така, ако во исто време нема и доволно инвестиции во јавниот транспорт, постојната нееднаквост може дури и да се влоши со климатските политики. Историјата, исто така, ни покажува дека несигурноста создадена со лошо замислени политики и мерки е, за жал, совршена почва за авторитарни лидери и политички партии (партии што поголемиот дел од времето ги поддржуваат индустриите за фосилни горива и ги одбиваат политиките за праведна транзиција); и ова е нешто што гледаме дека се случува секојдневно.

Во таа смисла, праведната транзиција не е едноставно пушта желба на одредени групи во општеството; таа е спој на потреба и етика. Потребно е да се обликува транзицијата така што сите групи ќе се чувствуваат инволвирано, бидејќи во спротивно големи се шансите дека неопходната поддршка нема никогаш да се оствари и тој отпор само ќе расте. Наша морална цел е да не оставиме никого на цедило и да се осигураме дека можностите за секој да живее добар живот ќе растат, се разбира, со приоритетна поддршка за групите и регионите кои веќе се загрозени и експлоатирани, или оние за кои знаеме дека ќе бидат сериозно засегнати, како регионите со рударска индустрија или индустрија за фосилни горива.

Како што образложуваме во оваа книга, за праведна транзиција е потребен нов општествен договор, ништо повеќе, ништо помалку. Во дваесеттиот век, општествениот договор на државата на благосостојба во Европа во огромна мера го подобри квалитетот на животот на големи групи од популацијата, но беше заснован на предаторски капитализам што ги уништи остатокот од светот и неговата природа. Новиот договор за Европа, овојпат социјално-еколошки договор, може да се напише само од глобална перспектива,

земајќи ги предвид човековите права и почитувањето на природата насекаде во светот. Во исто време, потребата од ваква крупна трансформација подразбира и персонализација во голема мера. Разликите помеѓу регионите во Европа се огромни, не само во смисла на разлика во приходите помеѓу повеќе земји и во рамки на исти земји, туку и во смисла на финансиските, иновативните и структурните капацитети за оформување и имплементирање на трансформативните промени што се неопходни. Тоа јасно се гледа од различните прилози кон оваа книга. Само далекусежните форми на солидарност и соработка можат да дадат одговор на тоа.

Токму од оваа перспектива сериозно го цениме Зелениот договор на Европската комисија. Во споредба со политиките на претходната Комисија, ова е вистинско отстапување од претходната неолиберална перспектива. Климатските амбиции во голема мера пораснаа, а беа обезбедени и невидени средства. Сега се работи за тоа да се вложат парите во точни цели, а не само во сектори и компании што најдобро лобираат. За тоа е потребно транзициските политики да бидат и праведни политики од самиот почеток и да има учество според принципот од долу нагоре, како и значителни инвестиции во социјален дијалог, во кој ќе учествува граѓанското општество, вклучувајќи ги синдикатите и екоактивистите. Праведната транзиција се однесува и на создавањето нови работни места и на зголемувањето на социјалната праведност, како и на изнаоѓање нови одговори на комплексни проблеми.

Како што објаснуваме во оваа книга, концептот „праведна транзиција“ веќе долго време претставува дел од климатските дискусии: на пример, го има во преамбулата на Парискиот договор. Во меѓувреме, во ООН веќе се одржани неколку конференции за климатските промени, а кон крајот на 2021 година 26-тата Конференција на страните на ООН за климатските промени (COP26) се одржа во Глазгов. Добрата вест е што праведната транзиција беше присутна во дебатите и во текстовите поврзани со COP26. Исто така, ова прашање во агендата не го наметнаа само синдикатите, туку и домородното население и еколошките движења. Но, самото внимание не е доволно. Без да негираме дека напредокот на COP26 беше направен така што праведната транзиција се сфати посериозно, останува да се направи уште многу. Давањето гаранции е едно нешто, а нивното имплементирање на начин на кој се почитува редистрибутивната, рекогнитивната и процедуралната правда е

нешто друго. Со конкретни зборови, кога се донесуваат тешки одлуки, тие одговараат на следниве прашања: кој има право да седи на масата, како одлуките се носат на демократски начин и како се делат обврските и придобивките?

Ова е поврзано со силната потреба за новиот социјално-еколошки договор што го споменавме претходно. Всушност, праведната транзиција не се однесува на илузијата дека ако ја позелениме нашата капиталистичка економија и го направиме општеството малку понееднакво ќе овозможиме решение за климатските промени. Се соочуваме со повеќе кризи што може да се решат само со трансформативни, а според тоа и системски промени. Конечно, се работи за следниве две фундаментални прашања: како праведно да ги извршуваме работите и што претставува едно праведно општество во планетарни рамки?

ПРВ ДЕЛ

Подготовки

Праведната транзиција во климатската агенда: од потекло до практична имплементација

Хоакин Нието*

ПОЧЕТОК

Усвојувањето на концептот „праведна транзиција“ во ООН во нивните политики за одржлив развој и во рамката за климатската агенда претставуваше долг процес. Во однос на климатската агенда, до официјалното усвојување на концептот дојде дури во 2015 година, во Парискиот договор, на Дваесет и првата конференција на страните (COP21), во чијашто преамбула се споменува праведната транзиција. Договорот признава дека земјите не само што може да бидат засегнати од климатските промени, „туку и од влијанијата на мерките преземени како одговор кон нив“, нагласувајќи ја важноста на тоа да се заштитат луѓето и нивните работни места во процесите на промена, и да се применат конкретни мерки за да се ублажат ефектите врз секторите и териториите што се најранливи. Овој договор додава дека секоја земја треба да ги спроведе процесите на праведната транзиција во контекст на сопствената енергетска транзиција.

Дури 23 години откако меѓународната заедница ја усвои Рамковната конвенција за климатските промени на ООН (UNFCCC), во 1992 година, концептот праведна транзиција беше инкорпориран во меѓународната климатска агенда. Тоа беше долг процес во кој и создавањето на социјалната димензија на климатските промени во

* Хоакин Нието беше директор на шпанската канцеларија на Меѓународната организација на трудот (МОТ) (2011-2021) и прв претседател на фондацијата Sustainlabour (2004-2008). Ова поглавје, во голема мера, е ревидирана и обновена верзија на она објавено во монографското издание *Papeles de Economía Española* 163 (2020) за транзицијата кон нискојаглеродна економија, што авторот го подготви заедно со Ана Белен Санчез (регионален специјалист за зелени работни места во регионалната канцеларија на МОТ за Латинска Америка и Карибите) и Хулиета Лобато (професор на Универзитетот во Буенос Аирес).

мултилатералните организации, и првенствено, иницијативите на синдикатите беа клучни.

Во мултилатерални рамки, социјалната и трудовата димензија во однос на еколошките прашања се појавија уште во 1972 година, на Конференцијата на ООН за човековата околина во Стокхолм, а потоа повторно на Конференцијата на ООН за животна средина и развој во Рио де Жанеиро во 1992 година, и на Светскиот самит за одржлив развој во Јоханесбург, познат како Рио+10, во 2002 година. Но, дури во 2012 година за првпат Обединетите нации го усвоија концептот на праведна промена во резолуција што беше одобрена на Рио+20: „Иднината што ја посакуваме“.* На оваа меѓународна конференција, повторно одржана во Рио, имаше непосредна волја да се спојат социјалната и еколошката агенда од перспектива на одржлив развој. Освен обновување на обврската кон одржлив развој, присутните лидери на државите и високите претставници на земјите што го сочинуваат системот на Обединетите нации ја препознаа „важноста на праведната транзиција, вклучувајќи и програми за помош на работниците да се прилагодат на променливите услови на пазарот на трудот“ и потребата од можности за создавање работни места и пристojни работни услови за сите, обврзувајќи се да „работат во насока на безбедни и пристojни работни услови и пристап до социјална заштита и образование“.

Ова признавање на праведната транзиција не беше случајно, туку резултат на интензивна синдикална активност во текот на подготвителниот процес за Рио+20 и на самата конференција. Активноста ја координираа Меѓународната синдикална конфедерација (ITUC),[†] под водство на Анабела Розенберг и фондацијата Sustainlabour,[‡] под водство на Лаура Мартин Муриљо.

* Види <https://bit.ly/3JKIqL4>.

† ITUC, создаден во 2006 година со спојувањето на Меѓународната конфедерација на слободни синдикати (ICFTU) и WCL, има 180 милиони членови, кои се дел од повеќе од 300 синдикални организации во повеќе од 150 земји.

‡ Sustainlabour, Меѓународната фондација на трудот за одржлив развој, беше основана во 2004 година за да ја поддржи еколошката активност на синдикатите на национално и на меѓународно ниво. Нејзин прв претседател беше Хоакин Нието, лидер на шпанскиот синдикат Comisiones Obreras во тоа време, а последен претседател беше Шаран Бароу, генерален секретар на Меѓународната синдикална конфедерација.

Двете организации работеа заедно речиси една деценија со две примарни цели. Прво, ги промовираа климатската и еколошката агенда во синдикатите и помеѓу работничката класа, и на национално и на меѓународно ниво, како и во мултилатералните преговори, поддржувајќи ги процесите на инкорпорирање на синдикатите во агендата за одржлив развој. И второ, тие се залагаа за инкорпорирање на социјалните и трудови димензии со праведен транзициски пристап во климатската и еколошката агенда и на национално и на меѓународно ниво.

Меѓународната организација на трудот (МОТ), како специјализирано тело на ООН по тоа прашање, има специјална улога во овој процес на продлабочување на сфаќањето на односот меѓу животната средина и работната сила, како и на интеракциите меѓу климатската агенда и трудовата агенда во мултилатерални организации.

Самитот во Рио во 1992 година влијаеше врз сите институции, вклучувајќи ја и МОТ. Во 1994 година, еден од главните планери на самитот во Рио, Морис Стронг, заменик-генерален секретар на ООН, отиде во МОТ по повод нивната 75-годишнина и побара да се интегрираат еколошките планови во нејзината улога во корист на социјалната правда и развој. Барањето наиде на плодна почва, бидејќи МОТ инкорпорираше еколошки планови уште од седумдесеттите години на минатиот век, главно во однос на работната средина во смисла на загадување на воздухот и употреба на опасни супстанции, но и во зачувување на животната средина, што на Конвенцијата 169 (1989) беше препознаено дека има фундаментална важност за домородното население.*

Интегрирањето на еколошките планови продолжи да напредува и да се зацврстува, особено во полето на зелените работни места и климатските промени, со рано усвојување на праведен транзициски пристап.

Во 2008 година, МОТ, Еколошката програма на ООН (UNEP), ITUC и Меѓународната организација на работодавачи изготвија извештај под наслов „Зелени работни места: кон пристојна работа во одржлив свет со ниски емисии на јаглерод“ (International Labour Organization 2008b). Извештајот беше прва глобална студија за

* Конвенцијата 169 на МОТ во 1989 година за домородни и племенски народи. Достапно на: <https://bit.ly/bgGIYg>.

влијанието на зелената економија врз работењето, и беше прва публикација што обедини два традиционално засебни света што често се сметаат за непријатели под лажната претпоставка дека мерките за заштита на животната средина задолжително резултираат со укинување на работни места. Извештајот го соедини светот на работењето (синдикатите, работодавачите и МОТ) со светот на животната средина (преку UNEP) заеднички да ги препознаат влијанијата од вработувањето во еден еколошки поодржлив развоен модел.

Во извештајот се вели дека праведната транзиција е клучна за декарбонизација на економијата и за придвижување кон одржливи и рамноправни општества. Освен тоа, во него се нагласува фактот дека најрадикалните и најдлабоките промени што се неопходни за да се постигнат одржливи економии се поврзани со редефинирање на повеќето работни места. Во извештајот се истакнува и дека: „Самите климатски промени, прилагодувањето кон нив и напорите тие да се сопрат со намалување на емисиите имаат далекусежни импликации за економскиот и за социјалниот развој, за моделите на производство и на потрошувачка, а оттаму и за вработувањето, приходите и намалувањето на сиромаштијата“. МОТ, исто така, го сврте вниманието кон секундарната природа на социо-тродовите импликации на климатската агенда, бидејќи „придобивките од вработувањето и развојот се клучни за ублажувачките мерки да бидат технички изводливи, економски остварливи, социјално прифатливи и политички одржливи“.

Во извештајот се нагласува и дека „зелените работни места“* не се автоматски и пристојни работни места. Тоа значи дека многу работни места што го намалуваат притисокот врз животната средина не мора да значи дека имаат карактеристики на пристојно работење, односно работење со права и без дискриминација, во безбедни и здрави услови, со плата доволна за достоинствен живот и со социјална заштита. Покрај ова, раководното тело на МОТ ја нагласи потребата да се управува процесот на енергетска транзиција, со цел да се искористат можностите што ги нудат промените и да не се потклекне на предизвиците (International Labour Organization 2008a).

* Во извештајот се вели дека зелените работни места „го намалуваат еколошкото влијание на претпријатијата и на економскиот сектор, конечно до нивоа што се одржливи“.

Во 2013 година, Меѓународната трудова конференција ја усвои „Резолуцијата во врска со одржлив развој, пристојна работа и зелени работни места“.* Во 2015 година, во процесот на имплементирање на резолуцијата, МОТ разви и усвои дополнителни и трипартитни (односно, со формално и целосно учество на владите, синдикалните организации и организациите на работодавачите од целиот свет) „Препораки за праведна транзиција кон еколошки одржливи економии и општества за сите“ (International Labour Organization 2015). Овие препораки ја сочинуваат глобалната насока за имплементирање на праведната транзиција.

Енергетската и еколошката транзиција беа многу присутни во дебатите што ги промовираше МОТ за иднината на работењето по повод нејзината стогодишнина (International Labour Organization 2008c). Прво, оваа транзиција беше препознаена како еден од мегатрендовите што треба да се разгледаат, бидејќи, покрај другите, како технолошката револуција, демографските промени и инкорпорирањето на родовата димензија во сите социјални агенди, таа го преобликува светот на работењето. Освен тоа, трипартитната Стогодишна декларација се посвети на насочување на напорите да се обезбеди „праведна транзиција кон иднина на работењето што придонесува кон одржлив развој во нејзините економски, социјални и еколошки димензии“ (International Labour Organization 2019a). Ова дејство мора да се изведе преку политики кои ги ставаат луѓето, нивните потреби и нивните права во суштината, со оглед на влијанието што го имаат климатските промени врз земјите со ниски примања и врз најранливото население во голема мера, а особено оние кои работат во таканаречената неформална економија, што резултира со недостиг на здравствени услуги, вработување, пензии и заштита од незгоди. Младите луѓе, жените, руралното население и мигрантите се најзасегнатите групи.

* Достапно на <https://bit.ly/3hjE0PS>.

КОНФЛИКТНАТА ЕВОЛУЦИЈА НА СИНДИКАЛНОТО ДВИЖЕЊЕ КАКО ГРАДИТЕЛ НА ПРАВЕДНАТА ТРАНЗИЦИЈА

Едно од првите јавни споменувања на концептот праведна транзиција беше во 1993 година од страна на американскиот претставник на синдикатот Тони Мацоки кога тој побара можности и финансиска помош за работниците што се прераспределени од нивните работни места со имплементирањето на политики за заштита на животната средина. Во исто време, канадските синдикати го користеа концептот во нивната борба против азбестната индустрија.

Во однос на климатската агенда, концептот се користи како начин да се надминат потенцијалните несакани ефекти на мерките за ублажување на стакленичките гасови (како напуштање на употребата на јаглен и други фосилни горива) врз вработувањето. Ниту UNFCCC ниту неговиот прв оперативен инструмент, Протоколот од Кјото, своевременно не ја предвидоа оваа димензија. Конвенцијата со право го разгледува принципот на „заеднички но различни одговорности“ и ги зема предвид „соодветните можности и нивните социјални и економски услови“ за да ги адресира климатските промени и да усвои мерки за ублажување „со цел да ги минимизира несаканите ефекти врз економијата, јавното здравје и квалитетот на животната средина, на проектите или мерките што се преземени во нивни рамки за ублажување или за прилагодување на климатските промени“.* Сепак, UNFCCC никогаш не именува директни политики за вработување или за социјална правда. Како резултат на тоа, не се создадени никакви канали за да се инкорпорира прашањето за вработување во климатските преговори. Потрагата по такви канали, што би ја инкорпорирале праведната транзиција во инструментите за развој на Конвенцијата, стана приоритет на синдикатите во нивното учество во преговорите како граѓанска набљудувачка страна. Но, патот за усвојување на оваа стратегија не беше ни приближно лесен.

На COP3 во 1997 година, каде што беше усвоен Протоколот од Кјото, претставниците на работниците изразија спротивставени мислења: од една страна, северноамериканските синдикалци, кои имаа голем број претставници од редовите на рударите, се спротиставија на усвојувањето на целите за ублажување; а од друга страна, Европската

* Види <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>.

синдикална конфедерација го поддржа усвојувањето на протоколот и предложи целосно да се развијат мерки во корист на обновливите енергии и други мерки наведени во вториот член од Протоколот од Кјото. Целта на ова беше преку создавање нови работни места да се надминат несаканите ефекти на мерките да се затворат рудници и постројки што користат јаглен врз вработувањето, мерки што беа неопходни за исполнување на целите за ублажување наведени во Протоколот кои се однесуваат на индустријализираните земји. Но, процесот на спојување на европските и северноамериканските синдикати во поглед на Протоколот од Кјото беше сложен и долг.* Потребен беше социјален дијалог меѓу социјалните партнери во секоја земја со цел да се предвидат позитивните и негативните ефекти на мерките за ублажување.

Синдикалната агенда значително напредуваше во почетокот на дваесет и првиот век со сè поголемо координирано учество на сè повеќе национални синдикални центри во последователни климатски COP координирани од ICFTU (предвесник на ITUC) и со основањето на Sustainlabour, промовиран од ICFTU како инструмент за поддршка на синдикалните организации за климатски и еколошки прашања. Во тој контекст, синдикалниот предлог успеа: единствениот начин да се осигура дека климатската агенда ќе се движи напред и дека процесот на еколошка транзиција е успешен беше коректна организација на работењето. Така, на пример, на COP13 на Бали во 2007 година, синдикалната делегација, составена од повеќе од 80 претставници од 22 земји, претстави предлог да се вклучи проблемот со вработувањето во преговарачката рамка под следниве услови:

Транзициите при вработувањето треба да се проучат и да се предвидат така што ќе гарантираат социјална правда. Придружните мерки (вклучувајќи ги промовирањето на пристојни и зелени работни места и системите за социјална заштита) треба да се

* Додека европските синдикалци го поддржаа Протоколот од Кјото од самиот почеток и преговараа во врска со неговата имплементација, ставот на синдикатите од САД против овој протокол продолжи со години. Во разговори помеѓу европските и северноамериканските синдикати во Њујорк, во кои и јас учествував во 2004 година, северноамериканските синдикалци ни рекоа дека за нив Протоколот од Кјото значи смрт, и дека праведната транзиција не претставува ништо друго освен ковчег за „пристоен погреб“. Но, овој став почна да се менува набргу по поплавите во Њу Орлеанс како последица на ураганот Катрина во август 2005 година.

осмислат заедно со мерките за олеснување и прилагодување. Синдикатите предлагаат да се насочат вработувањето, приходите и мерките за помош на сиромашните во средиштето на дискусиите. Влијанијата од вработувањето треба да се инкорпорираат како променливи во сите сценарија.*

Во исто време, почнаа да се склучуваат сојузи со разни европски влади и со влади од други делови на светот, особено со претставници од Аргентина, кои даваа предлози формално да се инкорпорира праведната транзиција во текстот на новите инструменти што требаше да се усвојат во рамки на конвенцијата. Тоа доведе до Парискиот договор на COP21 во 2015 година, што конечно го инкорпорира овој концепт.

ПЕРЦЕПЦИИ ЗА ВЛИЈАНИЕТО ОД КЛИМАТСКИТЕ ПРОМЕНИ ВРЗ ЕКОНОМИЈАТА И ВРАБОТУВАЊЕТО

Со текот на времето сè повеќе се сфати влијанието на климатските промени врз економијата и вработувањето. За оваа промена придонесоа разни студии, а таа, пак, овозможи економските и социјалните димензии на климатската агенда да бидат разбрани и инкорпорирани во одлуки.

Изданието Економија на климатските промени: Стернов преглед во 2006 година претставуваше пресврт во прифаќањето на економските и на социјалните димензии на климатската агенда и ги воспостави условите за појава на консензус за синдикалното движење да се заземе во корист на праведната транзиција. Стерновиот извештај предупреди на сериозни негативни економски и социјални последици ако бргу не се преземе нешто во однос на климатските промени, наведувајќи дека тоа би можело да чини до 20 проценти од БДП на неопределено време. Наспроти тоа, инвестирањето во избегнување на климатските промени, би чинело еден процент од БДП и би имало позитивни економски последици.

Како што се вели во заклучокот на Четвртиот извештај за проценка (AR4) од Меѓувладиниот панел за климатски промени од 2007 година:

Придобивките и трошокот од климатските промени за индустријата, населените места и општеството во голема мера

* Извадоци од изјавата на синдикатите на COP 13, декември 2007.

ќе варираат во однос на локацијата и обемот... Сепак, вкупно, поверојатно е нето-влијанијата да бидат силно негативни во услови на поголемо и позабрзано затоплување.

Во овој контекст, европското синдикално движење, исто така, подготви извештај под наслов „Климатските промени и вработувањето. Влијанието на климатските промени и на мерките за намалување на CO₂ до 2030 година врз вработувањето во Европската Унија-25“ (European Trade Union Confederation 2006), што заеднички го изготвија Синдикалниот институт за труд, животна средина и здравје при Синдикалната конфедерација (Шпанија), Синдекс (Франција) и Институтот од Вупертал (Германија). Користејќи различни методологии за мерење, извештајот ги бележи влијанијата од климатските промени врз различни региони во Европа, врз основа на проекцијата за умерена промена. Европската синдикална конфедерација ги поддржа заклучоците од извештајот за влијанието врз работните места.

Во исто време, Sustainlabour го објави својот „Водич за климатските промени“, во кој го насочува вниманието на различните ефекти на еколошката транзиција врз вработувањето во разни продуктивни сектори, како земјоделството, шумарството и екосистемите; врз здравјето и населените места; и врз општеството.

Исто така, претходно споменатиот извештај „Зелени работни места: кон пристojни работни места во одржлив свет со ниски емисии на јаглерод“ (International Labour Organization 2018a) претставува исклучителен напредок во сфаќањето и на заемните дејства меѓу климатските промени, економијата и вработувањето, и на потребата да се инкорпорира ова прашање во климатската агенда.

Во своите студии МОТ пријавуваат дека секоја година зголемената фреквенција и интензитет на природните катастрофи поврзани со човекот ја намалуваат продуктивноста на екосистемите од кои зависат 1,2 милијарди работни места, што сочинуваат 40 проценти од глобалното вработување. Меѓу 2000 и 2015 година, природните катастрофи што беа предизвикани или влошени од човекот предизвикаа годишна глобална загуба од 23 милиони години на живот, што е еквивалентно на 0,8 проценти од годишното работење. За возврат, ефектите од она што е познато како „топлиот стрес“ резултираат со годишна загуба на работни часови еквивалентни на

околу 80 милиони работни места (International Labour Organization 2019b).

МОТ го проучи влијанието на имплементацијата на обврските за ублажување на одделни земји согласно Парискиот договор врз вработувањето. Студијата проценува дека до 2030 година ќе бидат загубени шест милиони работни места, но за возврат ќе бидат создадени 24 милиони нови работни места. Уште повеќе работни места би се создале ако земјите промовираат циркуларна економија (International Labour Organization 2018b).

Но, ситуацијата е многу покомплексна, зашто иако ќе бидат создадени четири пати повеќе работни места одошто ќе бидат изгубени, работните места што ќе се создадат нема да бидат во истите места и во исто време со оние што ќе бидат укинати. Извештајот на МОТ покажува дека од 163 анализирани економски сектори, повеќето ќе имаат корист од создавање нето-работни места. Меѓу нив се издвојува секторот на електрична енергија, каде што промената кон обновливи енергии се проценува да создаде 2,5 милиони работни места до 2030 година, во споредба со 400.000 работни места што ќе бидат загубени со укинување на производството на електрична енергија од фосилни горива. Освен тоа, само 14 сектори ќе загубат повеќе од 10.000 работни места, а само два сектори (екстракција и рафинирање на нафта) ќе загубат милион работни места или повеќе. Во регионална смисла, создавањето нето-работни места се проценува на три милиони во двете Америки, 14 милиони во азиско-пацифичкиот регион и два милиони во Европа. Најнегативно ќе биде засегнат Блискиот Исток, каде што загубата на нето-работни места ќе изнесува 0,5 проценти поради важноста на нафтата за регионот.

Но, циркуларната економија ветува, бидејќи се проценува дека ќе создаде дополнителни шест милиони работни места во следните години.

Од друга страна, пак, уништувањето на животната средина особено ги засега најранливите групи во општеството: жените, сиромашните, мигрантите и домородното население. Жените, кои учествуваат на глобалниот пазар на труд со 48 проценти, заземаат само 32 проценти од сите работни места во сè поголемиот сектор на обновливи енергии. Од нив, речиси 50 проценти се административни работни места, а само 28 проценти се на позиции на кои се донесуваат одлуки или позиции со образование во наука.

Очигледно е дека овие работни места се и подобро платени и нудат поволни работни услови. Оваа разлика е очигледна и во одржливиот градежен сектор, во рециклирачката индустрија, во органското земјоделство и во индустријата на електрични возила (Sanchez 2019). Состојбата ја влошуваат поголемите проблеми со кои се соочуваат жените при адаптирање на климатските промени, во смисла на пристап до финансиски ресурси, земјоделски ресурси, земјиште, технологија и обука (Baruah 2016; Intergovernmental Panel on Climate Change 2014; International Labour Organization 2009; International Labour Organization 2017a; von Hagen and Willems 2012).

Затоа, потребно е да се спроведат процесите на енергетска транзиција и еколошка реконверзија врз основа на пристојно работење и социјална правда. Така, важно е да се одреди насоката што овој процес треба да ја следи коректно, што значи да се придвижи кон еколошки одржлива економија преку коректно и ефикасно спроведување на транзицијата, со цел да придонесе да се постигне пристојно работење за сите, социјална инклузија и искоренување на сиромаштијата.

Несомнено, климатската агенда долго постои во рамки на агендата за меѓународен развој. Нејзината важност беше зголемена со усвојувањето на Целите за одржлив развој (SDG) како дел од агендата на ООН до 2030 година. Климатските промени експлицитно се адресираат во тринаесеттата цел (SDG 13), „Климатска акција“, која предлага вклучување на климатските акции во националните политики, стратегии и планови, како и подобрување на образованието, свесноста и на човечките и на институционалните капацитети за ублажување на климатските промени.

И многу од другите цели се поврзани со климатската агенда – не само оние што се директно поврзани со еколошките цели, како водата, енергенсите, шумите и океаните, туку и оние поврзани со сиромаштијата, здравјето, родовата еднаквост, индустријата, потрошувачката, градовите, економијата и вработувањето. Седумнасетте цели за одржлив развој сочинуваат агенда за социјална трансформација за еколошки одржлив развој на човекот, а 169-те намери што тие ги содржат сочинуваат специфична стратегија за транзиција за секоја од темите, при што сите цели и намери се меѓусебно поврзани.

Особено во поглед на аспектите што се најблиску поврзани со праведната транзиција, SDG 8 („Промовирање постојан, инклузивен

и одржлив економски раст, целосно и продуктивно вработување и пристојно работење за сите“) вели дека, за да се постигне одржлив економски развој, општествата треба да ги создадат неопходните услови за луѓето да имаат пристап до пристојна работа со квалитетни работни места, стимулирајќи ја економијата без да ја уништат животната средина. Таа го надополнува овој принцип во SDG 1 („Крај на сиромаштијата“) категорично нагласувајќи дека економскиот раст мора да биде инклузивен, со цел да создаде одржливи работни места и да промовира еднаквост, и првенствено да повикува на проширување на основните нивоа на социјална заштита во сите земји во светот.

ПРАВЕДНАТА ТРАНЗИЦИЈА КАКО ИНСПИРАЦИЈА ЗА ИНИЦИЈАТИВАТА „МЕЃУНАРОДНА КЛИМАТСКА АКЦИЈА ЗА РАБОТНИ МЕСТА“

Вклучувањето на поимот праведна транзиција во Парискиот договор од 2015 година го отвори процесот на нејзино усвојување во многу земји. Овој поттик се одржа во целиот период до климатската конференција во Њујорк во 2019 година, кога повеќе од педесет земји ја потпишаа декларацијата за поддршка на праведната транзиција.*

МОТ го поздравил вклучувањето на праведната транзиција во Парискиот договор, а нејзиниот генерален директор, Гај Рајдер, нагласил дека тоа е првпат да се препознае потребата да се почитуваат правата на сите луѓе, вклучувајќи ги и работниците, во процесите на климатската транзиција, што гарантираат пристојна работа за сите.

По Парискиот договор, ООН, со поддршка од МОТ, го спроведуваше она што е познато како „социјална димензија на климатските промени“.

Првиот голем пробив во оваа област по COP21 во Париз се одржа на COP24 во Катовице во 2018 година, каде што многу земји ја потпишаа Шлеската декларација за солидарност и праведна транзиција.†

Потоа, на климатската конференција во Њујорк во септември 2019 година, Генералниот секретар на ООН, Антонио Гутереш ја промовира иницијативата Меѓународна климатска акција за работни

* Види <https://bit.ly/3qGeYQQ>.

† Види <https://bit.ly/2uYLW33>.

места (АС4Ј),* задолжувајќи ја МОТ да ја развие оваа иницијатива во координација со социјални партнери, со цел да ги охрабри земјите да ги усвојат националните планови за праведна транзиција како дел од нивните климатски политики.

Главната цел на оваа иницијатива беше да ги стави луѓето во средиштето на климатската акција. Тоа значи да се осигура дека климатската акција е придружена со создавање пристојни и зелени работни места, со специфични мерки за социјална заштита за ранливите групи. Исто така, тоа значи овозможување економски поттик за поддршка на технолошко и енергетско модернизирање на приватниот сектор за производство со ниски емисии на јаглерод диоксид, како и механизми за социјален дијалог што ќе ги насочуваат пошироките спогодби што треба да се постигнат, вклучувајќи повици кон земјите да се приклучат кон иницијативата да ги усвојат националните планови за праведна транзиција како дел од нивните климатски политики.

Иницијативата АС4Ј, иницијално промовирана со учество на 46 земји, беше официјално презентирана на COP25 во Мадрид.†

Праведната транзиција, исто така, напредуваше и паралелно со климатските преговори. Документот изготвен за исходот на COP25 одново го потврди во Одлуката 1/CP.25, овластувањето на Парискиот договор да ги земе предвид императивите за праведна реконверзија или транзиција на работната сила и на создавањето пристојна работа и квалитетни работни места. На пример, во работниот план за мерките како одговор на климатските промени, праведната транзиција беше вклучена во следниве активности: препознавање на национални стратегии и добри практики за имплементирање на политики со ниски емисии; промовирање на капацитетите на страните да го анализираат влијанието на имплементацијата врз политиките како одговор; примена на препораки и рамки за помош на страните; и размена на регионални, национални и секторски искуства.

Во однос на родовото прашање, праведната транзиција беше инкорпорирана во принципите на новиот План за родова акција (GAP), согласно Работната програма за родовото прашање од Лима. Реформулацијата на GAP беше еден од пробивите на COP25 поради

* Види www.climateaction4jobs.org/.

† За регистрација на настанот може да се пристапи на <https://bit.ly/3uEtqYO>.

непропорционалното влијание на климатската криза врз жените. Вклучувањето на праведната транзиција во овој план подразбира препознавање на постојните трудови разлики на пазарот на трудот што мора да се адресираат преку целни политики по цена на пресликување на истите родови нееднаквости што во моментот се среќаваат во новите одржливи економски планови.

Во текот на 2020 и на 2021 година, среде пандемијата со ковид-19, иницијативата AC4J, далеку од тоа да беше во затишје, продолжи да се користи со цел да ги забрза процесите на енергетска и на еколошка транзиција во светот. Пример за ова е промоцијата на иницијативата на AC4J во Африка што се одржа минатиот април. Во 2020 година, беше формиран Меѓународниот советодавен одбор на иницијативата, со учество на министри од Аргентина, Костарика, Шпанија, Франција, Гана, Индонезија, Самоа и Сенегал. Со Одборот претседаваат министерот за труд на Самоа и шпанскиот потпретседател и министер за еколошка транзиција. Ова копретседателство претставуваше писмо на намери: здружи (како што е вообичаено во ООН) една земја во развој и една индустријализирана земја, но, и еден министер за труд и еден за екологија, поле што е особено ранливо на климатските промени (како островите во Пацификот) и земја што е пионер во примената на праведната транзиција.

Во ова сценарио по ковид-19, економското преориентирање на ЕУ, која одлучи да го промовира Зелениот договор во рамки на пошироката политичка амбиција да се фати во костец со климатските промени, е обрабрувачка вест, со цел да се намалат емисиите за 55 проценти до 2030 година и за нула емисии до 2050 година, и со мултимилијардерски инвестиции, од кои некои ќе ја финансираат праведната транзиција. Ова е особено добредојдено, бидејќи овој пристап беше интегриран во европските и во националните планови за економско и социјално закрепнување за да се адресираат деструктивните влијанија на ковид-19 врз здравјето, економијата и вработувањето. Програмата Следна генерација на ЕУ*, којашто опфаќа комбинирани инвестиции од 806,9 милијарди евра, е повеќе од план за закрепнување. Инкорпорирањето на климатската одговорност, енергетската и еколошка транзиција, социјалната инклузија и праведната транзиција се добри вести, и би можеле да

* Достапно на https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en.

прикажат состојба пред и потоа во однос на одржливоста за ЕУ и за секоја од нејзините членки.

ЗАКЛУЧОЦИ

Ова поглавје, кое се фокусира на потребата да се адресира вработувачката димензија на климатските политики преку праведна транзиција, го покажа долгиот пат на концептот пред неговото усвојување во официјалната агенда во рамката на UNFCCC. Тоа, исто така, ја нагласи улогата на политичките, институционалните и, пред сè, на синдикалните фактори кои придонесоа за неговото инкорпорирање. Денес, праведната транзиција ја поддржуваат широка низа сектори, вклучувајќи ги бизнисите (видете ја, на пример, коалицијата Мислиме на бизнис, 2019).

Беа опишани и концептуалната идеја за праведна транзиција и инструментите неопходни таа да се постигне: особено препораките на МОТ на оваа тема и европските политики и инвестиции наменети за економска и социјална обнова, инспирирани од Зелениот договор.

За да се олеснат процесите на еколошка и енергетска транзиција со доволен опсег и брзина за да се избегнат катастрофалните климатски промени, клучни се политички одлуки и договори, но тие не се единствените неопходни договори. За да се надминат социјалните пречки за промена, неопходен е поширок социјален договор преку рамка на социјален дијалог и граѓанско учество што ја опфаќа социјалната димензија и гарантира праведна транзиција. Само на тој начин енергетската и еколошката транзиција ќе бидат можни, а неопходната промена ќе биде ефикасна. Оние економии што се подобро позиционирани во ваквата транзиција ќе имаат подобри можности; оние на кои ќе им треба подолго време ќе имаат поголеми проблеми и поголеми негативни социјални влијанија. Сите ние треба да го избегнеме социо-еколошкиот колапс на нашата цивилизација, што сè уште претставува реална закана, и да се придвижиме кон еколошки одржливи и социјално праведни општества.

Библиографија

baruah, B. 2016. Renewable inequity? Women's employment in clean energy in industrialized, emerging and developing economies. *Natural Resource Forum* 41(1), 18–29.

- Bureau for Workers' Activities. 2018. Just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all. Policy Brief, International Labour Organization, Geneva (<https://bit.ly/3LFPGJs>).
- European Commission. 2019. Clean energy for all Europeans. Report, European Commission, Brussels.
- European Trade Union Confederation. 2006. Climate change and employment: impact on employment in the European Union-25 of climate change and CO₂ emission reduction measures by 2030. Report, ETUC, Brussels (<https://bit.ly/3sQcQUS>).
- European Trade Union Confederation. 2011. ETUC resolution Rio+20: strengthening the social dimension of sustainable development. Report, 19–20 October, ETUC, Brussels (<https://bit.ly/34MbK4w>).
- European Trade Union Confederation. 2017. Resolution on the follow-up of the Paris Agreement on climate change. Report, 27 October, ETUC, Brussels (<https://bit.ly/3rWfcSV>).
- Intergovernmental Panel on Climate Change. 2007. Fourth assessment report (AR4) of the United Nations Intergovernmental Panel on Climate Change (www.ipcc.ch/assessment-report/ar4/).
- Intergovernmental Panel on Climate Change. 2014. *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*. Cambridge University Press.
- International Labour Organization. 2008a. Employment and labour market implications of climate change. Conference Proceedings, 303rd Session, International Labour Office, Geneva (<https://bit.ly/3sADK4j>). International Labour Organization. 2008b. Green jobs: decent work in a sustainable, low-carbon world. Report, United Nations Environment Programme (<https://bit.ly/353VYBU>).
- International Labour Organization. 2009. Improving the climate for gender equality too! Website, ILO, Geneva (<https://bit.ly/357sumR>).
- International Labour Organization. 2015. Guidelines for a just transition to environmentally sustainable economies and societies for all. Policy Guidelines, ILO, Geneva (<https://bit.ly/3HXi9YV>).
- International Labour Organization. 2017a. World employment and social outlook: trends for women 2017. Report, ILO, Geneva (<https://bit.ly/3rWV4QJ>).
- International Labour Organization. 2017b. Gender, labour and a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all. Report, ILO, Geneva.
- International Labour Organization. 2017c. Work in a changing climate: the green initiative. Report, ILO, Geneva (<https://bit.ly/3GWU0AF>).
- International Labour Organization. 2018a. Green jobs: towards decent work in a sustainable, low-carbon world. Report, ILO, Geneva (<https://bit.ly/3N99p57>).

- International Labour Organization. 2018b. Greening with jobs. World employment and social outlook 2018. Report, ILO, Geneva ([https:// bit.ly/3oVxVwh](https://bit.ly/3oVxVwh)).
- International Labour Organization. 2019a. ILO century declaration for the future of work. Conference Proceedings, International Labour Organization Conference, Geneva (<https://bit.ly/3sQWyem>).
- International Labour Organization. 2019b. Working on a warmer planet: the impact of heat stress on labour productivity and decent work. Report, ILO, Geneva (<https://bit.ly/30vxstP>).
- International Trade Union Confederation. 2010. Resolution on combating climate change through sustainable development and just transition. Resolution, ITUC (<https://bit.ly/3sRS8nT>).
- International Trade Union Confederation. 2017. Just transition – where are we now and what’s next? ITUC Climate Justice Frontline Briefing (<https://bit.ly/3I3wxz1>).
- Nieto Sainz, J. 2009. *Los desafíos del cambio climático: manual para comprender la agenda del clima*. Madrid: Ediciones GPS (In Spanish).
- Nieto Sainz, J. 2018. Notas sobre la Transición Justa. *Cuadernos de Energía* 57, 101–108 (In Spanish).
- Organización Internacional del Trabajo and Conama. 2018. La aplicación de las directrices de la OIT sobre transición justa en el contexto de la transición energética española. Report, OIT/Conama (www.conama.org/informeOIT) (In Spanish).
- Rosemerg, A. 2010. Building a just transition: the linkages between climate change and employment. *International Journal of Labour Research* 2(2), 125–161.
- Ryder, G. 2015. El acuerdo de París: creación de empleo y política climática para una transición justa. Blog Post, 26 October, *El País* (<https://bit.ly/3oftbRK>) (In Spanish).
- Sanchez, A. B. 2019. El empleo verde para las mujeres. Blog Post, 8 March, *AgendaPublica* (<https://bit.ly/3oULVGm>) (In Spanish).
- Stern, N. 2006. *The Economics of Climate Change: The Stern Review*. Cambridge University Press.
- Strong, M. 1994. Environment and sustainable development. In *Visions of the Future of Social Justice: Essays on the Occasion of the ILO’s 75th Anniversary*. Geneva: International Labour Organization.
- United Nations. 1992. United Nations framework convention on climate change. Policy Document (<https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>).

Von Hagen, M. and Willems, J. 2012. Women's participation in green growth: a potential fully realised? Study, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit.

We Mean Business Coalition. 2019. Climate and the just transition. Blog Post, 18 January (<https://bit.ly/3BsMcVY>).

Различни перспективи за праведна транзиција: од пристојни работни места во позелено општество до добар живот за сите во рамки на планетарните граници

Дирк Холеманс и Елина Володченко

ВОВЕД

Одржливиот развој, концепт што со децении доминира во јавните дебати за социо-економските предизвици, вети истовремен процут на луѓето, планетата и на профитот. А, сепак, во последниве години нееднаквоста рекордно порасна (Piketty 2013). Финансиската криза во 2008 година го предизвика најсериозниот економски шок од триесеттите години на минатиот век, доведувајќи милиони луѓе во светот до сиромаштија (Alexander 2010). Особено се зголеми разликата помеѓу приходот на најбогатите што сочинуваат еден процент и остатокот од населението, па, според тоа, во некои земји се зголеми и разликата помеѓу побогатите региони и периферијата. И покрај економскиот раст, нееднаквоста се зголемуваше поради сè поголемата невработеност, недоволната вработеност или несигурните работни места (како што се формите на половина работно време и договорите за работа на кусо определено време: види Organisation for Economic Co-operation and Development (2019)). Исто така, сè повеќе луѓе кои имаа „редовна“ работа веќе не беа во можност да ги исполнат барањата на зголеменото работно темпо и продуктивност, што доведе до исцрпеност и други проблеми со менталното здравје.

Освен тоа, веќе пречекоривме четири од деветте планетарни граници: стапката на изумирање (еден од двата показатели за интегритетот на биосферата), уништувањето на шумите, атмосферскиот јаглерод диоксид (показател за климатските промени) и протокот на азот и на фосфор, на тој начин надминувајќи го носечкиот капацитет на планетата во четири од девет клучни параметри (Steffen *et al.* 2015). Ова не само што ќе ја засегне

економската сфера, туку ќе ги засегне и социјалната, политичката и општествената сфера (Bollon *et al.* 2020). И прехранбената сигурност, вработувањето, работните услови и севкупната политичка стабилност ќе бидат засегнати од глобалното затоплување. Се очекува негативните влијанија на климатските промени најмногу да ги засегнат сиромашните земји. Сепак, влијанието на толку драстична криза нема да биде ограничено на глобалниот југ; ќе има импликации и за богатите земји на глобалниот север (Koch 2018). Примери на такви директни импликации се топлотните бранови, шумските пожари и покаченото ниво на морињата. Индиректни ефекти врз Европа би можеле да бидат и нарушената крајбрежна инфраструктура што ќе ги попречи транспортот и бродскиот превоз. Сè на сè, климатските промени ќе ја нарушат испораката на храна, што ќе доведе до покачени и произволни цени, што, пак, би можело да доведе до прекини на глобалните економски мерки и синџири. Ова би можело и да доведе до зголемен број (климатски) бегалци.

Друг ефект на пречекорување на планетарните граници е порастот на епидемиите и на пандемиите (Armelagos and Harper 2009; Koch 2018). Природата сè повеќе се злоупотребува како суровина преку уништување на шумите и интензивно земјоделство (Tsing 2008, 2011, 2015). Преку инвазија врз екосистемите создаваме повеќе точки на контакт помеѓу луѓето и зооноските болести (Vidal 2020). Колку повеќе ја нарушуваме природата, толку повеќе создаваме хабитати во кои вирусите лесно можат да се пренесат врз луѓето. А не е само ковид-19 последица на ова: такви се и еболата, ХИВ и денга. Кризата со ковид-19 уште повеќе ја истакна потребата од длабока, трансформативна промена. Пандемијата и нејзините последици ја нагласија нееднаквоста насекаде во светот, при што луѓето во критични ситуации најмногу страдаа. Таа ги нагласи главните недостатоци на хиперглобализацијата, како драстичните ефекти што нашата зависност од глобалните синџири за достава може да ги има врз основните права како здравствената грижа и обезбедувањето храна (van de Pas 2020). Така, како глобално општество, сме сè посоочени со повеќе кризи што од нас бараат да преземеме длабоки промени (Brand 2016).

Да резимираме, нашиот доминантен економски модел едноставно веќе не функционира. Растот на БДП, што сè уште претставува главна политичка цел на многу влади, сега се поврзува со сè поголема нееднаквост, со сè поголемо чувство на несигурност

и загуба на благосостојбата, како и со структурно распаѓање (Organisation for Economic Co-operation and Development 2019). Понатаму, неолибералните политики што траеја со децении, таканаречениот Вашингтонски консензус што им дава приоритет на либерализираните пазари и ги критикува владините мерки за помош, создадоа несигурност што доведе до сериозни политички последици. Општествата станаа пофрагментирани поради тоа што довербата во воспоставените институции падна на рекордно ниско ниво. Индустриските центри немаат доверба во насоката во која се движи промената на индустријата, а работниците не им веруваат на владите (Powell *et al.* 2019). Незадоволството од политичарите и од политичкиот систем доведе до тоа луѓето да се свртат кон поекстремни алтернативи. Поради тоа, во многу земји популистичките партии добија поддршка (Holemans 2021).

Бидејќи нашиот доминантен економски систем веќе не функционира и државата на благосостојба што е поврзана со него е сериозно нарушена, јасно е дека ни е потребна нова визија за иднината. Неопходно е да се префрлиме од држава на благосостојба кон алтернативно општество на екоблагосостојба или среќа ако сакаме да спречиме нашите општества да станат пофрагментирани и со цел да ја вратиме довербата во институциите, каде што тежееме да овозможиме добар живот за сите во рамки на планетарните граници (Koch 2018). Ако не успееме да овозможиме демократски одговори, поларизираните и авторитарните системи ќе стекнат контрола (Holemans 2021). Моменталната ситуација бара глобален одговор, иако богатите земји имаат поголема одговорност од сиромашните. Како што веќе кажавме, сиромашните земји на глобалниот југ најмногу страдаат од негативните влијанија на климатските промени, иако се најмалку одговорни за нивната појава, што создава двојна неправда (Walker 2012). Со други зборови, групите за кои постои најголема веројатност да бидат засегнати се оние што се најмалку одговорни за пречекорување на планетарните граници. Од оваа перспектива, неопходна е деколонизација на постојната екстрактивна економија, во која глобалниот север се потпира на евтени ресурси и труд од глобалниот југ.

Освен тоа, ако богатите домаќинства во земјите со високи примања не плаќаат онолку колку што експертите сметаат дека е неопходно за да го понесат финансискиот товар на новите климатски политики, може дури и да дојде до тројна неправда (Koch 2018).

Домаќинствата со ниски примања се најмалку способни да ги сносат овие надворешни трошоци; на пример, тие најсилно ќе го почувствуваат влијанието на повисоките цени на енергенсите.

Појавата на движењето на жолтите елечи („*gilets jaunes*“) во Франција исто така покажа добри причини зошто новите еколошки политики се прифатени само во рамка на праведни политики. Францускиот претседател го стори токму спротивното: бргу откако го укина данокот на добивка за богатите, тој воведо дополнителен данок на горивата за автомобили и тоа го стори во земја каде што, особено во селата, работниците мора да возат повеќе километри со сопствен автомобил бидејќи јавниот транспорт е укинат. Од ова може да се извлече силна поука:

Во срцето на [наративите за одржливоста и колебливоста на луѓето во однос на нив] лежи стравот дека адресирањето на монументалниот климатски предизвик неизбежно ќе бара од нас да избереме помеѓу тоа да ја заштитиме планетата или да ги заштитиме работниците и економиите што ги издржуваат луѓето. Идејата дека заштитата на животната средина и на вработувањето се некомпатибилни... ги надминува социјалните, политичките и географските поделби.

Just Transition Research Collaborative (2018, p. 3)

Само визија за транзиција што ги опфаќа комплексноста, контекстот и меѓусебната поврзаност на многуте предизвици со кои се соочуваме ќе може да ја донесе радикалната промена што е итно потребна. Ова покажува дека не може да се имплементираат еколошки политики без социјална рамка. Или, со други зборови: или климатската политика ќе биде социјална или нема да „биде“ воопшто.

Севкупната цел е стремеж за добар живот за сите во рамки на планетарните граници, за што е потребно усвојување на нови модели на производство и на потрошувачка, при што треба да бидеме свесни за можните негативни социјални ефекти (Holemans 2021). Последниве години имаше зголемен фокус врз концептот праведна транзиција за тоа да се постигне, како дел од еден растечки тренд во кој почесто се дискутираа концепти како „транзиција“ и „трансформација“, изрази што често се користат наизменично, одразувајќи го сè поголемото сфаќање дека структурните промени се неопходни во нашето општество. Концептот праведна транзиција беше воведен

како сеопфатна рамка што ќе ја води нашата трансформација во еколошко општество на социјално праведен и рамноправен начин. Како што се развива овој концепт, синдикатите и климатските движења ја истакнуваат потребата од системска трансформација. Праведната трансформација опфаќа фундаментални промени, не само во клучните системи на производство и потрошувачка, како енергенсите, транспортот, земјоделството и храната, туку и инфраструктурата, општествените вредности и политики (Heuvel *et al.* 2020). Освен тоа, таа ја нагласува потребата од глобална промена кон хуман и коректен економски систем, со здрави екосистеми, здравствена грижа, јавни услуги, образование и култура.

И главните научни извештаи од нашето време ја нагласуваат оваа потреба. Во извештајот на Меѓувладината научно-политичка платформа за биодиверзитет и екосистемски услуги (IPBES) од 2019 година се вели дека „целите за 2030 година и подоцна може да се постигнат само со трансформативни промени на економските, социјалните, политичките и на технолошките фактори“. Во извештајот, трансформативните промени се дефинираат како „фундаментална системска реорганизација на технолошките, економските и социјалните фактори, вклучувајќи типични примери, цели и вредности“. Од своја страна, во извештајот на Меѓувладиниот панел за климатски промени (IPCC) за 2018 година под наслов „Глобално затоплување од 1,5°C“ се вели следново:

За да се ограничи затоплувањето на 1,5°C над нивото од пред индустријализацијата потребна е трансформативна системска промена, интегрирана со одржлив развој. За таква промена потребно е да се подобри и да се забрза имплементацијата на далекусежно климатско ублажување на повеќе нивоа и во повеќе сектори, како и да се адресираат бариерите. Таквата системска промена би требало да се поврзе со дополнителни акции за прилагодување, вклучувајќи трансформативна адаптација, особено за патеките што во моментот надминуваат 1,5°C.

Intergovernmental Panel on Climate Change (2018, p. 315)

На ниво на општествените модели се наоѓа една важна системска промена: редефинирање на тоа што точно означуваат економскиот просперитет и благосостојбата. Показателот што го користиме да го измериме напредокот на општеството денес, растот на БДП, веќе не е соодветен (Organisation for Economic Co-operation and Development

2019). Растот на БДП веќе не е поврзан со подобрување на човечката благосостојба. Приходот е сè уште важен, но само до одредено ниво. И други фактори играат улога во благосостојбата, како чувството на сигурност, социјалните мрежи, врските, квалитетот на јавните услуги (како здравствената грижа и образовните системи) и општата доверба во општеството (Nickel 2020). Оттаму, потребни ни се други мерки за економски и за социјален напредок. За тоа се потребни повеќе од само маргинални промени: потребна е целосна трансформација на нашите модерни економски структури. Само со нови мерки и цели може да се постигнат нови системски промени.

Организацијата за економска соработка и развој (OECD) предлага четири цели за креирање политики што ќе доведат до систем кој ги исполнува и потребите на планетата и оние на луѓето. Општествата треба да дејствуваат во насока на секоја од овие четири цели, наместо да се фокусираат само врз економскиот раст како приоритет (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2019).

Првата цел се фокусира на еколошката одржливост и на зачувување на биодиверзитетот. Тоа е потребно за да се постигне здраво ниво на екосистемски услуги, наместо да се експлоатираат природните ресурси.

Втората цел се однесува на зголемување на благосостојбата. Тоа може да се сфати и во смисла на задоволство од личниот живот и на подобрување на квалитетот на општеството во целина. Така, тоа значи дека личната потрошувачка не може да има приоритет во однос на јавните добра, а разликите помеѓу групите мора секогаш да се земаат предвид.

Благосостојбата е во врска и со третата цел: намалување на нееднаквоста. Крајната цел е да се намали разликата во богатството помеѓу одредени групи во општеството. Тоа може да се постигне со намалување на стапката на сиромаштија, но и преку релативно подобрување на благосостојбата, приходите и можностите на групите што систематски се маргинализираат (како жените, членовите на етничките малцинства и луѓето со хендикеп).

Последната цел на OECD е системска издржливост. Таа мора да биде имплементирана за да се осигура дека новиот социо-економски модел може да ги поднесе шоките врз системот (со други зборови, да издржи краткотрајни негативни удари), било тие да се финансиски, еколошки или други.

Кризата со ковид-19 покажа дека владите можат да ги управуваат нивните економии кога сметаат дека е тоа неопходно, и дека граѓаните се волни и способни да им помогнат на оние на кои им е потребна помош. Оттаму, патот кон праведната транзиција не изгледа недостапен. Користењето огромни национални и европски буџети за помош за едноставно да се вратиме кон рутинско функционирање би било катастрофална грешка. А, сепак, во многу земји, овој тип „закрепнување“ веќе се одвива.

Сепак, нештата може да се направат и поинаку. Пандемијата нуди можност да се осмисли сеопфатен план, со комбинирани решенија и за самата пандемија и за непосредната закана од глобално затоплување и еколошки колапс. Кризата со ковид-19 само ја зголеми потребата за регулирање на пазарот, за цврсти влади и за учество на граѓанскиот сектор. Економската помош на владите за бизнисите што претрпеа загуби поради ковид-19 треба да биде придружена со еколошка регулатива и легислатива.

Во ваков контекст, јасно е дека мора да најдеме начин да се осигураме дека праведната транзиција ќе стане водечки принцип додека развиваме насоки и политики за иднината. На европско ниво, дополнително објаснување на Механизмот за праведна транзиција (JTM) во рамки на Зелениот договор, меѓу другото, е неопходен но недоволен. Секој дел од Зелениот договор треба да почне од принципот на праведна транзиција. На глобално ниво, важноста на праведната транзиција е од уште поголема важност. Со галопирачки стапки на сиромаштија и нееднаквост насекаде во светот, праведната транзиција нема да значи ништо без фундаментална повторна оценка на глобалниот економски принцип и на неоправданите неолиберални и неоконијални регулативи (Nickel 2020). Важно е да дебатираме и да планираме посуштинска транзиција:

[Ни треба транзиција] што може да ги трансформира економските и политичките структури што ги пресликуваат и влошуваат нееднаквостите и ги засилуваат асиметриите. За таква радикална транзиција е потребно редефинирање на економскиот просперитет и на социјалната благосостојба. Во нејзината суштина ќе биде овозможувањето вработување што промовира трудови права и ги подобрува работните услови, при тоа опфаќајќи родово и расно еднаквост, демократско учество и социјална правда.

Мора да разговараме за потребата да се декомерцијализираат одредени сектори во општеството, како образованието и здравството, за да се создаде простор за нови економски институции, како задруги, и да се промовира улогата на јавните услуги.

ИСТОРИСКИТЕ КОРЕНИ НА РАЗЛИЧНИТЕ ПЕРСПЕКТИВИ

Како што споменавме во претходното поглавје, концептот праведна транзиција има широка историска заднина, и, според тоа, широка дефиниција која ги открива разните аспекти што треба да бидат опфатени во трансформативниот процес, како и различните импликации од транзицијата врз работниците, населените места, индустриите и нациите (Powell *et al.* 2019). Согласно на тоа, праведната транзиција може да се протолкува на многу специфичен начин, но, исто така, и на многу воопштен начин. И овие различни перспективи за концептот и како тој треба да се имплементира беа оформени историски. Почетоците на праведната транзиција лежат во помирување на социјалните прашања (на работниците и на заедниците) со новите еколошки политики.

Првично, целта делумно беше насочена кон подобрување на здравјето на работниците и на нивниот извор на приход при што, во исто време, се водеше сметка и за животната средина (Just Transition Research Collaborative 2018). Активистите и членовите на синдикатите во тоа време признаа дека индустријата ја уништува климата и предизвикува здравствени проблеми. Луѓето почнаа да се фокусираат на допирните точки на здравјето, човековите права и условите во животната средина, што доведе до протести против неправедна распределба на ризиците по животната средина (Labor Network for Sustainability n.d.; Cahill *et al.* 2020). Иницијативи против заканите на индустрискиот капитализам беа организирани преку мобилизација на работниците за обезбедување пристојни работни места и egzистенција, истовремено адресирајќи ги климатските промени.

Концептот праведна транзиција за првпат беше споменат во седумдесеттите години на минатиот век, кога постоеше ризик работниците во американската нафтена, хемиска и нуклеарна индустрија да ги изгубат своите работни места поради еколошка легислатива (Galgóczy 2018). Во исто време, постоеше сè поголем

дискурс за порастот на работни места наспроти климата, подгреан од неоконзервативистичката десница (Just Transition Research Collaborative 2018). Овој дискурс ја формираше идејата дека зголемени еколошки регулативи би довеле до загуба на работни места. Како реакција на овој сè поактуелен дискурс, синдикалното движење разви програма наречена „Суперфонд за работници“ (Mazzocchi 1993). Тоа претставуваше јасен сигнал дека креаторите на политики нема да треба да избираат помеѓу работните места и животната средина во нивните нови мерки. Во 1993 година, водачот на американскиот синдикат Тони Мацоки се залагаше за овој фонд, велејќи дека тој ќе овозможи „доволно финансиска поддршка и можности за повисоко образование за работниците кои се прераспределени со политиките за заштита на животната средина“ (Galgóczy 2018).

До крајот на деведесеттите години на минатиот век, праведната транзиција стана дел од речникот на многу синдикати во Северна Америка, а овој концепт го прифатија и меѓународните синдикати (Galgóczy 2018). Како резултат на тоа, концептот праведна транзиција првично беше сфатен како нешто што опфаќа програми за поддршка за работниците чии работни места се загрозувани со еколошката легислатива. Оваа идеја беше формирана од страна на долготрајната филозофија на трудовите организации дека социјалните прашања треба да бидат интегрален дел од креирањето политики. Две клучни одлики на ова првично толкување опстојува до денес. Прво, праведната транзиција не е план за добросостојба, туку сеопфатен план да им овозможи на прераспределените работници не само финансиски надомест и безбедност, туку и, подеднакво важно, соодветно преселување и соодветни можности за преквалификација. Второ, праведната транзиција е повеќе од само промена на енергетските извори: денес ја толкуваме како интегрирана општествена адаптација, економско преориентирање, креирање соодветни политики и рамномерна распределба на ресурси (Galgóczy 2018).

Во првата деценија од овој век, праведната транзиција многу често се разгледуваше во меѓународен контекст (Just Transition Research Collaborative 2018). Стана дел од меѓународните климатски преговори и стана успешна во меѓународниот политички простор. Сепак, дури подоцна беа направени координирани напори за праведната транзиција да стане доминантна. Клучен промотор

на насоката на праведната транзиција беше шпанската фондација Sustainlabour, која е зелена тинк-тенк организација. Синдикатите и понатаму беа главни промотори на праведната транзиција за време на глобалниот процес на ширење, но преку активен ангажман со климатските движења во климатските дебати, рамката на праведната транзиција беше проширена.

Фокусот се префрли кон реакцијата на синдикалното движење кон климатските дебати насочена кон глобалните синдикални федерации како Меѓународната синдикална организација (ITUC):

[Во 2009 година] ITUC ја претстави праведната транзиција како „алатка што синдикалното движење ја дели со меѓународната заедница, чија цел е да ја олесни промената кон поодржливо општество и да овозможи надеж за тоа „зелената економија“ да обезбеди пристојни работни места и егзистенција за сите“.

United Nations Research Institute for Social Development (2018)

И покрај придвижувањето кон позелена економија, фокусот сè уште требаше да се задржи на обезбедување пристојни работни места и егзистенција за сите работници. Тоа беше направено со фрлање светлина врз социјалните импликации на интервенциите за ублажување на климатските промени. Според ITUC, крајната цел беше уште повеќе да се засили идејата дека еколошките и социјалните политики не се по природа контрадикторни. Така, синдикатите претставуваа важен социјален партнер во зеленото движење.

Освен тоа, членовите на движењето за социјална правда сè повеќе го пропагираа концептот праведна транзиција. Преку вклучувањето на климатското движење, јазикот на праведната транзиција беше одново протолкуван (Labor Network for Sustainability n.d.). Тие се залагаа за системска промена, наместо за традиционалниот, владин начин да се справи со климатските промени. Се веруваше дека „долготрајните моќни структури на суверенитет, капитализам, сциентизам, патријархат, па дури и модернизмот ја создаваат и ја одржуваат еколошката криза додека ги помируваат структурните нееднаквости помеѓу глобалниот север и глобалниот југ“ (стр. 12). Во голема мера движењето беше обликувано од фокусот кон нееднаква распределба на последиците врз различни географски региони.

Многумина активисти за климатска праведност се обидоа да ги натераат развисените земји да сфатат дека, во голема мера, тие се историски одговорни за климатските промени, така што би

требало да дејствуваат во тој поглед со зголемување на нивната финансиска и технолошка помош. На пример, комерцијализираното експлоатирање на ресурсите ги уништи екосистемите и изворот на егзистенција за многумина преку „елитно заплenuвање“ (United Nations Research Institute for Social Development 2021). Поради тоа, земјите со минерални ресурси често се соочуваат со конфликти во однос на нивната распределба. Еден постколонијален пристап, исто така, ги разгледува овие конфликти во поглед на екстракцијата, имајќи ги предвид и гласовите на домородното население. Според тоа, се зголеми важноста да се гледа проектот на праведната транзиција низ деколонизаторска призма, со што се прошири фокусот подалеку од западниот капиталистички систем.

Како што се прошири глобализацијата во периодот од 2010 до 2018 година, праведната транзиција навлезе во главните дебати за климатските промени (Just Transition Research Collaborative 2018). Концептот го усвоија и други групи, како невладини организации (НВО), групи на ООН и феминистички движења. Така, поимот стекна популарност, а зголемувањето на бројот на инволвирани чинители и на обемот ги проширија толкувањата и перспективите на концептот повеќе од прашања само на работничката класа. Важноста на меѓусекторскиот фокус ја прошири целта на праведната транзиција да вклучува активни кампањи за праведност за разни социјални групи во општеството кои адресираат културна, родова и расна неправедност. Идејата остана сконцентрирана околу пристојните работни места и егзистенција за сите, но, со понијансиран поглед кон тоа кои точно се „сите“ (со прашања како: „Како родовата определба, расната припадност и инвалидитетот ќе се разгледуваат при вработување во рамки на праведната транзиција?“). Поширокиот наратив беше дополнет со пристап кон промени од долу нагоре.

Согласно овој став, Истражувачкиот институт за социјален развој при ООН (UNRISD) предложи нов општествен договор за XXI век што ги зема предвид и планетарните граници и човековите права низ поширок спектар (United Nations Research Institute for Social Development 2021). Тој се фокусира на меѓусекторски политики што здружуваат групи кои претходно биле маргинализирани, како жените, неформалните работници, расните и етничките малцинства, LGBTQIA+ лицата и мигрантите.

Новиот еко-општествен договор се фокусира посебно на седум теми, преку кои UNRISD се обиде да ги изрази неурамнотежените

односи што постојат во нашиот актуелен модел: на пример, помеѓу државата и граѓаните, помеѓу родовите, помеѓу глобалниот север и глобалниот југ и помеѓу луѓето и животната средина и биодиверзитетот. Целта на новиот проект за праведна транзиција треба да биде да се рedefинираат и одново да се урамнотежат овие хегемонистички односи, со цел да се намали моменталната нееднаквост, при што во главниот фокус ќе бидат инклузијата и одржливоста.

Кус преглед на седумте поенти

1. Мора да се посвети внимание на човековите права за сите, вклучувајќи ги и често маргинализираните групи.
2. Во новата рамка мора да се обезбеди прогресивен фискален договор. Тој би требало да собере доволно средства за климатски акции, а финансискиот товар треба да биде распределен рамномерно.
3. Договорот треба да се заснова на идејата дека ги трансформираме нашите економии и општества за да промовираме, на пример, социјална инклузија, ублажување на климатските промени и адаптација.
4. Тој треба да биде и во согласност со природата, земајќи предвид дека луѓето се дел од еден глобален екосистем. Така, треба да ги заштитиме еколошките процеси и биодиверзитетот.
5. Новиот договор треба да биде деколонизиран. Тоа значи дека треба да ги признаеме историските неправди. Новиот општествен договор треба да ги опфати и разните праведни транзиции и знаењето на домородните заедници. Треба да се нагласат разните „праведни транзиции“ наместо само еден доминантен, хомоген процес на праведна транзиција.
6. Родовата праведност мора да биде инкорпорирана, нагласувајќи ја еднаквоста помеѓу мажите и жените. Активностите како производство и репродукција треба да се делат еднакво меѓу родовите. Освен тоа, на секоја сексуална ориентација и родов идентитет треба да им се овозможат подеднакви права и почит.
7. Крајната цел на пристапите од долу нагоре со учество на сите фактори е да ги спроведат овие трансформативни промени. Сојузите помеѓу различни социјални групи во општеството

треба да иницираат дискусии за неопходните промени. За да се стимулира поинклузивен процес, проектот за праведна транзиција е потребен на сите нивоа во општеството.

Значи, иако праведната транзиција потекнува од американското синдикално движење, концептот подоцна стана дел од меѓународниот преговарачки простор со широк опсег чинители (Just Transition Research Collaborative 2018; Cahill *et al.* 2020). Ова меѓународно распространување донесе со себе различни перспективи за тоа како да се дефинира праведната транзиција, вклучувајќи низа погледи, значења и стратегии. Заедничката идеја е дека ни е потребна одржлива насока кон транзиција настрана од економија што користи фосилни горива, при што ќе ги имаме предвид влијанијата на оваа транзиција врз работните места и егзистенцијата на засегнатите заедници. Веројатно ќе дојде до загуба на работните места во регионите што најмногу зависат од фосилни горива и каде што можностите за економска диверсификација се ограничени. Токму затоа е многу важен регионалниот фокус. Оваа насока кон економија со ниски емисии на јаглерод предвидува проактивна улога на синдикатите.

Со текот на времето, оваа перспектива беше проширена од создавање работни места во зелена економија на радикално критикување на капитализмот (Just Transition Research Collaborative 2018). Таа не се фокусираше само на одржливи насоки, туку и на начини на кои може да се надминат системските форми на обесправеност, како расизам, сексизам, империјализам и исламофобија. Така, важно е да ја сметаме праведната транзиција за процес, а не само за дефиниран исход (Powell *et al.* 2019). Перспективите во однос на праведната транзиција ја проширија идејата со текот на годините, така што со текот на времето таа може повторно да се промени. Концептот сè уште првенствено се користи во богатите земји од глобалниот север, но и тоа се менува, и концептот на праведна транзиција сè повеќе е присутен во сиромашните земји од глобалниот југ. Според тоа, за имплементирање на праведната транзиција потребна е постојана реevaluација преку разговори со разни општествени партнери и чинители.

ОСНОВАТА НА ПРАВЕДНАТА ТРАНЗИЦИЈА

Политичарите особено имаат одговорност кога станува збор за праведната транзиција и за климатските акции. Ако го земете европскиот Зелен договор како пример, тој претставува намерна државна интервенција на пазарот. Тогаш, тој ги прави политичарите морално одговорни да управуваат со социјалните влијанија на нивниот политички избор врз климатските и енергетските политики. Управувањето со овие социјални влијанија, всушност, ја претставува основата на праведната транзиција. Но, околу тој договор очигледно постои улога и за други организации. Тука се регионалните власти, регионалните и локалните обучувачи, образовните институции, целото општество и граѓаните; било тоа да е преку директен граѓански ангажман или преку асоцијации како НВО. За да имате моќ за промените што сакате да ги остварите, треба да ги ангажирате луѓето што се засегнати од транзицијата.

Џудит Киртон-Дарлинг, интервју на 2 јули 2021

Парискиот договор се фокусираше на три главни трансформации за да се постигне напредок на еколошката одржливост: „работните места ќе се трансформираат, работните места ќе се укинат и работните места ќе се создадат“ (Union to Union 2020, p. 5). Најважната цел во процесот на праведна транзиција е да се управува со укинувањето на секторите со високи емисии. Тоа треба да се направи преку префрлање на одредени работни места кон поодржливи работни места кои ги земаат предвид планетарните граници. Праведната транзиција опфаќа имплементирање мерки што ќе им помогнат на работниците кои би можеле да ги загубат своите места, при тоа осигурувајќи се дека новите зелени работни места се добри работни места. Освен тоа, поимот означува дека општествата треба да бидат поотпорни на влијанијата од климатските промени. Со други зборови, праведната транзиција ги зема предвид четирите цели формулирани од OECD. Сепак, оваа основа нема специфични правила, бидејќи е релативно нов концепт во меѓународната политика. Но, за да се оствари праведната транзиција мора да бидат опфатени низа компоненти: социјална заштита, организациски здравствени и безбедносни политики, секторски и активни политики на пазарот на трудот и, конечно, политики за вештини и за развој.

Во дефиницијата што ја усвои ITUC, клучни се социјалниот дијалог и безбедните, пристојни работни места:

Праведната транзиција ги обезбедува иднината и егзистенцијата на работниците и на нивните заедници во транзицијата кон економија со ниски емисии на јаглерод. Таа се заснова на социјален дијалог помеѓу работниците и нивните синдикати, работодавачите, владите и заедниците. Планот за праведна транзиција обезбедува и гарантира подобри и пристојни работни места, социјална заштита, повеќе можности за обука и поголема сигурност на работните места за сите работници засегнати од глобалното затоплување и политиките за климатските промени.

Меѓународна синдикална конфедерација
(n.d.; in Heyen *et al.* 2020)

Да резимираме, праведната транзиција „ја опишува транзицијата кон економија со ниски емисии на јаглерод и отпорна на климатските влијанија што ги максимизира придобивките од климатските акции, а ги минимизира проблемите на работниците и на нивните заедници“ (International Trade Union Confederation 2015).

Други фактори во овој домен го толкуваат концептот во многу поширока смисла, интегрирајќи ги глобалната нееднаквост и еколошките прашања во нивната дефиниција:

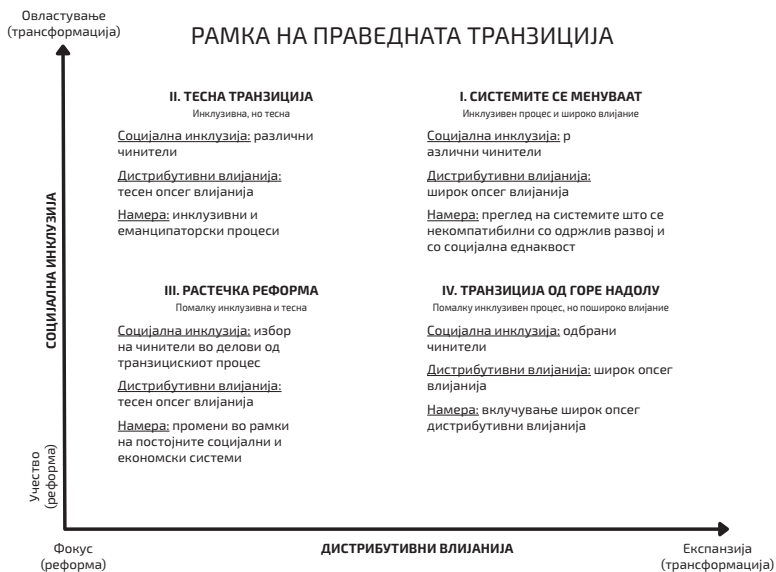
Под „праведна“ подразбираме: некаква можност за безбедна клима за идните генерации; еднаква распределба на преостанатиот јаглероден буџет помеѓу земјите, и транзиција... во која трошоците се распределени прогресивно, и каде што сечии основни потреби за домување, транспорт и употреба на енергенс се задоволени.

Пријатели на Земјата (2011; in Heyen *et al.* 2020)

Овде среќаваме комплементарни клучни зборови како „идни генерации“ и „солидарност“ меѓу земјите.

Сепак, некои нешта остануваат нејасни во оваа дефиниција: праведната транзиција може да се толкува во многу тесно, но и во многу широко значење. Поради тоа, треба да се постават некои прашања. На пример, кој е обемот и широчината на овој концепт? За кого тој ќе биде праведен? Како ќе изгледа транзицијата? Како ќе се спроведе? Како дистрибутивното влијание ќе се распредели пропорционално? Различни перспективи за праведната транзиција претпоставуваат различни значења при одговорите на овие прашања, така што нема да биде изненадување што тие ќе доведат до различни одговори. Иницијативата за праведна транзиција (2021) разви

прелиминарна рамка за подобро да ги разбере овие различни перспективи што би можеле да им помогнат на сите фактори да ги разберат клучните димензии на праведните транзиции. Во оваа типологија може да се разликуваат две различни оски: социјалната инклузија и опсегот (Cahill *et al.* 2020). Потребна е акција и во двете димензии за да се ограничи покачувањето на температурата поврзано со климатските промени на помалку од 2°C.

Слика 1. Во врска со праведните транзиции. (Извор: justtransitioninitiative.org.)

Социјалната инклузија го означува опсегот во кој маргинализираните групи се вклучени во дискусиите и во процесите на одлучување (Cahill *et al.* 2020). Интересите на луѓето во едно општество ретко се исти и нивните различни грижи треба да бидат опфатени. Социјалната инклузија може да се движи од влијање врз донесувањето одлуки во некој степен до, всушност, предизвикување на нееднаквите односи на моќ и до еманципирање на луѓето што не се вклучени. Така, мерките за социјална инклузија ја оценуваат широчината на препознавањето што им е дадено на различни фактори. Оваа димензија ги вклучува и препознавањето

и процедуралната правда. Препознавањето укажува на оние чии интереси се земени предвид при формулирањето на нови идеи (Svarstad and Benjaminsen 2020). Погрешното препознавање често се случува во однос на социјалните категории, како род, раса, верска и етничка припадност. Процедуралната правда повеќе се однесува на самиот процес на донесување одлуки. Според тоа, постои разлика помеѓу правно и препознавање помеѓу субјекти. Исто така, важно е државата и правниот систем да ги демаргинализираат овие групи во општеството.

Втората димензија, односно опсегот, ги опфаќа сите дистрибутивни влијанија поврзани со праведната транзиција (Cahill *et al.* 2020). Ова се однесува на коректната поделба и на предностите и на маните на процесот на праведна транзиција. Како што истакна Вокер (Walker 2012) во неговата теорија за „двојна неправда“, некои луѓе се позасегнати од влијанијата врз животната средина во споредба со други. Ова би требало да се земе предвид при распределбата на оптоварувањето и на придобивките од процесот на праведна транзиција. И придобивките и лошите страни на исходот од транзицијата треба да се земат предвид во смисла на идни влијанија. Тие може да се движат од фокус врз директните ефекти (како загуба на работни места во специфични сектори) до поширок пристап што инкорпорира поголем ефект врз повеќе сектори и фактори. Заедно, овие две димензии ги мерат и влијанијата и процесот на праведната транзиција.

Опсегот како димензија, исто така, опфаќа „намера“ (Cahill *et al.* 2020). Тоа го означува идеолошкиот избор помеѓу реформата и трансформацијата на актуелниот политички и економски систем. Важни нешта, притоа, се ритамот и опсегот на иницијативите за праведна транзиција за да се реализираат неопходните промени. Од една страна, „намера“ може да укаже на волјата да се постигне промена во рамки на системот, што може да биде промена водена од пазарот, создавајќи регулатива што ќе овозможи „зелен економски капиталистички систем“. Од друга страна, може да укаже на желбата да се реорганизира постојниот систем. За тоа се потребни алтернативни визии и насоки. Последната опција може да ги засени другите системски форми на угнетување, како расизам, сексизам, колонијализам и класизам. Еден пример на таков трансформативен пристап е фокусот врз антирастот или пострастот (Hickel 2020; Jackson 2009):

Пострастечките сознанија бараат богатите нации да отстапат од понатамошен раст на БДП и да се фокусираат на задоволување на човековите потреби и на благосостојбата, да обезбедат граница на сиромаштијата, да ја скусат работната недела за да ги задржат сите вработени и да гарантираат универзален пристап до јавноздравствена грижа, образование, транспорт, енергенси, вода и достапен станбен простор. Овој пристап овозможува да се постигне силен социјален исход без раст и создава простор за земјите да ги намалат еколошки деструктивните и социјално помалку неопходните форми на производство и потрошувачка.

Nickel et al. (2021)

Рамката се состои од четири различни квадранти што одразуваат четири различни степени на социјална инклузија и опсег (Just Transition Framework 2020). Првиот квадрант се залага за системска промена: од сите квадранти, ова е најдалекусежниот поглед на праведната транзиција во смисла на опсег и социјална инклузија. Во ова сценарио, на еколошката одржливост и на социјалната еднаквост им се придава многу значење. Освен тоа, дотаму се стигнува со локални напори на заедницата, како задруги. Вториот квадрант е помалку далекусежен и пофокусиран на опсегот, иако сепак се одликува со голема побарувачка за социјална инклузија и овластување. Третиот квадрант се фокусира на релативно таргетирана низа дистрибутивни влијанија, како што се работниците што ги губат своите работни места во одредени сектори (на пример, во копањето јаглен). Така, тој има потесен фокус во споредба со другите квадранти. Освен тоа, само некои фактори може да учествуваат во различните фази од донесувањето одлуки. Четвртиот и последен квадрант бара трансформативна реформа од поширок опсег, но преку транзиција од горе надолу. Ова значи дека само одредени фактори ќе можат да одлучат за начинот на кој ќе се одвива процесот на праведна транзиција, така што ќе има минимална социјална инклузија и учество.

Ова поглавје започна со анализа на разните системски недостатоци, така што е јасно дека е неопходна трансформативна системска промена. Оттаму, оваа книга се позиционира во првиот квадрант, залагајќи се за дефиниција на праведната транзиција што ја нагласува потребата и од структурна и од трансформативна реформа. Пристапот за структурна реформа кон праведната транзиција го нагласува следново:

Инклузивен и рамноправен процес на одлучување што ја води транзицијата, и колективната сопственост и управувањето со новиот, декарбонизиран енергетски систем преку различни фактори, наместо единечен интерес (види, на пример, McCauley *et al.* 2013). Таквиот пристап кон праведната транзиција подразбира институционална промена и структурна еволуција на системот. До решенијата не се доаѓа исклучиво преку пазарни сили или традиционални форми на наука или технологија, туку тие произлегуваат од модифицирани раководни структури, демократско учество и одлучување, и сопственост.

Healy and Barry (2017; in Just Transition Research Collaborative 2018)

Кога станува збор за наративи на одржливост, во нашиот доминантен општествен и економски модел недостигаат структурни промени. Со зголемување на технолошкиот напредок и на иновациите, се одржува илузијата дека со замена на енергетските извори и материјали за „одржливи“ алтернативи, може да се поддржат моменталните модели на потрошувачка. На пример, во полето на енергетската транзиција, сосема малку иницијативи се фокусираат на енергетската ефикасност. Во меѓувреме, на социјалните барања им се дава помало значење. Како резултат на тоа, додека зголемената ефикасност и оптимизацијата овозможуваат индустриските алатки и возилата да трошат помалку фосилни горива, порастот на потрошувачката, всушност, предизвика нагло растење на употребата на фосилни горива во светот. Поедноставно кажано: имаме повеќе автомобили и со нив возиме подалеку.

Од друга страна, трансформативниот пристап кон праведната транзиција подразбира

... реорганизација на постојниот економски и политички систем што се смета за одговорен за еколошката и за социјалната криза (Hopwood *et al.* 2005; Healy and Barry 2017). Освен промена на правилата и на начините на управување, поборниците на овој пристап промовираат и алтернативни насоки за развој што го поткопуваат доминантниот економски систем изграден врз континуиран раст и подразбираат многу поразлични односи помеѓу човекот и животната средина.

Just Transition Research Collaborative (2018)

Задругата Цексон дава пример на овој пристап кој

ја смета праведната транзиција за соодветна во рамки на една поширока борба за „крај на нашата системска зависност од хидро-јаглеродната индустрија и на капиталистичката потреба за бескраен раст на планетата со ограничени ресурси, додека се создава нова, демократска економија што се врти околу одржливи методи на производство и на дистрибуција кои се полокализирани и се во сопственост и под контрола на заедници“.

Just Transition Research Collaborative (2018)

Како што појаснуваат пострастечките мислителци, тоа претставува промена од тоа да се задоволат барањата на потрошувачите кон исполнување на основните човекови потреби преку изградба на соодветни системи за набавка.

НЕОПХОДНИ ЕЛЕМЕНТИ ВО ПРОЦЕСОТ НА ПРАВЕДНА ТРАНЗИЦИЈА ВО ПРАКСА

Откако ја образложивме потребата за интегрирање на праведната транзиција како водечки принцип во идните траектории и политики, следното очигледно прашање е како тоа да се примени. Растат и проникнувањата во тоа поле. На пример, според истражувањето спроведено од Хејен и соработниците (2020), процесот на праведна транзиција мора да ги инкорпорира следниве елементи.

- *Инклузивен социјален и регионален дијалог.* Ова опфаќа консултации и преговори помеѓу влади и асоцијации и на работодавачи и на работници, како и еколошки, климатски и потрошувачки НВО.
- *Мерки за ублажување на негативните ефекти врз работниците и регионите.* Овие опфаќаат краткорочни и одбранбени мерки (на пример, компензација за загуби) како и подалекугледни и проактивни мерки чија цел е структурно преориентирање (на пример, политики за развој на вештини и позеленување на економијата). Регионалните планови за еко-развој се клучни за ревитализација на регионите со високи концентрации на „кафеави“ индустрии.
- *Поддршка за работниците во индустриите чие работење ојѓа да најдајат работи.* Ова се основни мерки за олеснување на повторното вработување и опфаќаат услуги за вработување,

обука за барање работа, помош за селење, поттик за регрутирање за компаниите и поддршка за започнување бизнис.

- *Поддршка за нови бизниси и создавање иприситојна работиа.* Владите треба да го поддржат создавањето нови „зелени економски активности“ со грантови за стартапи, субвенции за истражување и развој итн. Посебно внимание мора да му се посвети на создавањето еднакви работни можности за жените.
- *Поддршка за специфични региони и заедници.* Националните влади можат да ги поддржат засегнатите региони и заедници преку инвестирање во одржлива инфраструктура (мобилност, енергенси итн.) и со преселување на јавните институции во засегнатите региони. Поддршката од горе надолу треба да биде придружена со процеси од долу нагоре за развој на визии и идеи за иднината на регионите.
- *Овозможување сите граѓани да имаат одржлив живот.* Финансиската поддршка за реновирање на енергетски ефикасни домови, соодветен и достапен јавен превоз и мрежи за споделување алатки и услуги за поправки им олеснува на групите со пониски примања да изберат одржлив начин на живот.
- *Заштити на ранливиите домаќинства од енергетска сиромаштија.* Мерките би можеле да опфатат намена на приходите од данокот на јаглерод за помош на оние што се најзасегнати од високите цени на енергенсите.
- *Поддршка за засегнатите компании.* Адаптирањето на бизнисите може да се олесни преку, на пример, национални даночни реформи, зголемени такси и давачки за потрошувачка на ресурси и емисии, додека истовремено (и во иста мера) се намалат таксите и оптоварувањата со давачки на производствениот фактор на работењето (социјални давачки).

Освен тоа, мора да се стави акцент врз потребата да се почне што е можно порано и да се остави простор и време за постепено прилагодување на политиките: „Колку порано факторите ќе ги предвидат, прифатат и имплементираат чекорите за подготовка и амортизирање на транзициските шокови, толку ќе биде подобар

резултатот“. Ова мора да биде придружено со „конкретни временски одредници со јасни, доследни среднорочни и долгорочни цели“ (Heuven *et al.* 2020).

Во свет што се карактеризира со владеење на повеќе нивоа, иницијативите за праведна транзиција се неопходни на сите нивоа: на ниво на компаниите и на економските сектори, градовите, регионите и нациите, на ниво на ЕУ и на глобално рамниште. На сите овие нивоа, различни специфични предизвици, групи на чинители и односи на моќ покажуваат дека не постои модел на праведна транзиција „што им одговара на сите“. Тој ја открива потребата да се документираат различните нивоа, географските разлики и спецификите на секој случај.

На национално или на државно ниво, сеопфатни стратегии за праведна транзиција, освен на други места, беа развиени во канадската држава Алберта. На регионално ниво, германскиот регион Рур претставува релативно успешен пример на фундаментална трансформација од јаглен и челик на економија заснована на знаење во период од 60 години (Heuven *et al.* 2020). А на ниво на компании, Енел, втората по големина компанија за електрична енергија во Европа, чиј главен акционер е Италија, планира да ги затвори сите свои постројки на јаглен и на лигнит до околу 2030 година и се обврза целосно да ја декарбонизира својата енергетска мешавина до 2050 година (Smith 2017).

ПРАВЕДНАТА ТРАНЗИЦИЈА ВО ЕУ

Во ЕУ, неодамнешните извештаи се фокусираат на потребата од трансформативни политики, што го повторува прашањето на итност што е изразено во извештаите на IPCC и IPBES за климата и за биодиверзитетот. На пример, првата реченица од извештајот од 2020 година под наслов „Состојбата на животната средина“ покажува дека „Европа се соочува со еколошки предизвици од невидени размери и невидена итност“ (European Environment Agency 2019). Според тоа, Европската Унија „треба да изнајде начини да ги трансформира клучните системи во општеството што вршат притисок врз животната средина и врз климата и оставаат последици врз здравјето, одново обмислувајќи ги не само технологиите и производствените процеси, туку и моделите на потрошувачка и начинот на живот. За тоа ќе бидат потребни непосредна и здружена

акција, што ќе вклучат различни области и фактори од општеството за да овозможат системска промена“.

За да ги постигне овие цели, Европската комисија (2019), покрај своите постојни еколошки политики, усвои план за европскиот Зелен договор. Зелениот договор има за цел да постигне климатска неутралност во ЕУ до 2050 година со модерна и конкурентна економија со ефикасни ресурси. Составена од околу десет клучни елементи, таа опфаќа стратегии чија цел се одржливи финансии и мобилност, како и нов акциски план за циркуларната економија, стратегија „Од фарма до виљушка“ и Инвестициски план одржлива Европа за да обезбеди неопходни финансии. Освен тоа, ЕУ посветува особено внимание на својот новоформиран Механизам за праведна транзиција: механизам за финансирање составен од три главни столбови кој беше формиран за да обезбеди финансии за регионите и секторите кои се најзасегнати од транзицијата и да обезбеди дека тоа се спроведува на коректен и праведен начин.

Климатската неутралност и енергетската политика на ЕУ

Бидејќи во моментот енергетскиот сектор е одговорен за повеќе од 75 проценти од емисиите на стакленички гасови во ЕУ (European Commission 2018), тој претставува клучен сектор за климатската политика. Транзицијата на енергетскиот сектор нуди огромни можности за придобивки од вработување. Студиите предвидуваат нето-добивка од вработување во рамки на ЕУ од 1 до 2 милиони работни места до 2030 година (Heuvel *et al.* 2020). Во исто време, климатската неутралност, се разбира, ќе има далекусежни ефекти врз секторите што користат фосилни горива и имаат висок коефициент на емисии на јаглерод диоксид. Тоа ќе има значително влијание врз местата и регионите каде што се сконцентрирани секторите што зависат од фосилни горива. Еден важен пример се јагленокопите, коишто се регионално сконцентрирани, главно, во Источна Европа. Челичарниците, цементарниците и хемиската индустрија, исто така, веројатно ќе се соочат со тешки транзиции.

Во поглед на животите на граѓаните, климатската неутралност може да има огромни придобивки во однос на јавното здравје, особено за ранливите групи. Во исто време, данокот на јаглерод може да го направи животот поскап (на пример, повисоки цени за електрична енергија и за греење). Според тоа, важно е да им се

посвети особено внимание на домаќинствата со ниски примања и на невработените. Во тој контекст, Иницијативата за бранот реновирања на Европската комисија, формирана за да ја подобри енергетската ефикасност на зградите како дел од европскиот Зелен договор, може да биде многу влијателна. Европската комисија (2020с), исто така, вели дека „со оглед на природата на градежниот сектор која подразбира голем број на работници и со кој, во голема мера, доминираат локалните бизниси, и реновирањето на зградите игра клучна улога во закрепнувањето на Европа од пандемијата со ковид-19“. Според нивниот стратешки документ „Бран реновирања за Европа: Позеленување на нашите згради, создавање работни места, подобрување на животот“: „Денес, само еден процент од зградите подлежи на реновирање во поглед на енергетската ефикасност секоја година. Потребна е побрза стапка на реновирање за да се подобри енергетската ефикасност и да се намалат емисиите на стакленички гасови“.

Циркуларната економија и ефикасноста на ресурсите

Во 2020 година, ЕУ го претстави Акцискиот план за циркуларна економија, надоврзувајќи се на активностите поврзани со циркуларната економија од 2015 година (European Commission 2020b). Тоа резултираше со различни стратегии и директиви фокусирани, меѓу другото, на отпад и пластика. Многу е важно што сега еко-дизајнираните регулативи се фокусираат на животниот век, одржувањето, поправката и повторната употреба на овие производи. Иако циркуларната економија е сè уште повеќе цел одошто реалност, откако ќе се имплементира би можела да создаде многу нови работни места. Таа би била придружена и со потреба за пренасочување на работните места, бидејќи секторите што работат со суровини веројатно ќе се намалат во обем, а секторите што се занимаваат со рециклирање и со поправки ќе доживеат огромен раст. И географските разлики би можеле да се зголемат, така што трендови како урбаното рударство ќе создадат работни места во погусто населени области.

Земјоделство

Денес, прехранбениот систем е одговорен за 32 проценти од емисиите на стакленички гасови глобално. Европа се движи околу овој просек, при што земјоделството учествува со 12 проценти во емисиите во ЕУ, на што мора да се додадат обработката, пакувањето, енергетската потрошувачка на студените синџири, трошоците за индустриско земјоделство, и друго... Според тоа, транзицијата кон агроекологија, со намалување на потрошувачката на месни и на млечни производи, како и користење на методи на производство со помала потрошувачка на енергенси, може да одиграат пресудна улога.

De Schutter (2018)

Повеќе студии укажуваат дека транзицијата кон одржливо земјоделство би можела да создаде многу нови работни места со полно работно време во целиот синџир на производство на храна, бидејќи (органските) земјоделски методи со помало влијание врз животната средина бараат поголем број работници одошто конвенционалното, индустриско земјоделство. Така, една студија од 2006 година спроведена од Асоцијацијата за почви заклучува дека органските фарми во Велика Британија овозможиле 32 проценти повеќе работни места по фарма одошто конвенционалните фарми.

Механизмот за праведна транзиција

Толкувањето на праведната транзиција усвоено од политиката на ЕУ има тенденција да одговара на потрадиционален наратив за зелен раст. Промовирањето на економскиот раст и понатаму е клучно, а тоа не треба да се смета за некомпатибилно со заштитата на животната средина и со социјалниот напредок. Сабато и Фронтеду (2020) ги проценуваат целите на претседателката на Европската комисија Урсула фон дер Лајен:

Борбата против климатските промени навистина силно се истакнува во политичката програма на новата претседателка на Комисијата Урсула фон дер Лајен. Во нејзините политички препораки за следната комисија таа нагласува дека клучен приоритет на нејзината комисија ќе биде да ја трансформира Европа во „...прв климатски неутрален континент“ (von der Leyen 2019, p. 5), така што ќе го создаде европскиот Зелен договор. На тој начин, еден од приоритетите ќе биде да се обезбеди „праведна транзиција за сите“ (ibid. 6).

Sabato and Fronteddu (2020)

Европскиот Зелен договор треба да послужи како „нова стратегија за раст чија цел е да ја трансформира ЕУ во коректно и просперитетно општество, со модерна, конкурентна економија со ефикасни ресурси каде што нема нето-емисии на стакленички гасови во 2050 година и каде што економскиот раст не е поврзан со користење ресурси (European Commission 2019, p. 2, цитирано во Sabato and Fronteddu 2020).

Политиките и мерките неопходни да се постигнат овие амбициозни цели на европскиот Зелен договор може да имаат негативно влијание врз работните места и регионалните економии, особено во регионите што зависат од индустриите што користат фосилни горива и имаат висок коефициент на емисии на јаглерод диоксид. Освен тоа, за да се постигне јаглеродна неутралност, потребни се финансиски инвестиции. Со цел да се поддржат оние што се засегнати, во јануари 2020 година, Европската комисија предложи формирање Фонд за праведна транзиција како дел од нејзиниот Зелен договор. Овој фонд е достапен во сите земји-членки, но, неговиот најголем фокус е врз регионите што се потенцијално најзасегнати од транзициските политики, каде што ќе треба да се случат најголемите промени. Буџетот што го предложи Европската комисија изнесува 40 милијарди евра, што треба да се дополнат со ресурси и од фондовите за кохезивна политика и национално кофинансирање. Фондот ќе биде дел од Механизмот за праведна транзиција (JTM) (European Commission 2020a). Другите два столба на овој механизам се Планот за праведна транзиција ИнвестЕУ и Механизмот за заем за јавниот сектор на Европската инвестициска банка, што ќе донесат приватни инвестиции и јавни средства, соодветно. Се очекува вкупниот буџет на JTM да достигне 100 милијарди евра (Widuto and Jourde 2020).

Но, колкав дел од буџетот ќе отиде кај земјите-членки на ЕУ? Тоа се проценува врз основа на низа социјални и економски критериуми, вклучувајќи ги вработувањето и емисиите на стакленички гасови во регионите. Земјите-членки ќе добијат пристап до финансиите правејќи територијални планови за праведна транзиција, при што ќе бидат идентификувани најзагрозените региони. Од овој план Германија и Полска ќе имаат најголеми придобивки: две третини од јагленокопите во Европа се наоѓаат во Полска и половина од работните места што зависат од употребата на јаглен се таму

(Galgószí 2018). Сепак, во моментот, Полска не е воопшто блиску до укинување на јагленот (Popp and de Pous 2020).

ПРАВЕДНАТА ТРАНЗИЦИЈА ВО ЕУ: ПРЕДИЗВИЦИ И МОЖНОСТИ

Според Франческа Коли од Институтот Егмонт (2019), Механизмот за праведна транзиција кој „предвидува мобилизирање на најмалку 100 милијарди евра преку комбинирани јавни и приватни инвестиции“, има три главни цели: „луѓето и граѓаните што се најранливи во поглед на транзицијата; компаниите и секторите активни во индустриите со високи емисии на јаглерод диоксид; и земјите-членки и регионите што зависат од фосилни горива и имаат индустрии со високи емисии на јаглерод диоксид“. Таа препознава три главни предизвици што ЈТМ мора да ги адресира за да ги постигне своите цели.

- *Поместување на фокусот настрана од националните алокации.* Еден од столбовите на ЈТМ, Фондот за праведна транзиција е предмет на критики бидејќи влече средства од фондовите за кохезија на ЕУ, а тоа ги поттикнува поделбите помеѓу (групи) земјите.
- *Привидување подалеку од производство на енергија.* „Праведната транзиција не се однесува само на производството на енергија и на индустриите со високи емисии на јаглерод диоксид, туку и на системските промени... неопходни во многу сектори... што ќе ги засегнат работниците, потрошувачите и граѓаните“. Другите сектори на кои им е потребна транзиција се транспортот, градежништвото и реновирањето.
- *Работење со приватниот сектор и со заинтересираниите страни.* Компаниите се клучен фактор што треба да се има крај себе во текот на транзицијата. Според тоа, потребно е ЕУ да се осигура дека постојат конкретни регулативи и на национално и на ниво на ЕУ, како цели и временска рамка за укинување на фосилните горива. „[Исто така,] важно е да се има на ум принципот 'загадувачот плаќа'... [кој] не се користи ефикасно за субвенционирање или решавање на резултатите од негативните екстерналии на компаниските активности“. Освен тоа, не постојат доволно мерки за кои е потребна

консултација и вклучување на заинтересираните страни на различни нивоа. Според тоа, потребни се дополнителни испитувања и повторни оценки.

Иако овие три точки се многу оправдани, тие не се главното прашање што е на коцка во поглед на политиките на ЕУ за климатските промени и праведната транзиција. Во светло на новиот извештај на IPCC, чијашто содржина протече летото 2021 година, јасно е дека политиките на ЕУ наречени „Подготвени за 55“ покажуваат поголема амбиција одошто се предвидуваше претходно, но тие сè уште не се доволни. Тоа значи дека постои зголемена потреба за брзи и ефикасни мерки, што, пак, го зголемува ризикот дека заедниците ќе бидат оставени на цедило ако не успееме да ги засноваме сите политики врз принципот на праведна транзиција.

Библиографија

- Alexander, D. 2010. The impact of the economic crisis on the world's poorest countries. *Global Policy* 1(1), 118–120 (doi: 10.1111/j.1758-5899.2009.00018.x).
- Armstrong, G. J., and Harper, K. N. 2009. Emerging infectious diseases, urbanization, and globalization in the time of global warming. In *The New Blackwell Companion to Medical Sociology*, edited by Cockerham, W. C. Wiley.
- Bollen, Y., De Wel, B., and Verschoore, V. 2019. De klimaatontwrichting als vakbondsthema: een rechtvaardige transitie voor werknemers. In *Klimaat en sociale rechtvaardigheid*, edited by Dierckx, S, pp. 111–134. Antwerp, Belgium: Gompel&Svacina (In Dutch).
- Brand, U. 2016. How to get out of the multiple crises? Contours of a critical theory of social-ecological transformation. *Environmental Values* 25(5), 503–525 (doi: 10.3197/096327116X14703858759017).
- Cahill, B., Margaret, M., and Landislaw, S. 2020. Just transition concepts and relevance for climate action. Report, Center for Strategic & International Studies.
- Colli, F. 2019. The EU's just transition: three challenges and how to overcome them. European Policy Brief, No. 9, Egmont Royal Institute for International Relations (<https://bit.ly/3Bwz2HG>).
- De Schutter, O. 2018. System overhaul: making food sustainable. *Green European Journal*, 21 November (<https://bit.ly/3gZR8bH>).
- European Commission. 2018. A clean planet for all: a European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy. Report, November, Brussels (<https://bit.ly/36dTsjS>). European Commission.

2019. A European Green Deal – striving to be the first climate-neutral continent. Report, Brussels (<https://bit.ly/3HinSIK>).
- European Commission. 2020a. Allocation method for the just transition fund. Report, 15 January, Brussels (<https://bit.ly/3H5zj1T>).
- European Commission. 2020b. A new circular economy action plan: for a cleaner and more competitive Europe. Report, 11 March, Brussels. (<https://bit.ly/35CQBKm>).
- European Commission. 2020c. A renovation wave for Europe – greening our buildings, creating jobs, improving lives. Report, Brussels (<https://bit.ly/3uXBG8b>).
- European Environment Agency. 2019. The European environment – state and outlook 2020: knowledge for transition to a sustainable Europe. Report, Publications Office of the European Union, Luxembourg (www.eea.europa.eu/publications/soer-2020).
- Galgóczi, B. 2018. Just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all. ILO ACTRAV Policy Brief, International Labour Organization, Geneva (<https://bit.ly/318MKmM>).
- Healy, N., and Barry, J. 2017. Politicizing energy justice and energy system transitions: fossil fuel divestment and a ‘just transition’. *Energy Policy* 108, 451–459.
- Heyen, D. A., Menzemer, L., Wolff, F., Beznea, A., and Williams, R. 2020. Just transition in the context of EU environmental policy and the European Green Deal. Report, March 2020, Öko-Institut, Freiburg (<https://bit.ly/3uW0mXT>).
- Hickel, J. 2020. *Less Is More: How Degrowth Will Save the World*. London: Cornerstone/Penguin Books.
- Hickel, J., Brockway, P., Kallis, G., Keyßer, L., Lenzen, M., Slameršak, A., Steinberger, J., and Ürge-Vorsatz, D. 2021. Urgent need for post-growth climate mitigation scenarios. *Nature Energy* 6, 766–768 (doi: 10.1038/s41560-021-00884-9).
- Holemans, D. 2021. Freedom & security in a complex world. Essay, Green European Foundation (<https://bit.ly/3gUn2WX>).
- Hopwood, B., Mellor, M., and O’Brien, G. 2005. Sustainable development: mapping different approaches. *Sustainable Development* 13, 38–52.
- Intergovernmental Panel on Climate Change. 2018. Global warming of 1.5 °C. An IPCC special report on the impacts of global warming of 1.5 °C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty. (www.ipcc.ch/sr15/).
- Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. 2019. Global assessment report on biodiversity and ecosystem services (www.ipbes.net/global-assessment).

- International Trade Union Confederation. 2015. Climate justice: there are no jobs on a dead planet. Frontlines Briefing, March (<https://bit.ly/3LMaDCw>).
- Jackson, T. 2009. *Prosperity Without Growth: Economics for a Finite Planet*. Abingdon: Routledge.
- Just Transition Initiative. 2021. About just transitions. Website (<https://justtransitioninitiative.org/>).
- Just Transition Research Collaborative. 2018. Mapping just transition(s) to a low-carbon world. Report, UNRISD (<https://bit.ly/3s1Fi64>).
- Koch, M. 2018. Sustainable welfare, degrowth and eco-social policies in Europe. In *Social Policy in the European Union: State of Play 2018*, edited by Vanhercke, B., Ghailani, D., and Sabato, S., p. 35. Nine-teenth Annual Report of the European Trade Union Institute, Brussels (<https://bit.ly/3rdPQj2>).
- Labor Network for Sustainability. n.d. ‘Just Transition’ – just what is it? An analysis of language, strategies, and projects. Website (<https://bit.ly/3rVFy7D>).
- Mazzocchi, T. 1993. An answer to the jobs–environment conflict? *Green Left Weekly* 114, 8 September (<https://bit.ly/3GZ1rr6>).
- McCauley, D. A., Heffron, R. J., Stephan, H., and Jenkins, K. 2013. Advancing energy justice: the triumvirate of tenets. *International Energy Law Review* 32(3), 107–110.
- Milanovic, B. 2017. Wereldwijde ongelijkheid: Welvaart in de 21e eeuw. Houten: Spectrum, pp. 21–60 (In Dutch).
- Organisation for Economic Co-operation and Development. 2019. Beyond growth: towards a new economic approach. Report of the Secretary General’s Advisory Group on a New Growth Narrative, OECD (<https://bit.ly/3GYka5Z>).
- Piketty, T. 2013. *Le Capital au XXIe Siècle*. Paris: Seuil (In French). Polanyi, K., and MacIver, R. M. 1944. *The Great Transformation*, Volume 2, p. 145. Boston, MA: Beacon Press.
- Popp, R., and de Pous, P. 2020. Just transition fund can boost European coal phase-out. *Social Europe*, 17 February (<https://bit.ly/36dTJfS>).
- Powell, D., Balata, F., Van Lerven, F., and Welsh, M. 2019. Trust in transition. Report, 28 November, New Economics Foundation (<https://bit.ly/35aMrct>).
- Sabato, S., and Fronteddu, B. 2020. A socially just transition through the European Green Deal? Working Paper, ETUI, Brussels (<https://bit.ly/312CZ9y>).
- Smith, S. 2017. Just transition: a report for the OECD. Report, May, Just Transition Centre, Brussels (<https://bit.ly/3v4f85B>).
- Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Cornell, S. E., Fetzer, I., Bennett, E. M., and Sorlin, S. 2015. Planetary boundaries: guiding human development on a changing planet. *Science* 347(6223), 736–747 (doi: 10.1126/science.1259855).

- Svarstad, H., and Benjaminsen, T. A. 2020. Reading radical environmental justice through a political ecology lens. *Geoforum* 108, 1–11.
- Tsing, A. L. 2008. Contingent commodities. In *Taking Southeast Asia to Market*, edited by Nevins, J., and Lee Peluso, N. Cornell University Press.
- Tsing, A. L. 2011. *Friction: An Ethnography of Global Connection*. Princeton University Press.
- Tsing, A. L. 2015. *The Mushroom at the End of the World*. Princeton University Press.
- Union to Union. 2020. Just transition in the international development cooperation context. Report, October (<https://bit.ly/3LFDEzU>).
- United Nations Research Institute for Social Development. 2018. Mapping just transition(s) to a low-carbon world. Research Report, 28 November, UNRISD, p. 6 (<https://bit.ly/3wstIV6>).
- United Nations Research Institute for Social Development. 2021. A new eco-social contract: vital to deliver the 2030 agenda for sustainable development. Research Report, March, UNRISD 11, pp. 1–4.
- van de Pas, R. 2020. Globalization paradox and the coronavirus pandemic. Report, May, Netherlands Institute of International Relations, Clingendael (<https://bit.ly/3gZRGhL>).
- Vidal, J. 2020. Destroyed habitat creates the perfect conditions for coronavirus to emerge. Blog Post, *Ensisia* (<https://bit.ly/3v4sAq6>).
- Walker, G. 2012. *Environmental Justice: Concepts, Evidence and Politics*. London: Routledge.
- Widuto, A., and Jourde, P. 2020. Just transition fund. Briefing: EU Legislation in Progress 2021–2027 MFF. European Parliamentary Research Service, Brussels (<https://bit.ly/3rZc88H>).

Глобална перспектива: гласови од југ

Даниел Чавез, Ранд Ел Зеин, Лида Фернанда
Фореро и Ања Намака Линкс

ВОВЕД

Даниел Чавез

Последниве години концептот *праведна транзиција* стана актуелен и се повторува во дискурсот на политичките, економските и на социјалните чинители од различни географски, институционални и идеолошки заднини. Овој концепт почна да станува сè попопуларен пред шест години, кога во преамбулата на Парискиот договор беше препознаена потребата за „праведна транзиција на работната сила и создавање на пристојна работа и на квалитетни работни места во согласност со национално дефинирани приоритети за развој“ (21st Conference of the Parties 2015). Слични намери беа вклучени и во формулацијата на Целите за одржлив развој (United Nations 2015), и тие беа ратификувани со Шлеската декларација за солидарност и праведна транзиција потпишана од педесет земји на 24-тата конференција на страните (COP24) во 2018 година.

И покрај брзото и широко распространување на овој концепт, постои ризик тој да стане уште еден празен означител. Ограничената дебата во врска со неговата содржина сè повеќе го претвора во аисториска и аполитичка идеја. Всушност, очигледниот консензус во однос на неговото значење покажува дека се одржани недоволно дебати за многуте и различни транзиции (множина) што се неопходни во различни национални контексти, како и за јасните врски со длабоко вкоренетите односи на експлоатирањето, доминацијата и на грабежот на животната средина што се присутни насекаде во светот. Постои очигледна потреба за подлабока дискусија во однос на конкретното значење и опсегот на овој израз, особено во оние земји што се најзасегнати од климатските промени и кои се најсилно погодени од пандемијата со ковид-19.

Долго пред праведната транзиција да биде спомената во официјални документи, широк опсег социјални движења веќе ги разоткрија растечката нееднаквост и екстремното уништување и на природата и на човекот. Тие дадоа многу конкретни предлози во насока на социјална и климатска праведност. Понеодамна, и науката го вклучи поимот праведна транзиција во истражувачката агенда на научници од повеќе дисциплини.

Еден брз преглед на институционалната, техничката и на академската литература, како и на скорешните извештаи на социјалните и на еколошките организации покажува дека идејата за праведна транзиција е поврзана со речиси секој сегмент на економијата: од земјоделство до производство на храна и од финансиски систем до создавање, дистрибуција и потрошувачка на енергија. Енергетиката, особено, е полето што привлече најголемо внимание помеѓу поборниците за праведна транзиција, со оглед на нејзините врски со другите области на глобалната економија и нејзиното влијание врз климатските промени.

Моменталните разговори во врска со праведната транзиција се развија паралелно со дискусиите за концептите енергетска праведност (и понеодамна во врска со идеите за енергетска демократија и енергетска независност) и климатска праведност кои поттикнуваат на размислување. Енергетска праведност се однесува на прашањето на еднаквост, на утврдување на победниците и на губитниците во процесите и структурите на производството и потрошувачката на енергија, со нагласок на следново: целите и влијанијата на енергетските политики, учеството на работниците и на корисниците и признавањето на правата и на барањата на локалните заедници засегнати од енергетските проекти (Jenkins *et al.* 2016). Климатската праведност се однесува на прашањата за историска одговорност, на значењето на „развој“, како и на значењето и обемот на човековите и правата на животната средина. Накусо, таа подразбира „транзициска насока што ги усогласува материјалните потреби на најсиромашните луѓе на планетата и потребата да се зачува стабилноста на климата на планетата Земја“, како и потребата истовремено да се адресираат и „прекумерната употреба на природните ресурси и недоволното обезбедување на јавни добра“ (Jacob and Steckel 2016, p. 2).

Анализите и предлозите во врска со праведната транзиција генерално, а особено со енергетската транзиција одразуваат различни,

па дури и антагонистички интереси. Од една страна, постојат неолиберални визии кои предлагаат брза промена кон еден вид „зелен капитализам“ и кои ја нагласуваат важноста на пазарот како најдобар или како единствен начин да се иницира или да се забрза транзицијата. Од друга страна, пак, постојат неоекејнезијански и неомарксистички перспективи, кои сметаат дека силната државна интервенција е неопходен услов за која било транзиција. Во однос на конкретните цели, лесно е да се разликува мноштвото перспективи, кои се движат од слепо верување во решавање на нашите моментални и идни проблеми со технологија до предлози во врска со „антираст“ (анг. degrowth) (Hickel 2020) и „енvironментализам на сиромашните“ (Anguelovski and Martinez Alier 2014) кои ги ревалоризираат локалното знаење на заедницата и нејзините практики. Идејата за праведна транзиција, исто така, од една страна, беше поздравена и поддржана од големите енергетски корпорации кои согледуваат нови можности за финансиска стабилност и пораст на профитот преку откажување од фосилни горива и, од друга страна, од локалните енергетски заедници и прогресивната локална власт.

Еден воведен учебник за енергетска транзиција, создаден во 2020 година од активистичките истражувачки центри Таљер Екологиста (Taller Ecologista) (од Аргентина) и Транснационалниот институт (TNI со седиште во Амстердам), предлага разлика помеѓу двете значења на транзиција. Првиот пристап, кој беше карактеризиран како корпоративна транзиција, потекнува од техно-економската перспектива која се фокусира на намалување на емисиите на стакленички гасови, „во рамки на растечкиот процес на акумулирање богатство и моќ преку нови области за екстракција, одржувајќи ги постојните односи на моќ и оттаму и нееднаквоста“ (стр. 2). Вториот пристап, категоризиран како народна енергетска транзиција, „се базира на премисата за овозможување право на енергија и ја испитува идејата за енергијата како стока“ (стр. 3). Оваа перспектива наложува деприватизација на енергетскиот систем и зајакнување на разните форми на јавна сопственост, со зголемување на уделот на граѓанско и работничко учество и на нивото на демократија во рамки на енергетскиот систем.

Сепак, за корпоративната транзиција не се залагаат само приватни или јавни корпорации чија цел е профит. Неа, исто така, ја застапуваат и многу други институции, со различни нивоа на ентузијазам или поддршка, вклучувајќи национална и локална власт,

па дури и некои влијателни еколошки невладини организации (НВО) кои ги сметаат силите на пазарот како единствен можен начин, или, за некои како „најбрз“ начин, за да се справат со ширењето и со итноста на климатската криза.

Се разбира, прашањата за сопственоста и за контрола на пристапот до извори на енергија, материјали и технологии се суштината на моменталните дискусии во врска со значењето и можностите за енергетска транзиција. Многумина поборници на пазарно условената транзиција ја промовираат експанзијата на обновливите извори на енергија од чисто утилитарна и екстрактивистичка перспектива. Прилично често концептот за „енергетска ефикасност“ е инкорпориран во оваа логика, сведувајќи ги предложените алтернативи за транзиција на зголемени технолошки придобивки и/или индивидуални бихејвиорални промени; тие не ги преиспитуваат значително обрасците на потрошувачка што се својствени за моменталната структура на енергетскиот систем.

Истражувачите и активистите поврзани со иницијативата на Синдикатите за енергетска демократија (TUED) предложија една помалку оптимистичка и потрезвена евалуација на тековните трансформации на глобалниот енергетски систем. Подготвувајќи се за COP26 во Глазгов (ноември, 2021 година), TUED и TNI заеднички објавија извештај, како придонес кон дискусиите помеѓу еколошките и трудовите организации, во кој авторите се соочија со недостатоците на неолибералната климатска политика. Тие сметаат дека енергетската транзиција останува мит и дека светот треба да го надмине своето актуелно неприфаќање и да ја препознае растечката бездна помеѓу амбицијата и акцијата (Sweeney *et al.* 2021).

Укажувајќи на наводно „несопирливата“ енергетска транзиција, застапниците на пазарот често уверуваат дека нивниот пристап дава позитивни резултати. Бизнис-лидерите, политичарите и претставниците на главните еколошки НВО често тврдат дека „проблемот“ е во тоа што темпото на транзицијата е пребавно, и дека тие се залагаат за поголема „амбиција“, поголема „политичка волја“ и за поголема „итност“. Со тоа тие го мислат следново: приватните инвеститори мора да добијат поголема поддршка; шемите за цената на јаглеродот мора да се распространат и мора да го засилат своето влијание врз загадувачите; а либерализацијата и приватизацијата на енергетскиот пазар мора да се следат поагресивно од кога било. Бидејќи климатската акција е толку неопходна, тие исто

така предлагаат и употреба на јавни средства за дополнително „засилување“, „отклучување“ и „осигурување од ризик“ на приватните инвестиции, така што ќе се создадат нови пазари и ќе се појават нови индустрии (Sweeney *et al.* 2021).

Според најновиот извештај објавен од Меѓународната агенција за енергетика (2021), за да се постигне целта за нула нето-емисии до 2050 година, експлоатацијата и развојот на нови нафтени и полиња со природен гас мора да сопре веднаш, а, притоа, ниту една нова електрана на јаглен да не може да се изгради никаде во светот. Овој извештај и многу други покажуваат дека и покрај некои промени во мешавината горива на некои локации и во некои сектори, севкупната побарувачка на енергенси продолжи да расте уште побрзо од искористувањето на нови извори на „чиста“ енергија. Како резултат на тоа, речиси сите форми на енергија се развиваат паралелно една со друга. Обновливите извори станаа значаен фактор во севкупниот раст, особено во енергетиката, но тоа не резултираше со никакво значително истиснување на фосилните горива (Sweeney *et al.* 2021).

Накусо, тврдењата дека транзицијата „се случува“ и дека е „несопирлива“ не се поткрепени со факти. Неопходна е радикална промена на политиката – политика базирана на идејата за глобални јавни добра и експанзија и на директните јавни инвестиции и на јавната сопственост на клучните компоненти на економијата, особено на енергетскиот сектор. Отпорот кон приватизација веќе се претвори во моќна сила за воспоставување јавна сопственост на енергијата и на други основни услуги, со илјадници успешни (ре) национализации во повеќе земји во светот (Kishimoto *et al.* 2020).

Во исто време, луѓето се активно вклучени во промената кон обновливи извори насекаде во светот, и во предизвикување на големите корпоративни интереси на стариот режим. Во светот може да посведочиме распространетост на децентрализирани форми на сопственост структурирани околу граѓаните, кои акумулираат ресурси и капацитети за да водат задруги за обновливи извори и општински услуги. Тоа создаде инспиративни резултати во смисла на демократија, зајакнување на заедниците и на локалниот развој. Сепак, многу прашања остануваат нерешени, бидејќи емпириските докази од повеќе места во светот укажуваат на фактот дека локалните и енергетските иницијативи на заедниците нема да бидат доволни за да се наруши хегемонистичкиот профитен енергетски модел. Како ќе бидат осмислени социјалната и јавната сопственост и како

ќе бидат интегрирани на локално, регионално и на национално ниво? Кои структури и функции треба да ги поседуваат и да ги спроведуваат државата или локалните заедници? Ова се длабоки, витални прашања што мора да се адресираат.

Библиографија

- Anguelovski, I., and Martínez Alier, J. 2014. The ‘Environmentalism of the Poor’ revisited: territory and place in disconnected glocal struggles. *Ecological Economics* 102, 167–176.
- Nickel, J. 2020. What does degrowth mean? A few points of clarification. *Globalizations* 18(7784), 1–7.
- International Energy Agency. 2021. Net zero by 2050. A roadmap for the global energy sector. Report, IEA, Paris (<https://bit.ly/36qmRRF>).
- Jakob, M., and Steckel, J. C. 2016. The just energy transition. Working Paper, supported by WWF International (<https://bit.ly/3iyXO4>).
- Jenkins, K., McCauley, D., Heffron, R., Stephan, H., and Rehner, R. 2016. Energy justice: a conceptual review. *Energy Research & Social Science* 11, 174–182.
- Kishimoto, S., Steinfort, L., and Petitjean, O. 2020. *The Future is Public: Towards Democratic Ownership of Public Services*. Amsterdam: Transnational Institute.
- Sweeney, S., Treat, J., and Chavez, D. 2021. Energy transition or energy expansion? Report, 22 October, Transnational Institute (TNI) and Trade Unions for Energy Democracy (TUED) (<https://bit.ly/3Nm5zG6>).
- Transnational Institute and Taller Ecologista. 2020. Transiciones energéticas. Aportes para la reflexión colectiva. Report, September, Transnational Institute and Taller Ecologista (<https://bit.ly/3wzasFQ>) (In Spanish).

ПРАВЕДНА ТРАНЗИЦИЈА И РАЗВОЈ: БИТКА И ПРЕДИЗВИК ЗА НАМИБИЈА Ања Намака Линк

Состојба

Намибија е ретко населена земја во југозападна Африка склона кон суши. Некогашна германска, а потоа и јужноафриканска колонија, Намибија стекна независност во 1990 година за време на таканаречениот „трет бран на демократизација“ што ја зафати супсахарска Африка помеѓу 1989 и 1995 година.

По независноста, Намибија стана либерално-демократска држава и усвои комбиниран економски систем во кој централизираното економско планирање и владините регулативи функционираат паралелно со елементите на слободниот пазар, како што се приватната сопственост и потрагата по профит, додека стратешките индустрии што овозможуваат јавни добра беа претворени во претпријатија во државна сопственост.

Намибија и нејзиниот најголем сосед, Јужна Африка, моментално важат за две од најнееднаквите земји во светот и се одликуваат со огромни разлики во животниот стандард и во приходите. Иако Светската банка ја класификуваше Намибија како земја со горно-среден приход, таа има висок Џиниев коефициент: 57,6 во 2020 година.

Како комбинирана последица и на недоволниот развој и на ниската индустријализација за време на апартхејдот и на колонијализмот, секундарниот сектор во Намибија е недоволно развиен; земјата увезува повеќе од 60 проценти од стоката што се продава на домашниот пазар – како енергенци (гориво и електрична енергија), механизација, возила и житарки – додека извезува добра како бакар, дијаманти, ураниум и морски ресурси за да генерира приход од странство.

Во 2004 година, намибиската власт ја лансираше Визија 2030: рамка за политики на повисоко ниво за долгорочен национален развој за искоренување на сиромаштијата, невработеноста и на нееднаквоста до 2030 година. Иако БДП на земјата значително порасна од 1995 до 2020 година, тој раст не е проследен со развој, така што не овозможи подобри животни услови за повеќето Намибијци. Според Светска банка, приближно 1,6 милиони Намибијци (64%), од вкупно 2,5 милиони население, живеат под прагот на сиромаштија со горно-среден приход, со 5,5 долари на ден: повеќе од просечниот праг на сиромаштија од 40,4 проценти во супсахарска Африка.

Структурната невработеност, недостигот од можности за вработување, недоволниот број квалификувани работници и „одливот на мозоци“ се одлика на намибискиот пазар на трудот. Националната стапка на невработеност упорно е повисока од 30 проценти, со невработеност на младите (оние на возраст од 15 до 34 години) од 46 проценти: значително повеќе од националниот просек. Најголемиот работодавач во Намибија, земјоделскиот сектор, е исто така и секторот со најниски плати. Во урбаните области, 57

проценти од работната сила се вработени во неформална економија и нешто повеќе од 40 проценти се вработени во формална економија. Синдикатите се некоординирани и поделени по индустрии, а синдикатите примарно се фокусираат на тоа нивните членови да ги задржат своите работни места.

Откако стекна независност во 1990 година, Намибија постојано инвестира во националниот развоен буџет кој го таргетира нејзиниот хуман капитал преку образование и здравство. На пример, беа имплементирани програми за исхрана во училиштата. Основното образование во Намибија е задолжително и бесплатно, што резултира со стапка на писменост кај возрастното население од 92 проценти. Здравствените издатоци во земјата се највисоки (заедно со Јужна Африка) на африканскиот континент, додека Намибија е една од само седумте земји во супсахарска Африка што има мрежа за социјална заштита како народни кујни и грантови за инвалиди, деца и за стари лица. Повеќето Намибијци во моментов живеат на растојание од здравствена установа од 10 километри. Очекуваниот животен век при раѓање (за време на триесетгодишниот период од независноста) порасна на 65, повеќе од супсахарскиот просек од 62. Освен тоа, 77 проценти од Намибијците што живеат со ХИВ (12 проценти од населението) ја држат болеста под контрола благодарение на националните програми за антиретровирусна терапија. Сè на сè, Намибија го намали својот Циниев коефициент за сиромаштија и нееднаквост од 63 во 2003 година на 57.6 во 2020 година (при што коефициент 100 означува целосна нееднаквост).

„Тројниот предизвик“ на Намибија, сиромаштија, невработеност и нееднаквост, има три различни димензии: имено, поделба град-село; род и конечно, раса, националност и класа. Поделбата град-село е очигледна насекаде низ земјата: основните услуги, ресурсите и можностите за вработување се сконцентрирани во урбаните области, додека 49 проценти од населението живее во недоволно организирани, неразвиени рурални области. Министерството за рудници и за енергетика на Намибија проценува дека 80 проценти од руралните домаќинства немаат пристап до електрична енергија. Со 4.5 проценти, стапката на миграција град-село во Намибија е повисока од нејзината стапка на раст на економијата и на населението, делумно поради тоа што приходот во урбаните домаќинства го надминува приходот на руралните домаќинства за повеќе од 100 проценти. Во однос на родовата застапеност, 43,9 проценти од домаќинствата што

се сериозно засегнати од сиромаштија, невработеност и нееднаквост, се домаќинства управувани од жени, при што повеќе мажи се вработени во сите економски дејности освен домашната работа. Во однос на расата, националноста и класата, најбогатите домаќинства во Намибија се од бела раса и зборуваат германски и англиски јазик, а најсиромашните домаќинства зборуваат локални јазици: квангали, нама и саан (познат и како „којсански“).

Во 2016 година, Намибија влезе во економска рецесија. И покрај растот на БДП, разните економски иницијативи и интервенции преземени од власта не успеаја да ја збогатат и да ја индустријализираат економијата и да создадат работни места и можности за намалување на сиромаштијата, невработеноста и нееднаквоста. Неодамнешна студија на податоците за просечните годишни врнежи од 2010 до 2020 година покажа дека Намибија искусила долготрајна суша во период од десет години поради опаѓање на врнежите од дожд, со катастрофални последици врз земјоделството. Во својот последен извештај за оваа земја, Светската програма за храна пријави дека 428.000 (или 17 проценти) од Намибијците немаат сигурно обезбедена храна, а во целата земја 24 проценти од децата на возраст под пет години заостануваат со растот поради еднолична исхрана, односно малнутриција.

Намибија е не-анекс I потписник на Рамковната конвенција за климатски промени на Обединетите нации (UNFCCC), дефинирана како земја во развој што е „особено ранлива на несаканите влијанија на климатските промени“ со посебни потреби во смисла на инвестиции, осигурување и пренос на технологија. Како таква, таа нема никакви обврски во однос на Конвенцијата. Во 2015 година, и повторно во 2021 година, Намибија собра наменски национално определени прилози (INDC) што ги резимираа нејзините околности, ги сумираа нејзините потреби и адаптацијата кон климатските промени и олеснувањето на придонесите. Во 2015 година беше неопходна финансиска помош од 22,6 милијарди долари за да се имплементираат компонентите на INDC.

Претседателот на Намибија, д-р Х. Г. Гејнгоб, соочен со постојани економски искушенија и со растечки нивоа на сиромаштија што неодамна беа влошени со загубата на приближно 40.000 работни места во текот на пандемијата со ковид-19 – скоро го лансираше Планот Харамби за просперитет (HPP II, 2021 – 2025): план за економска обнова и за инклузивен раст како главни цели.

Повеќе од праведна транзиција

Во својата суштина, праведната транзиција се однесува на социјална еднаквост и на одржлив развој; сепак, патот до постигнување на овие цели е разгранет. Праведната транзиција е директива или да се реформираат или да се трансформираат постојните економски и политички системи за да се избегне појавата на криза поврзана со климатските промени и да се заштити биосферата. Ако намерата е да се реформираат постојните системи, целта е тие да се задржат, но да се подложат на реформација преку подобрени насоки, стандарди, интервенции во политиките и легислатива. Ако намерата е да се трансформираат постојните системи, тоа подразбира радикално реструктурирање на таквите системи. Изборот дали ќе се реформираат или трансформираат зависи од самите земји.

Најголемите проблеми со праведната транзиција во Намибија се наследените системи од апартејдот и колонијализмот, специфично долготрајното влијание на „економијата на доселениците“, каде маргинализираното и потчинето автохтоно мнозинство служело како извор за евтина работна сила за економските активности на европските доселеници во рударството, земјоделството и риболовот. Економијата на апартејдот го експлоатирала црното мнозинство и применувала легислатива и насилство за да ги задржи домородните групи „подалеку“ (анг. apart) од белото малцинство во слаборазвиените бантуستاني* (Намибија имала десет такви бантуستاني за време на апартејдот). Пролонгираното немање пристап до квалитетно образование и можности за напредок ги утврдиле сиромаштијата, невработеноста и нееднаквоста за црното мнозинство, а тие и денес сè уште го попречуваат развојот во Намибија.

Како и во другите поранешни колонии во супсахарска Африка, економската структура, организација и постојните трговски односи во Намибија се клучните аспекти на нејзиното колонијално наследство и идентитет. Важно е да се имаат на ум целта и функцијата на една колонија во однос на економијата на земјата колонизатор, што им отежнува на поранешните колонии, и на земјите во развој воопшто,

* Територии што му биле доделени на црното домородно население од страна на белите доселеници за време на апартејдот. (Заб. на прев.)

да се ослободат од нивните колонијални економски улоги како извори на евтина работна сила, профит и суровини.

Поради нејзиниот статус на поранешна колонија на Германија и на Јужна Африка во периодот на апартхејдот, намибиската економија се карактеризира со специјализација во примарниот сектор, огромен недостиг на развој на инфраструктурата и социјална нееднаквост. Не изненадува што со оглед на колонијалното минато, земјата овозможува суровини за иновации и производство што се одвиваат на друго место, а исто така е потрошувач и реципиент на готови добра и иновации од други места.

Оваа состојба исто така се однесува и на дискурсот за праведна транзиција и на слични транзиции, како што е праведната енергетска транзиција во други поранешни колонии. Одлуките за транзиција, вклучувајќи ги и дискусиите за неопходноста за транзицијата, вообичаено се донесуваат на друго место и им се соопштуваат како добронамерни „назнаки“ на земји како Намибија, без да се земат предвид развојните предизвици со кои се соочуваат таквите земји: на пример, огромна и зацврстена невработеност.

Исто како и другите поранешни колонии со зависни економии што заостануваат, со огромна невработеност и слабо едуцирана и неквалификувана работна сила и буџетски рестрикции, и Намибија има развојни планови и приоритети што на неког од надвор може да му изгледаат нелогично. Поранешните колонии вообичаено имаат огромни инфраструктурни дефицити кога станува збор за училишта, терцијарни установи, здравствени установи, патишта, железници, аеродроми, пристаништа, производство и дистрибуција на електрична енергија, недоволно развиен систем за јавен транспорт и домување итн.

Јавната потрошувачка на конкретни нешта – како обезбедена храна, ослободување од суша, образование, домување и понеодамна установи за ковид-19 и вакцини – овозможува непосредно олеснување и испорачува резултати кон засегнатите заедници на кус до среден рок; сепак, со оглед на неодољната природа на предизвиците со кои се соочуваат повеќето Намибијци на дневно ниво, постигнувањето на климатските цели е долгорочно, и во голема мера апстрактно.

За да го забрзаат развојот и за да избегнат политичка нестабилност, владите на многу поранешни колонии ѝ се обратиле на Кинеската банка за развој за да им овозможи евтини, пофлексибилни кредити користејќи ги нивните нафтени, минерални, рудни, метални и морски

ресурси како гаранција, а исто така побарале и кинеска експертиза за инфраструктурен развој. Бргу по независноста, со билатерални договори помеѓу Кина и Владата на Намибија, Кина беше назначена за официјален партнер на Намибија за инфраструктурен развој. Кинеската влада поседува рудници за ураниум во Намибија за да ја поткрепи сопствената енергетска агенда, и до денес има добиено повеќе од 100 инфраструктурни договори од намибиската влада, вклучувајќи ги и оној за проширување на главното пристаниште во Валвис Беј.

Како заклучок, Намибија има значителни придобивки од инвестирањето во здравството и во образованието од нејзината независност во 1990 година, а тие придобивки се одразуваат и во нејзиниот индекс на човечки развој кој изнесуваше 0,646 во 2019 (средна категорија). Сепак, сериозната нееднаквост, невработеност и недостигот од иновации, вештини и работни места и понатаму го мачат намибискиот пазар на трудот и го ограничуваат развојот на земјата.

Најголем учесник во БДП на Намибија и понатаму е примариот сектор, односно рударството, риболовот и земјоделството, задржувајќи ја колонијалната улога како извор на сировини за земјите со недоволни ресурси. Во февруари 2022 година, француската компанија за нафта и гас TotalEnergies објави дека нашла нафта во басенот на Орање во Намибија: проценети биле 11 милијарди барели. Како одговор, намибиската влада кажа дека се надева дека пронаоѓањето на нафтата ќе го забрза развојот на државата. Со оглед на сето ова, не изненадува што сериозна дискусија за праведна транзиција не е на националната агенда, ниту, пак, е дел од националните развојни планови на земјата.

Библиографија

- Centre for Strategic and International Studies and Climate Investment Funds. 2020. Just transition concepts and relevance for climate action: a preliminary framework. Report, 26 June, Just Transition Initiative (<https://bit.ly/35iBIMR>).
- Government of the Republic of Namibia. 2015. Intended nationally determined contributions (INDC) of the Republic of Namibia to the United Nations Framework Convention on Climate Change. Policy Document, September, Windhoek, Namibia (<https://bit.ly/3IeGg5y>).

- Halsey, R. 2018. Reflection paper: considering renewable energy jobs within a just energy transition in South Africa. Website, Project 90 by 2030, Cape Town, South Africa (<https://bit.ly/3uefpRu>).
- Hirsch, T., Matthes, M., and Funfgelt, J. 2017. Guiding principles and lessons learnt for a just energy transition in the Global South. Study, Friedrich Ebert Stiftung (FES), Berlin (<https://bit.ly/3LTIM3q>).
- International Labour Organization. 2015. Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all. Guidelines, ILO, Geneva (<https://bit.ly/3sbXmM5>).
- Jauch, H. 2012. Poverty, unemployment, and inequality in Namibia. *Theme On The Environment, Macroeconomics, Trade And Investment- Series (TEMTI) of Economic Perspectives on Global Sustainability*, February (<https://bit.ly/3H9uTe6>).
- Links, A. 2021. Long-term drought? MAP data for Windhoek show a disturbing trend. Blog Post, 4 January, Euro-African Life in Namibia (<https://bit.ly/3t06GBS>).
- Melber, H. 2007. *Transitions in Namibia: Which Changes for Whom?* Uppsala, Sweden: Nordiska Afrikainstitutet.
- Morena, E., Krause, D., and Stevis, D. 2020. *Just Transitions: Social Justice in the Shift towards a Low-Carbon World*. London: Pluto Press.
- Namibia Statistics Agency. 2018. The Namibia Labour Force Survey (NLFS). Report, Windhoek, Namibia (<https://bit.ly/3ve09q1>).
- National Planning Commission of Namibia. 2004. Namibia vision 2030: policy framework for long-term national development (summary). Policy Document, Office of the President, Government of the Republic of Namibia (<https://bit.ly/3IcpZOG>).
- National Planning Commission of Namibia. 2017. Namibia's 5th national development plan (NDP5): working together towards prosperity 2017/18–2021/22. Policy Document, NPC, Windhoek, Namibia (<https://bit.ly/3s9sDz6>).
- Ndjavera, M. 2021. Youth unemployment expected to reach 50%. *New Era*, 26 July, Windhoek, Namibia (<https://bit.ly/37ULnuB>).
- Office of the Prime Minister. 2021. The Harambee prosperity plan II: 2021–2025. Policy Document, Government of the Republic of Namibia (<https://hpii.gov.na/>).
- Overy, N. 2018. The role of ownership in a just energy transition. Website, Project 90 by 2030, Cape Town, South Africa (www.90by2030.org.za). Rama, M., Pursiheimo, E., Lindroos, T., and Koponen, K. 2013. Development of Namibian energy sector. Research Report, VTT Technical Research Centre of Finland (<https://bit.ly/3BGtla5>).
- Sunde, T., and Akanbi, O. A. 2015. Sources of unemployment in Namibia: an application of the structural VAR approach. Report, 12 January, Namibia University of Science and Technology (NUST), University of South Africa

(UNISA), Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper 86578: (<https://bit.ly/3NjzAq2>).

United Nations Development Programme. 2020. The next frontier: human development and the anthropocene. Briefing note for countries: Namibia. Human Development Report, UNDP (<https://bit.ly/3Iefkxh>).

United Nations Framework Convention on Climate Change. 2014. Parties and observers: Namibia. Website, United Nations Climate Change (<https://unfccc.int/parties-observers>).

United Nations World Food Programme. 2021. World Food Programme: Namibia (www.wfp.org/countries/namibia).

World Bank. 2020. Literacy rate, adult total (% of people ages 15 and above) – Namibia. Statistics, UNESCO Institute for Statistics (<https://bit.ly/3p6ixNq>).

World Bank. 2021. The World Bank in Namibia: country overview. Website (<https://bit.ly/3v4mq5>).

ЗГОЛЕМЕНА РАНЛИВОСТ ВО ЛИБАН И СИРИЈА И ЕФЕКТОТ НА КЛИМАТСКИТЕ ПРОМЕНИ

Ранд Ел Зеин

На 14 октомври 2019 година, за време на период со високи температури и силни ветрови, густите шуми на планината Либан беа зафатени од шумски пожари. Пламените јазици стигнаа до резиденцијалните делови, спалувајќи куќи, училишта и мали бизниси; стотици семејства беа раселени и најмалку тројца цивили загинаа. Не само што либанската влада не успеа да им понуди на раселените семејства засолништа, ниту компензација за нивната загуба, туку не беа способни ниту да ги локализираат шумските пожари. Во 2009 година на Либан му беа донирани три пожарникарски хеликоптери; сепак, поради неспособноста на владата да ги финансира и да ги одржува, хеликоптерите беа запустени, а како резултат на тоа шумските пожари се раширија низ земјата.

По само неколку дена од овие настани, илјадници луѓе излегоа на улиците во Бејрут да протестираат против корупцијата на власта и да бараат аболација на либанскиот сектаријански државен систем.*

* Владата на Либан ја сочинуваат група сектаријански политички партии, повеќето од нив со милициско потекло. Овој сектаријански договор за споделување моќ е наследство од француската колонијална империја што

Протестите го осудија отсуството на јавни услуги како и еколошките злоупотреби на либанскиот режим, како „лошо управување со отпадот што прерасна во криза на државно ниво“ и „илегално експлоатирање на планините за да се поткрепи брзиот пораст на недвижнини (Fregonese 2019). Ваквите злоупотреби резултираа со „повисок ризик од одрони од кал и поплави, лошо планирање и утврдување парцели“ (Bou Akar 2018) како и со интензивни шумски пожари кои „збришаа 1.200 хектари шума“ (Azhari 2019).

По помалку од два месеци, пороен дожд парализира поголем дел од Бејрут и други делови од земјата, претворајќи ги улиците во рекички и уништувајќи ги многу сиромашните работнички предградија. Сериозноста на поплавувањето можеше да се предвиди и да се спречи ако либанската влада инвестираше во иницијативи за спречување на уништување на земјиштето со примена на методи како што е поставување прекривка од слама.* На пример, камповите за сириските бегалци во областа Бека во Либан секоја година претрпуваат страшни поплави. Откако побегнале од војната во Сирија во потрага по безбедно засолниште, раселените сириски заедници не само што треба да ги издржат суровите либански стратегии† за одржување ред – кои се навикнати да создаваат негостољубиви простори и да ги принудуваат бегалците да ја напуштат земјата (Sanyal 2018) – туку и најстрашните ефекти на климатските промени кои и понатаму го зголемуваат притисокот врз неуспешната инфраструктура.

Ефектите од климатските промени во регионот станаа очигледни уште во 1999 година, кога недостигот од вода и опустошувањето почнаа да влијаат врз рурална Сирија. Сирија порано беше дел од регионот плодна полумесечина, кој поседувал повеќе од „шест милиони хектари продуктивно обработливо земјиште“ и од каде потекнуваат голем дел од главните житарки во светот, како пченицата

го создаде „модерниот Либан“ во двасеттите години на XX век, така што го одвои Голем Либан од Сирија (односно неговиот природен копнен дел што изобилуваше со земјоделство и индустрија) (Tarabulusi 2012).

* Неопходно е да се заштити и да се стабилизира почвата, бидејќи им овозможува на дрвјата да виреат и го намалува ризикот од поплави.

† Примери за таквите тактики се принудувањето на раселените сириски заедници да ги „размонтираат бетонските сидови и покривите на сопствените засолништа и да ги заменат со помалку заштитни материјали, или да се соочат со уривање на нивните домови од страна на војската (Human Rights Watch 2019).

и јачменот (Hinnebusch *et al.* 2011; Pala Ryan *et al.* 2004). Но, денес, земјата увезува во просек 1,5 милиони тони од овие основни хранливи продукти годишно (Makieh 2018; Raibukha 2020). По цела деценија интензивна суша, во земјата не успеваат житарки, а тоа доведе до зголемување на несигурноста на обезбедување храна. Во 2011 година, 2-3 милиони рурални Сиријци беа доведени до екстремна сиромаштија, вклучувајќи и 1,3-1,5 милиони кои беа принудени да се иселат од нивните домови во урбани области (Environmental Justice Foundation 2017, p. 34). Во текот на истата година, изби сирискиот конфликт, што предизвика „околу половина од сите воени жртви во светот“ следната година (Dupuy and Rustad 2018).

Во тој контекст, климатските промени одиграа улога на „множител на закани“ (Environmental Justice Foundation 2017), бидејќи ги влошија постојните социјални и политички немири, и ги турнаа и онака ранливите во (подлабока) сиромаштија. Оваа зголемена ранливост директно резултираше со зголемување на случаите на детски бракови помеѓу раселените сириски заедници. За време на сирискиот конфликт, детските бракови станаа механизам за преживување помеѓу раселените семејства: начин да се олесни нивниот економски товар така што ќе имаат една уста помалку за ранење (El Zein 2020) и да ги заштитат девојчињата од високиот ризик од сексуално вознемирување во неформалните бегалски населби (Halldorsson 2017). Рилифвеб (ReliefWeb, 2019) вели дека „41 процент од младите раселени сириски жени се мажат пред да наполнат 18 години“. Ова илустрира како ефектите од климатските промени се блиску поврзани со избивањето конфликти, со влошувањето на постојната родова нееднаквост и со зголемување на сиромаштијата – при што необезбедувањето храна е или директна последица или причина за тие врски.

Либан, исто така, е соочен и со пораст на необезбедувањето храна. Како земја со ограничени копнени и водни ресурси, Либан никогаш не можел да ги задоволи своите потреби за храна само со локално производство. Освен тоа, во моментот Либан вдомува најголем број бегалци по глава на жител во светот поради конфликтите во соседните Палестина и Сирија, и на тој начин ја зголемува празнината помеѓу локалното производство на храна и побарувачката. Така, во неодамнешното минато, земјата мораше во голема мера да се потпре на увоз на храна за да го нахрани своето население што постојано расте. Поради скорешниот економски

колапс на Либан, неговото потпирање на увозот на храна стана неодржливо. До почетокот на 2021 година, валутата на Либан која е во пад изгуби повеќе од 85 проценти од вредноста во однос на американскиот долар (Newsom 2021) во споредба со нивото од пред кризата, додека „моќни увозници и трговци“ продолжуваат да ги зголемуваат цените „и на локално произведената и на увезената храна преку картелско однесување“ (Wood *et al.* 2020, p. 2).

Понатаму, синцирот за достава на храна во Либан го комплицираат поновите настани: пандемијата со ковид-19, што предизвика забрани за увоз и увозни квоти; и, особено, експлозијата во бејрутското пристаниште на 4 август 2020 година. Експлозијата „предизвика штета од преку 5 милијарди долари, усмрти повеќе од двесте лица, повреди илјадници, и натера 300.000 луѓе да излезат на улица“ (Peritz 2020). Овој смртоносен инцидент исто така уништи „85 проценти од либанските житарки“, оставајќи ја „земјата со помалку од едномесечни житни резерви“, и „влоши една од суштинските катастрофи во Либан: недостигот од стабилна електрична енергија“. Додека Либан страда од рестрикции на електрична енергија веќе неколку децении, по инцидентот зачестија и секојдневните прекини на електрична енергија. До 2021 година, надминуваа 20 часа дневно, оставајќи многу семејства – особено оние кои не можат да си дозволат да купат електрична енергија од илегалните оператори – нестабилни да ги користат своите фрижидери за чување храна во нивните домови.

Според едно соопштение за печат од Обединетите нации (2021), многу раселени сириски заедници (91%) и либански семејства (55%) живеат под прагот на сиромаштија. Како што се влошува ранливоста на семејствата и луѓето се борат да ги задоволат основните потреби, растат тензиите помеѓу и во рамки на заедниците поради борбата за скудните ресурси и услуги (United Nations Lebanon 2021). Како резултат на тоа, антибегалската реторика е нагласена, и тоа би можело „да прерасне во насилство со оглед на крвката состојба на земјата“ (Newsom 2021).

Една кампања на еден локален медиум наречена *Zarri'et Qalbi* (растение на моето срце) го адресираше проблемот со необезбедена храна во Либан повикувајќи на враќање кон семејно земјоделство.* Други извештаи за политиките тврдеа дека единственото решение

* „Zarri'et Albe“, земјоделска иницијатива од Надин Лабаки (www.youtube.com/watch?v=EP5fHP_Z3IM).

на Либан е да одгледува „похранливи суровини како грав, леќа и наут, кои се типични за регионот“ (Wood *et al.* 2020, p. 2). Сепак, без компании што ќе произведуваат семиња во Либан, локалните земјоделци ќе продолжат да се потпираат на меѓународен увоз на семиња и така ќе останат позависни од набавките со странски валути. Понатаму, со уште поголеми недостатоци на вода кои се веројатни, високиот ризик од поплави и шумски пожари, како и со ограниченото обработливо земјиште, не е доволно да се поттикне Либан едноставно да инвестира во локално одржливо органско земјоделство. Без земјата да го отфрли закоравениот сектаријански систем кој и понатаму се испречува на патот на позитивните промени, одгледувањето сопствена храна и хранењето на сопственото население стануваат сè понереални цели и сè повеќе маркетиншки екзибитии за „јавање“ доминантни западни наративи во врска со одржлива еколошка соработка.

На слична тема, на 17 март 2021 година, лондонски Клајмат хоум њуз објави напис известувајќи дека целта на Либан да „произведува 18 проценти од својата електрична енергија и 11 проценти од своето греење од обновливи извори, пораснал од претходната комбинирана цел од 15 проценти до 2030 година (Gerretsen 2021). Насловот на написот беше: „Додека се бори со политички пресврт, коронавирусот и со својата најголема економска криза во последните 30 години, Либан ја засили својата цел за емисии на стакленички гасови до 2030 година“. Овој напис е одраз на тоа како доминантните западни наративи за климатската криза не успеваат да препознаат дека борбата со климатските промени, и нивните непосредни ефекти врз човештвото, се фундаментален дел од „стратегиите за превенција на конфликти и за заштита на човековите права“ (Environmental Justice Foundation 2017).

Во овој момент, веќе не е доволно едвај да се фокусираме на намалување на емисиите на јаглерод диоксид со цел да се справиме со климатските промени. Исто така, императив е да ги адресираме ефектите од климатските промени што веќе се материјализирани, особено во ранливи региони како Либан и Сирија. Климатските промени, како множители на закани, ги загрозуваат не само „стабилноста на еколошките системи во кои живее човекот илјадници години“, туку и „правата на оние што живеат денес“: социјалната неправда е централен ден на климатската криза и според тоа мора соодветно да се адресира.

Библиографија

- Azhari, T. 2019. Lebanon wildfires: hellish scenes in mountains south of Beirut. *Aljazeera*, 16 October (<https://bit.ly/3s8AEUU>).
- Bou Akar, H. 2018. *For the War Yet to Come: Planning Beirut's Frontiers*. Stanford University Press.
- Dupuy, K., and Rustad, S. A. 2018. Trends in armed conflict, 1946–2017. *Conflict Trends*, 5. Oslo: Peace Research Institute Oslo (PRIO).
- El Zein, R. 2020. Rethinking the relationship between child marriage and failed infrastructure during the Syrian conflict: a discourse analysis of Arab television news. In *geschlecht_transkulturell*, edited by Hausbacher, E., Herbst, L., Ostwald, J., and Thiele, M., pp. 283–301. Springer.
- Environmental Justice Foundation. 2017. Beyond borders: our changing climate – its role in conflict and displacement. Report (<https://bit.ly/3JC7PpU>).
- Fregonese, S. 2019. Rage against the sectarian machine. *Urban Violence Research Network (UVRN)*, 29 October (<https://bit.ly/3502SbJ>).
- Gerretsen, I. 2021. Lebanon increases climate goal despite political and economic turmoil. *Climate Home News*, 17 March (<https://bit.ly/33ZczXB>).
- Halldorsson, H. 2017. Syrian children forced to quit school, marry early to survive. Website Article, UNICEF, 23 January (<https://uni.cf/3v8acfX>).
- Hinnebusch, R. A., El Hindi, A., Khaddam, M., and Ababsa, M. 2011. *Agriculture and Reform in Syria*. University of St Andrews Centre for Syrian Studies.
- Human Rights Watch. 2019. Lebanon: Syrian refugee shelters demolished. Report, 5 July (<https://bit.ly/3JPKRvD>).
- Makieh, K. 2018. Exclusive: Syria to import 1.5 million tons wheat – minister. *Reuters*, 25 June (<https://reut.rs/3p9637I>).
- Newsom, N. 2021. Aid millions wasted in Lebanese currency collapse. *CashEssentials*, 24 March. (<https://bit.ly/3sVkygJ>).
- Pala, M., Ryan, J., Mazid, A., Abdallah, O., and Nachit, M. 2004. Wheat farming in Syria: an approach to economic transformation and sustainability. *Renewable Agriculture and Food Systems* 19(1), 30–34 (doi: 10.1079/RAFS200356).
- Peritz, A. 2020. Beirut's port explosion reveals underlying problems in energy supply. *Atlantic Council*, 10 August (<https://bit.ly/3BG6Nq0>).
- Reliefweb. 2019. UNHCR Jordan factsheet – February 2019. Factsheet, UN High Commissioner for Refugees (<https://bit.ly/35jZM2c>).
- Riabukha, A. 2020. Syria facing wheat supply shortfall despite 27% production rise. Website, 23 December, Fastmarkets Agricensus (<https://bit.ly/3KXh5qc>).
- Sanyal, R. 2018. Managing through ad hoc measures: Syrian refugees and the politics of waiting in Lebanon. *Political Geography* 66, 67–75 (doi: 10.1016/j.polgeo.2018.08.015).

- Tarābulusi, F. 2012. From mandate to independence (1920–1943). In *A History of Modern Lebanon*, pp. 88–109. London: Pluto Press.
- United Nations Lebanon. 2021. Crisis response plan appeals for \$2.75 billion to respond to the impact of the Syrian crisis in Lebanon. Press Release, 12 March, United Nations Lebanon (<https://bit.ly/3NkItzm>).
- Wood, D., Boswall, J., and Halabi, S. 2020. Going hungry: the empty plates and pockets of Lebanon. *Triangle*, 12 May (<https://bit.ly/3H8vzQD>).

ГЛОБАЛНИ ПЕРСПЕКТИВИ ОД ЈУГ

Лида Фернанда Фореро

Праведната транзиција стана добро познат и прифатен поим како дел од неопходната реакција кон климатската криза. Од нејзиното вклучување во преамбулата на Парискиот договор и последователниот развој на разни конференции на страните од UNFCCC, дебатата околу концептот на праведна транзиција е сè покомплексна, со различни перспективи што се движат од оние на транснационалните корпорации до оние на индивидуалци и на работничката класа.

Концептот праведна транзиција потекнува од седумдесеттите години на XX век и произлегува од интеракција помеѓу „грасрутс“ организации на заедниците од САД и синдикатите кои создале предлози за заедниците и за работниците кои се соочиле со затворање на нуклеарна термоцентра. Потоа, концептот продолжил да се развива и да се збогатува со размена помеѓу организациите и социјалните движења, за да стане примарно барање на синдикалното движење во преговорите за климатските промени (на пример, за време на COP15 во 2009 година).

Главна поради залагањето на синдикатите тој е вклучен во преамбулата на Парискиот договор. Сепак, праведната транзиција не е статичен концепт. На пример, вреди да се спомене визијата на Синдикалната конфедерација на Америка (TUSA) заедно со сојузничките организации и социјалните движења:

За синдикалното движење почетната точка на транзиција од високојаглеродна економија, базирана на агробизнис и екстрактивизам, до социјално и еколошки одржлива економија... подразбира осигурување дека нејзиниот исход ќе биде зајакнување и експанзија на пристојни услови за работа.

CREAT (2018)

Мора да ги прифатиме несогласувањата во врска со концептот праведна транзиција, како и принципите, димензиите и аспектите што беа создадени од социјалните и популарните движења. Тие произлегоа од процесите на размена и дебата околу реакцијата кон климатската криза од економска, социјална и од перспектива на еколошка праведност.

Прво, треба да ги препознаеме разликите и нееднаквостите што се својствени за доминантниот економски, политички и општествен систем на глобално ниво. Не постојат единствени, униформни решенија што функционираат во сите земји. Предлогот за транзиција што ја игнорира социјалната и еколошката неправедност што придонесе за појава на оваа криза може само да ја продлабочи. На пример, намалувањето на потрошувачката на електрична енергија не може да се бара со еднаков интензитет во земји каде пристапот до електрична енергија за задоволување на основните потреби не е загарантиран за целото население. Со цел транзицијата да биде коректна, таа не може да ги продлабочи постојните нееднаквости.

Така, праведната транзиција е, главно, прашање на социјална класа во дебатата за енергетскиот систем:

Праведната транзиција има за цел да го сврти вниманието кон прашањето за моќта. Со други зборови, кој го контролира, и кој има корист од општествената примена на неговите ресурси во однос на енергетскиот систем. Следење на конверзацијата од оваа перспектива значи да се препознае дека моменталниот систем ги поврзува моќта и придобивките на искористувањето ресурси со релативно неколку чинители, додека ги распределува трошоците (вклучувајќи го и уништувањето на животната средина) на мнозинството, но со поголемо влијание врз оние кои се помаргинализирани. Ова остава простор за поширока дискусија за тоа како треба да изгледаат и искористувањето на ресурсите и работењето во едно праведно општество.

Transnational Institute (2020)

Од перспектива на работничката класа, праведната транзиција на енергетскиот систем мора да се заснова на правда, демократија и на суверенитетот на луѓето.

Моменталниот систем се заснова на различни форми на експлоатација, дискриминација и на лишување. Овие форми на

опресија главно ја засегаат работничката класа, и тие се влошуваат кога ќе се спојат со други форми на дискриминација, поврзани, на пример, со родовата определба, сексуалната определба, расата, етничката припадност или возраста. Освен тоа, усвојувањето на работната сила и експлоатацијата на природата (која се смета за бесконечен ресурс) служат како основа за развој на моменталниот систем. За разлика од него, праведната транзиција е феминистичка и антирасистичка. Таа бара од нас да го преиспитаеме односот помеѓу општеството и природата, препознавајќи ја потребата за хармоничен однос заснован на принципите на одржливост на социјалната и на еколошката праведност, каде луѓето се дел од природата. Исто така, во оваа трансформација мора да сфатиме дека работата е основна одлика на човековите потреби.

Од перспектива на работничката класа, народните движења и организации од Америка придонесоа за дефинирање на некои елементи од предлозите за праведна транзиција. Овие предлози промовираат пристапна работа; го гарантираат почитувањето на човековите права; ги земаат предвид различните потреби на селата и на урбаните области; промовираат демократизација, деконцентрација и декомодификација на енергенсите; и гарантираат слободен и универзален пристап до јавни услуги, прифаќајќи дека енергенсите се право. Предлозите произлегуваат од демократски механизми што ја вклучуваат работничката класа, и ги прифаќаат заедничките, но различни одговорности во однос на климатската криза. Тие, исто така, ја препознааат потребата да се овозможи мир во подрачјата; оттаму, тие бараат право на земјиште и на храна, и промовираат и аграрни реформи и отфрлање на патријархалните социјални структури.

Демократијата е предуслов за праведна транзиција. Покрај исполнувањето на минималните формални аспекти на една посредна демократија, гарантирањето на човекови права, и граѓански и политички, како и економски, социјални и културни права им овозможува на луѓето да учествуваат во промените во општествата и да го одлучат нивниот тек. На многу места, спроведувањето демократија заснована на минималните потреби за одбрана на животот и спротиставување на проекти за експлоатација не постои – туку гледаме авторитарни и фашистички реакции што ги продлабочуваат експлоатацијата, отфрлањето, а со нив, и самата климатска криза. Демократијата би требало да подразбира дека

„многутемина“ ќе ја преиспитуваат контролата на „малкутемина“ врз производството, технологијата, природата и енергенсите.

Во неопходната трансформација на енергетскиот систем, праведната транзиција не е ограничена на промена од фосилни горива на таканарачените обновливи извори на енергија. Додека оваа промена е неопходна, таа не е доволна поради тоа што и сопственоста, примената и контролата на системот мора да бидат евалуирани. Историските прашања за енергенсите, за што и за кого, мора да го водат процесот на праведна транзиција, што треба да ги задоволи интересите на луѓето, особено на работничката класа. Производството, употребата и контролата на енергенсите мора да бидат јавни, засновани на демократски, одржливи и дистрибутивни принципи. Не е можно да се одржи транзиција заснована на корпоративни интереси, кои доминираат со моменталниот енергетски систем и се основната причина за еколошката, климатската и за општествената криза.

Еден од столбовите на главниот енергетски, економски и општествен систем се трговијата и инвестицискиот режим, кои се под контрола на меѓународните корпорации. Количеството на стоки што се транспортира во меѓународната трговија е одговорно за голем дел од светските енергетски потреби. Договорите за слободна трговија и за заштита на инвестициите се инструменти потпишани од земји или блокови земји преку кои трговијата и инвестицискиот режим добиваат обврзувачки карактер на меѓународна спогодба. Овие договори им гарантираат на меѓународните корпорации широк опсег права кога инвестираат во други земји, заштитувајќи ги постојните и идните инвестиции како и очекувањата за профитот. Во случајот со Латинска Америка, повеќето од таквите инвестиции се во рударскиот, енергетскиот и агро-индустрискиот сектор.

Еден од механизмите што обезбедува придржување до правата што им се гарантираат на инвеститорите во таквите договори е познат како систем за решавање на спор помеѓу инвеститорот и државата. Тој им овозможува на инвеститорите да ги тужат државите пред меѓународните арбитражни судови кога ќе почувствуваат дека се засегнати нивните права и профит (Verheescke *et al.* 2019). Многу од судските постапки што се водат против државите се однесуваат на мерки преземени да се стават под контрола проекти во полето на енергијата што би можеле да имаат негативно влијание врз земјите и нивните заедници.

Договорите за слободна трговија и за заштита на инвестициите се закана за можноста за развој на праведната транзиција на следниве начини. Прво, тие можат да ги спречат владите да промовираат политики за праведна транзиција. Ова е познато како „регулаторен студ“. Во моментот, се смета дека заканите од скапи судски постапки против владите се почести од самите судски постапки. На пример, тие ги штитат корпоративните проекти за екстракција и производство на фосилни горива и минерали, и во моментот и во иднина. Ако некоја влада одлучи да ги укине проектите за екстракција на гас, јаглен, нафта и други минерали што се користат за производство на енергија, неа странските инвеститори би можеле да ја сметаат за одговорна за нивните загуби согласно договорите за слободна трговија. Второ, тие ги штитат субвенциите на енергетските корпорации. Екстракцијата на фосилни горива има милиони долари во субвенции, кои се во форма на ослободување од данок, директно финансирање и концесии по цени пониски од пазарните цени. Договорите за заштита на инвестициите им овозможуваат на корпорациите да ги тужат државите ако тие ги намалат постојните програми за субвенционирање (Транснационален институт, Еколошка работилница, 2020).

Расправата за концептот на праведна транзиција, е, накусо, расправа за моќта во енергетскиот систем, што е фундаментално за економскиот и за општествениот систем. Итноста што ја наметнува климатската криза бара од нас да ги преиспитаеме структурните причини што ја создале, и, во исто време, да изнајдеме креативни предлози што се фокусираат главно на одржливото живеење.

Библиографија

- CREAT. 2018. En su tercera edición, Conferencia Regional de Energía, Ambiente y Trabajo de la CSA ratifica su compromiso con el desarrollo sustentable. Report, 22 October (<https://bit.ly/3x6zOuO>).
- Transnational Institute. 2020. Just transition: how environmental justice organisations and trade unions are coming together for social and environmental transformation. Workshop Report, February, Transnational Institute.
- Verheecke, L., Eberhardt, P., Olivet, C., and Cossar-Gilbert, S. 2019. Red carpet courts: 10 stories of how the rich and powerful hijacked justice. Report, 24 June, Transnational Institute (TNI) (<https://bit.ly/3uYmYvS>).

ВТОР ДЕЛ

**Европските региони
се приближуваат**

Забрзување на праведната транзиција од Јужна Европа: Случајот на Шпанија

Раул Гомез и Хоакин Нието

ПРВИТЕ ЧЕКОРИ НА ПРАВЕДНАТА ТРАНЗИЦИЈА ВО ШПАНИЈА

Последниве години шпанската влада многу сериозно ја сфати праведната транзиција и разви цела административна структура околу неа, со што таа е еден од најдобрите примери за имплементирање на овој концепт во светот. Поради тоа, корисно е да се анализираат еволуцијата и развојот на политиките за праведна транзиција во Шпанија. Потоа, ќе ги искоментираме првите успешни напори на земјата (затворањето на шпанските јагленокопи и постројки што користат јаглен) и ќе зборуваме за идните перспекти, но, прво да се навратиме малку наназад за да видиме како дојде до актуелната ситуација.

Пред да навлеземе во детали, мора да забележиме дека глобалните промени што веќе се одвиваат, во смисла на декарбонизација и дигитализација, и кои ќе ги разгледаме, се под надзор на наднационални институции и организации, а не се оставени на каприците на пазарот или на индивидуалната волја на државите. Постои разлика помеѓу претходните промени на енергетските извори и процесот на декарбонизација што се одвиваа глобално: „уникатноста на декарбонизацијата е во тоа што е предвидено таа да биде воден процес, целно спроведен од влади и економски чинители, па дури и поединци“ (Maldonado 2020). Оваа неопходна владина акција и вклучувањето на сите чинители е она што ѝ дава на праведната транзиција вистински простор за развој, овозможувајќи и да стане спојка, како и двигател на промени и коректив на несаканите економски и социјални последици.

Поради тоа, праведната транзиција не претставува концепт што прво созрел во граѓанското општество, како многу други кои се борат против социјална неправда, туку концепт кој стекнал важност при Конференциите на страните (COP) и во Рамковната конвенција

за климатските промени на ООН, која беше усвоена во 1992 година и која стапи на сила две години подоцна. Од почеток стана јасно дека намалувањето на емисиите ќе опфати значителни промени во начинот на кој функционираат речиси сите економии, особено во енергетиката, што ќе доведе до значителна загуба на работни места. Оваа врска помеѓу енергетската транзиција и вработувањето ги доведе синдикатите во преден план во полето на праведната транзиција и, во контекст на самитите на COP, тие беа првите субјекти што се фатија во костец со овој концепт и се залагаа за воспоставување политики за праведна транзиција. Вистина е дека со години американските синдикати беа неподготвени, но конечно ја дадоа својата поддршка, сфаќајќи дека позицијата на синдикатите во другите земји е поразумна. Во случајот на Шпанија, каде што владата сè уште немаше одлучено да ја сфати сериозно праведната транзиција, синдикатите беа тие што продолжија одлучно да работат на овој концепт и на неговото имплементирање. Особено треба да се нагласи работењето на синдикатот Работнички задачи (CCOO).*

Така, на COP3, каде што во 1997 година беше усвоен Протоколот од Кјото, Хоакин Нието, водач на CCOO, кој го поддржа усвојувањето на протоколот и на пристапот за праведна транзиција, беше и претставник на Конфедерацијата на европски синдикати. Нието се спротистави на ставот на американските синдикати кои се противеа на усвојувањето на протоколот. Затоа, беа потребни дијалози со социјалните партнери во секоја земја со цел да се предвидат позитивните или негативните ефекти на мерките за ублажување.

Иако Протоколот од Кјото беше усвоен во 1997 година, тој не стапи на сила сè до 16 февруари 2005 година, кога доволен број земји се обврзаа да го потпишат. Во тој момент, еден од најважните практични чекори беше направен во Шпанија. Кога Кристина Нарбона беше министерка за животна средина, по иницијатива на синдикатите беше постигнат договор што го институционализираше и го артикулираше специфичниот социјален дијалог поврзан со воспоставувањето европски механизми за тргување со емисии во Шпанија, со цел да се постигнат одредбите наведени во Протоколот од Кјото. Благодарение на овој договор, одлуката што ги разви овие механизми институционализираше модел на дијалог преку општи дискусии на тркалезна маса и неколку дискусии на одредени

* CCOO е кратенка од Comisiones Obreras.

сектори, со учество на министрите за животна средина, труд и индустрија. Исто така, беа присутни и претставници од Шпанската конфедерација на работодавачи и шпанската индустрија (СЕОЕ)* и Шпанската конфедерација на мали и средни претпријатија (СЕРУМЕ),† со бизнис-организации од соодветните сектори, како и претставници од главните синдикати (ССОО и Генерален работнички сојуз (UGT)‡) плус нивните федерации. Целта на овие дискусии беше заеднички да се анализираат ефектите од мерките за ублажување на климатските промени врз вработувањето, делувајќи превентивно на можните несакани ефекти и проактивно во однос на потенцијалните можности. Тоа ги постави темелите на мултисекторскиот механизам базиран на дијалози што ќе биде адаптиран за проектите поврзани со праведната транзиција по 2020 година.

Во 2007 година, европското синдикално движење исто така имаше придонес во извештајот изготвен заеднички од Синдикалниот работнички институт, Животна средина и здравје на синдикатот ССОО (ISTAS – Шпанија), Синдекс (Франција) и Институтот од Вупертал (Германија), под наслов „Климатските промени и вработувањето: ефектите од климатските промени и мерките за намалување на емисиите на CO₂ до 2030 врз вработувањето во Европската Унија-25“ (European Trade Union Confederation 2006). Користејќи различни методологии за мерење, извештајот прави биланс на влијанието од климатските промени врз разни региони во Европа, врз основа на проекција на умерени промени. Конфедерацијата на европски синдикати ги поддржа заклучоците во однос на овие влијанија врз работните места.

Избивањето на финансиската криза во 2008 година ги измени сите приоритети на работничките политики и стратегии поради повредата на работничките права настаната поради политиките за штедење наметнати од Тројката (Европската комисија, Европската централна банка и Меѓународниот монетарен фонд). Рамката не беше воопшто

* СЕОЕ е кратенка од Confederación Española de Organizaciones Empresariales (Шпанска конфедерација на бизнис-организации) која ги обединува најголемите бизнис-групи во земјата.

† СЕРУМЕ е кратенка од Confederación Española de la Pequeña y Mediana Empresa.

‡ UGT е кратенка од Unión General de Trabajadores (Генерален работнички сојуз). ССОО и UGT се синдикати со најголемо присуство во Шпанија, а, исто така и со најголемо членство.

поволна за понатамошен напредок на стратегиите за праведна транзиција. Но, и покрај тоа, во контекст на климатските самити, синдикатите успеаја да го одржат концептот праведна транзиција и дури и дополнително да го развијат, до таа мера што при нацртот на Парискиот договор (постигнат на COP во декември, 2015 година) ги убедија страните да ги вклучат праведната транзиција и создавањето пристојни работни места во преамбулата на договорот.

ДОГОВОРИТЕ ЗА ПРАВЕДНА ТРАНЗИЦИЈА ВО ШПАНИЈА

Што се однесува на Шпанија, 2018 година беше момент на пресврт во смисла на обврските во поглед на климатските промени. Беше формирано Министерство за еколошка транзиција, а за министерка беше назначена Тереза Рибера. Рибера е меѓународно истакната личност поради нејзината експертиза во поглед на климатската агенда, а таа беше и една од креаторите на Парискиот договор. Нејзиното присуство, исто така, поттикна силна социјална посветеност и таа собра околу себе компетентен тим луѓе со огромно знаење и искуство во социо-трудова димензија на климатските промени и праведната транзиција.

Оваа обврска беше посведочена со формирањето на Институт за праведна транзиција и со изборот на Лаура Мартин Муриљо како одговорно лице, покрај агендата за праведна транзиција во тимот на министерката. Лаура е коосновач и директор на фондацијата Sustainlabour (Меѓународна трудова фондација за одржлив развој) во која го коорганизираше првото глобално Синдикално собрание за труд и за животна средина, одржано во Најроби, 2006 година, како и второто собрание кое беше одржано во Рио де Жанеиро во 2012 година по повод конференцијата Рио+20. На таа конференција, за првпат Обединетите нации го усвоија концептот на праведна транзиција. Лаура беше и коавтор на „Резолуција за одржлив развој, пристојно работење и зелени работни места“*, која беше усвоена на конференцијата на Меѓународната организација на трудот (МОТ) во 2013 година, од којашто подоцна беа извлечени препораките на МОТ за праведна транзиција.

* Види <https://bit.ly/3DfXUEy>.

Така, во 2018 година, МОТ и шпанската влада формираа партнерство што вроди со плодни резултати. Преку комуникации помеѓу министерката Рибера и генералниот директор на МОТ Гај Рајдер, двете тела станаа стратешки партнери за примена на препораките на МОТ во текот на процесот на праведна транзиција во Шпанија, а, исто така, и за спроведување меѓународни напори и преговори во корист на пристојните работни услови и праведната транзиција во насока на еколошки одржливи економии и општества. Овој сојуз сега покажува важни, позитивни и видливи резултати во двете полиња во кои дејствува.

Во февруари 2019 година, шпанската влада ја претстави Стратешката енергетска и климатска рамка, составена од три главни инструменти: нацрт-закон за климатски промени, одобрен во 2021 година; Националниот интегриран енергетски и климатски план (PNIEC*); и стратегијата за праведна транзиција (Estrategia de Transición Justa†). Иако овие инструменти секогаш можат да се подобрат, тие сепак претставуваат цврста регулаторна рамка за декарбонизација на шпанската економија.

Во тој контекст, шпанската стратегија за праведна транзиција има за цел да одговори на социо-тродовите влијанија предизвикани од транзициските процеси. Оваа стратегија, којашто ги усвојува препораките на МОТ, воспоставува механизми за промоција на создавање пристојни работни места покрај социјална кохезија, адресирајќи ги ранливите групи и економските сектори и територии што ќе бидат најзасегнати од енергетската транзиција. Стратегија како оваа што е предложена е клучна во Шпанија, поради високата стапка на невработеност (двојно поголема од европскиот просек), недостатокот на квалитетно вработување и социјалната нееднаквост и сиромаштијата, сите влошени со финансиската криза. Ниту едно од овие нешта не може да се занемари во политиките за енергетска транзиција. Освен тоа, стратегијата предупредува дека енергетската транзиција не го засега само особено ранливото население, туку и териториите и секторите што имаат корист од индустријата на фосилни горива. Поради тоа, стратегијата предлага итен акциски план за регионите во кои се копа јаглен и за централите на кои им претстои затворање, со цел да се управува процесот на енергетска

* PNIEC е кратенка за Plan Nacional Integrado de Energía y Clima.

† Достапно на www.transicionjusta.gob.es/common/ETJ_ENG.pdf.

транзиција и да се адресираат социјалните ефекти од овие политики. Треба да се забележи дека процесот не се состои само од декларативен или документарен процес, туку и од низа преговори и договори со локалната власт, компании, засегнати социјални партнери, синдикати и работодавачи. Владата разгледува и акции чија цел е затворање на рудници и термоцентрали во специфична временска рамка, додека промовира мерки за ефикасна социјална заштита и нови инвестиции и економски активности што поттикнуваат вработување, притоа вклучувајќи ги енергетските компании во процесот.

За трансформација што е толку подривачка како енергетската транзиција потребни се иновативни пристапи, процеси и механизми. Шпанското искуство е вистински пример на социјална иновација, артикулирана околу два иновативни механизми: Институтот за праведна транзиција (ITJ*) и договорите за праведна транзиција. ITJ е инструмент на шпанската влада за развој на нејзината стратегија за праведна транзиција. Тој ги промовира и управува со процесите на енергетска транзиција и со нејзините социјални ефекти преку социјален дијалог на сите нивоа, главно со синдикатите и со конфедерациите и федерациите на работодавачите, засегнатите компании и работници и нивните претставници, како и со регионални и локални надлежни органи. Не само што продолжува со реструктурирањето што го наметнуваат декарбонизацијата и еколошката транзиција, односно итно затворање на рудниците и постројките што користат јаглен и укинување на нуклеарните централи, туку и промовира економски активности со одржливи и инклузивни карактеристики што ќе ја заменат економската активност што ќе се укине. Тоа создава повеќе и подобри работни места, како и поразнолико, поинклузивно и поодржливо производство. Најиновативниот механизам што се имплементира се договорите за праведна транзиција.

ITJ ги дефинира овие договори на следниов начин:

Приоритетна цел на договорите за праведна транзиција е одржување и создавање активност и вработување, како и зацврстување на населението во руралните територии или во области со нуклеарни и термоцентрали пред затворање. Со таа цел, тие промовираат диверсификација и специјализација во согласност со социо-економскиот контекст и им обезбедуваат на загрозените сектори и групи алатки за

* Достапно на www.transicionjusta.gob.es/ (веб-страницата е на шпански, но повеќе документи се достапни на англиски.)

подршка на инвестициите, обнова на териториите, подршка за индустриски проекти и преквалификација на работниците и развој на мали и средни претпријатија за да се постигнат овие цели.

Нивното објаснување следи партиципаторни процеси во кои се предлага објективна проценка на можната загуба на работните места и на обврските, со конечен список мерки и проекти за задржување на вработувањето и на населението. Со други зборови, за да ги поставиме темелите на еден одржлив иден проект за овие територии кои беа фундаментални фактори во создавањето на денешното богатство и чиј придонес мора да го признаеме, треба да го почитуваме нивниот идентитет и да им помогнеме да продолжат да имаат главна улога во економската иднина на нашата земја.*

Постојат повеќе од десетина договори во повеќе шпански автономни покраини што се најзасегнати од затворањата (Галиција, Астурија, Арагон, Андалузија, Кастиља-Ла Манча и Кастиља и Леон). Најинтересно е што бројот на компании и работници засегнати со затворањата е далеку помал од бројот на компании и работни места што се содржат во илјадниците јавни и приватни иницијативи за замена што веќе се мобилизираат.

Слика 1. Области во кои се применети конвенции за праведна транзиција. (Извор: <https://bit.ly/33FhfS2>).

* Види www.transicionjusta.gob.es/Convenios_transicion_justa/.

Финализацијата на партиципаторните процеси и потпишувањето на протоколите на овие договори за праведна транзиција коинцидираше со глобалната пандемија со ковид-19. Спротивно на она што би можело да се очекува, тоа не доведе до одлагање на имплементацијата на договорите и наменетите буџетски средства не претрпеа измени.

Табелата во слика 2 го прикажува статусот на овие договори со важности од март 2021 година.

Конечно, во однос на изборот на сектори и региони што ќе ги имплементираат овие договори, вреди и да се постави прашањето дали биле применети само критериуми за социјална правда или дали единствената цел на овие планови се најспорните сектори што би можеле да предизвикаат најмногу врева и така да ја попречат транзицијата кон нов енергетски модел. Во моментот, одговорот е едноставен: шпанската влада почна со најитните сектори. Со оглед на потребата да се декарбонизира општеството, првото нешто што треба да се направи е да се укинат индустриите што емитураат најмногу стакленички гасови по единица произведена енергија, односно оние што користат јаглен. Останува да се види дали во следните чекори кон праведната транзиција ќе можеме да ги задржиме барањето за социјална правда и за намалување на нееднаквоста како приоритетни цели, додека истовремено ги земаме предвид аргументите на различни колективи, бидејќи таму лежат вистинските причини за социјалните тензии.

ПЕРСПЕКТИВИ

Сè уште е рано да се направи дефинитивна проценка на договорите за праведна транзиција, но, како што веќе објаснивме, досега тие се развиваат повеќе од задоволително и може да потврдиме дека претставуваат пример што може да го следат другите производствени сектори и земји.

Сепак, гледајќи нанапред во следните неколку години, постои еден елемент што не може да се игнорира во која било анализа: ефектите на проектите што шпанската влада може да ги имплементира во рамки на фондовите на Следна генерација на ЕУ. Очигледно, поврзувањето на стратегијата за праведна транзиција со овие проекти не би требало да биде особено комплицирано. Освен тоа, во Планот за закрепнување, трансформација и издржливост (RTRP),

Автономни покраини	ДОГОВОРИ	ПРОТОКОЛИ		ДИЈАГНОЗА		ПАРТИЦИПАТОРЕН ПРОЦЕС			
		Дата на потпишување	Прелиминарна дијагноза и ограничување	Конечна дијагноза	Краен датум	Број на вклучени фактори	Предлози и поднесени идеи**	Иваштај за учество	
Арагон	Рударски региони во Андора	22/05/20	Да	Да	07/06/20	69	140	Да	
	Југозапад	25/03/20	Да	Да	13/12/19	33	78	Да	
Астурија	Каудал	25/03/20	Да	Да	21/06/20	39	67	Да	
	Налон	25/03/20	Да	Да	21/06/20	37	75	Да	
Касстиља-Леон	Биерсо-Ласијана*	20/11/20				179	508		
	Биерсо-Алто Сил		Да	Да	31/07/20	54	124	Да	
	Ласијана-Алто Сил		Да	Да	31/07/20	45	140	Да	
	Кубилес-Панферада		Да	Да	31/07/20	43	127	Да	
	Фаберио-Алто Сил		Да	Да	31/07/20	37	117	Да	
	Ла Рубла	20/11/20	Да	Да	31/07/20	41	147	Да	
	Гуардио-Белиља	20/11/20	Да	Да	31/07/20	36	184	Да	
	Карбонера	09/03/21	Да	Да	06/09/20	22	49	Да	
	Пуенте Нуево	09/03/21	Да	Да	31/07/20	37	221	Да	
Андалузија	Лос Барјос	09/03/21	Да	Во подготовка	30/04/21				
	Мекрама		Да	Да	31/07/20	28	65	Да	
К. Леон/Баскија	Ас. Понтес		Во подготовка			Во подготовка			
	Гароња		Да			Во подготовка			
Касстиља/Ла Манча	Сорита	24/11/20	Да	Да	31/01/21	28	65	Во подготовка	
					ВКУПНО	550	1600		

* За регионот Биерсо-Ласијана беа промовирани 4 различни партиципаторни процеси.

** Вкупниот број на сите пристигнати предлози подделени на приречени бидејќи податоците се обработуваат или пристигнуваат нови предлози.

Слика 2. Статус на договорите за праведна транзиција со важност од март 2021. (Извор: Одредби за праведна транзиција. Види <https://bit.ly/3ldTX5v>).

што шпанската влада го претстави пред Европската комисија за да ги обезбеди средствата (и кој таа го поздравува), праведната транзиција има истакната улога. Во RTRP се наведува дека праведната транзиција е клучна, со оглед на обемот на трансформации што ќе настанат во неколку индустриски сектори. Специфично, тој тврди дека праведната транзиција е основна за пет од шесте столбови на кои се потпира целиот RTRP. Специфичните проекти што ќе се осмислат ќе треба да разгледаат како да гарантираат трансферзална примена на мерките за праведна транзиција, како и да размислат дали буџетот на RTRP наменет за нив (300 милиони евра, кои ќе бидат додадени во европскиот Фонд за праведна транзиција) се доволни за сите акции што ќе им се приклучат на веќе планираните од страна на Институтот за праведна транзиција.

Нам ни останува да коментираме дали овој концепт на „енергетска транзиција“, кон кој ЕУ силно се обврза, се преплетува со една друга транзиција: дигиталната. Досега, кога говоревме за праведна транзиција, тоа го правевме речиси исклучиво во однос на енергенсите и на обврската да се одберат извори што ќе ни овозможат да ги намалиме емисиите на стакленички гасови, но сега мора да признаеме дека оваа втора (и истовремена) транзиција почнува да засега многу повеќе сектори.

Секој процес на технолошка промена опфаќа прекин на работењето. Голем дел од населението ги доживува овие процеси на промени како процеси на „креативно уништување“, да го употребиме изразот што го смисли економистот Јозеф Шумпетер (1883–1950). Според оваа идеја, технолошките промени секогаш водат до уништување на работни места во почетните фази, но со текот на времето, новите технологии создаваат работни места и тие може да бидат помногубројни од уништените.

Но, во оваа пригода, оваа теорија може да биде отфрлена. Дигиталната транзиција, односно засилувањето на користењето технологии во сите сфери на администрацијата, безбедноста и самото живеење (честоспоменуваниот „интернет на нешта“), би можела да доведе до сериозни технолошки разлики, не само во слободното време и комуникациите, туку во сите сфери на животот, а тоа би можело да остави многу луѓе на цедило што нема да се компензира со политиките за праведна транзиција како оние што се планираат во моментот. Тоа е можеби поочигледно во Шпанија одошто во другите земји поради тоа што големи делови од земјата,

оддалечени од големите населени центри, страдаат од раселување. Ваквата ситуација ќе мора да се вклучи во равенката за да се осигура дека технолошките разлики нема да се зголемат уште повеќе во овие рурални области.

Треба да имаме на ум дека дигиталната транзиција веќе е во тек, иако голем дел од населението во Шпанија се однесува како таа да не постои, тежнеејќи да одржува производствени и бизнис-модели што ќе застарат (ако веќе не се застарени) пред дигиталната транзиција. Оваа инертност ќе се судри со транзицијата од две причини: прво, промовирана од европските институции со вистински излив на милиони евра, таа ќе се прошири бргу и широко; и, второ, сè што е поврзано со оваа технолошка промена се развива со огромна брзина. А да не заборавиме дека кога говориме за дигиталната транзиција ние говориме практично за сите економски сектори.

Во доменот на роботизација на пазарот на трудот се прават студии и предвидувања за нејзиното влијание врз вработувањето, но, во доменот на дигитализацијата, сметаме дека е многу покомплицирано да се ограничи нејзината сфера на влијание; освен тоа, однесувањето на општеството во тоа поле е далеку од егзактна наука. Така, за оние од нас кои имаат вистинска транзиција помеѓу нашите студиски и работни приоритети, сè уште претстои доста работа како подготовка за очекуваното дигитално цунами.

Конечно, не би сакале да го завршиме ова поглавје без да споменеме уште еден ризик што мора да го имаме на ум: да се бориме против климатските промени без одново да ги промислиме стратегиите за економски раст потенцијално би нè довело до несакано сценарио. Не можеме да го објасниме ова детално бидејќи тоа излегува од обемот на оваа анализа, но констатирањето на физичките ограничувања на материјалите неопходни за овие транзиции и еколошкото влијание на нивното обезбедување е поле за кое треба многу да се размисли, и кое е веќе во тек. Во исто време, не треба да заборавиме дека во моментот екстрактивизмот на глобално ниво е еден од факторите што ги создава нееднаквостите помеѓу север и југ; гледајќи напред, ЕУ сака да постигне одредена автономија во производството на овие неопходни сировини, што ја охрабрува појавата на стотици нови рударски проекти во рамки на Европа (од кои неколку стотици се во Шпанија).

Владите и институциите конечно почнаа одлучно да се борат против климатските промени, што значи дека сме на пат кон

сериозна и несигурна измена на нашиот економски и производствен модел. Целта на праведната транзиција не е да создаде поголема нееднаквост во општеството што е веќе многу нееднакво. Шпанската влада почна да работи во вистинска насока, но мора да се запрашаме дали овие напори нема да бидат попречени од промените што ни претстојат.

Библиографија

European Trade Union Confederation. 2006. Climate change and employment: impact on employment in the European Union-25 of climate change and CO2 emission reduction measures by 2030. Report, ETUC, Brussels.

Maldonado, M. A. 2020. Transición Justa: y ahora ¿qué? *Ethic*, 25 May (<https://bit.ly/3h9LNyF>) (In Spanish).

Историски перспективи за спроведувањето праведна транзиција во Југоисточна Европа

Драган Ѓунда, Александар Ѓорѓиевски
и Ведран Хорват

ТРАНЗИЦИЈАТА ВО СРБИЈА: МАЛИ ХИДРОЦЕНТРАЛИ ЗА ГОЛЕМИ ПРОФИТИ

Драган Ѓунда

Малите хидроцентрали се базираат на теоретски обновливи извори на вода, но тие се прилично неодржлива технологија. Неможноста за баланс помеѓу обновливост и одржливост стана очигледна во регионот на Западен Балкан, каде што беа планирани речиси 3.000 мали хидроцентрали, а стотици веќе се изградени. Главниот проблем беше што овие мали хидроцентрали беа изградени на недопрени реки и потоци во планински, често заштитени области. Тоа се некои од последните диви реки во Европа, богати со ретки и заштитени видови растенија и животни. Начинот на кој функционираат малите хидроцентрали ги загрозува овие непроценливи хабитати како и локалното население што живее во близина на реките.

Врз основа на податоци од теренска работа во селата на Стара Планина (Србија), ќе покажеме зошто малите хидроцентрали се длабоко неправедна енергетска технологија и како тие беа успешно оспорени. Ќе докажеме дека малите хидроцентрали беа имплементирани како прв чекор во енергетската транзиција во Србија, но дека имаа многу ограничен капацитет за трансформација на енергетскиот систем. Така, тие задржаа статус кво и останаа само машини што остваруваат профит за меѓународниот и за домашниот капитал. Поради тоа, случајот со малите хидроцентрали открива дека структурните еколошки, економски и социјални прашања поврзани со нив нема да исчезнат со помалку штетна технологија.

Економска и еколошка штета од малите хидроцентрали

Инвестициите вложени во малите хидроцентрали ги негираат сите клучни препораки на Меѓународната организација на трудот (МОТ) за праведна енергетска транзиција (Sabato and Fronteddu 2020). Ова се однесува на правилата во поглед на дистрибуцијата на економските и еколошките трошоци и придобивки, како и на процедурите за овозможување социо-еколошка заштита и обезбедување широко учество во донесувањето одлуки.

Малите хидроцентрали во Србија создадоа длабоки поделби во еколошките и во економските трошоци и придобивки: тие предизвикаа страв за опстанок на засегнатите заедници, но лесен профит за инвеститорите. Додека водата што тече низ цевките значеше профит за инвеститорите, за локалното население таа ја претставуваше суштината на животот и закана дека тој може да запре. На планините низ Србија, цевките и турбините оставаја загадени води и многу исушени речни корита (Ristić *et al.* 2018). Тоа значи дека се загрозени и многубројни заштитени видови животни на Стара Планина, како поточната пастрмка, речните ракови и видрите. Речиси по правило малите хидроцентрали се изградени со значителни недостатоци, како што се нефункционални патеки за риби и цевки вградени во речните корита. Причината за овие недостатоци можеби е недоволна експертиза, но тешко е да се игнорира фактот што овие грешки го зголемија количеството вода во турбините и на тој начин произведоа повеќе електрична енергија и им донесоа поголем профит на инвеститорите.

Населението на Стара Планина беше загрижено дали ќе биде засегнат и квалитетот на водата за пиење. Тие стравуваа дека некои потоци ќе се исушат поради нерамнотежата што настана кај подземните води, предизвикувајќи дополнителни проблеми, како ерозија. Граѓаните тврдеа дека малите хидроцентрали ќе се одразат и врз производството на храна бидејќи многумина или користеа вода од реките за наводнување на своите градини или сметаа дека реките и подземните води овозможуваат доволно ниво на влажност за нивното земјиште. Бидејќи граѓаните имаат мали пензии, зеленчукот и овошјето што ги одгледуваат се важни за нивниот опстанок, било за лична употреба или за продажба на мало. Освен тоа, населението во тој планински регион има долга историја на одгледување стока, за што се клучни богатите извори на свежа вода.

Со загадени и намалени нивоа на вода, овците, кравите и козите ќе имаат ограничен пристап до чиста вода.

Економскиот опстанок на селата дополнително претрпе штети бидејќи браните и цевките го уништија туристичкиот потенцијал на регионот. Туристите, планинарите и риболовците често ја посетуваат Стара Планина поради нејзините природни убавини. Тие изнајмуваат сместувачки капацитети во селата, овозможувајќи му на локалното население дополнителен приход. Многумина во регионот ги реновираа своите семејни куќи за да сместат посетители, и, разбирливо, беа загрижени за иднината на селскиот туризам ако малите хидроцентрали ги уништат многубројните водопади, извори и недопрените реки.

Стравот од исселување постоеше и пред појавата на малите хидроцентрали. Како и други рурални постсоцијалистички региони, Стара Планина се соочуваше со исчезнување на населението поради децениската миграција село-град (Dzenovska 2020), а тој тренд се засили по деведесеттите години, кога можноста за профитабилно земјоделско производство исчезна. Уништената инфраструктура и испразнетите градби и домови се најдобар доказ за напуштањето на селата. Инвеститорите и институциите што ги одобрија малите хидроцентрали го искористија овој егзодус, предвидувајќи дека повозрасното население нема да им одолее на нивните планови. Истовремено, овој контекст им овозможи на инвеститорите лажно да ветуваат дека малите хидроцентрали ќе ги заживеат селата преку вработување, обновени училишта и патишта. Така, случајот со малите централи што ја започнаа енергетската транзиција покажа како, наместо да ги подобри условите во периферните региони, тие само го продлабочија недоволниот развој на регионот.

Активисти од движењето Да ја одбраниме Стара Планина, невладините организации (НВО), академската заедница, како и загрижени граѓани го артикулираа проблемот со малите хидроцентрали и бараа да се стопираат сите проекти во земјата. За жал, тие успеаја да ги укинат само централите на Стара Планина, каде што протестите беа најсилни. Освен протести, главната стратегија против институциите и инвеститорите беше промоција на алтернативна визија на одржлив рурален развој. Ако малите хидроцентрали предизвикаат дополнителна експлоатација, оваа нова визија ќе се материјализира поинаку: бројни ревитализации на

културните и на образовните институции во селата, реновирање на домовите и повик за повторно населување на планинските региони.

Процедурална и рекогнитивна правда

Ниту едно од овие еколошки и социо-економски зла немаше да биде толку обемно ако процедурите што би требало да ги заштитат животната средина и нејзиното население функционираа соодветно. Овие процедури беа воведени теоретски за да обезбедат дека животната средина нема да биде засегната од малите хидроцентрали, што беше особено важно бидејќи многу централи беа планирани во заштитени зони. Освен тоа, тие наложуваа инвеститорите да го консултираат локалното население и да добијат нивно одобрение за инвестициите.

Во реалноста овие заштитни процедури беа илузии. Жителите на Стара Планина се жалеа дека не се доволно вклучени во донесувањето одлуки. Локалната власт и инвеститорите често ги прескокнуваа јавните консултации со нив или покануваа само малкумина повластени жители. Дури и кога имаше консултации, властите не овозможуваа целосен увид во замислата и последиците на малите хидроцентрали. Наместо тоа, тие погрешно ги прикажуваа централите како воденици и ветуваа придобивки за селата, притоа криејќи ги техничките и еколошките детали за функционирањето на централите.

Слично, заштитата на животната средина беше само провизорна. На пример, беше дозволено да се изградат мали хидроцентрали под 1 мегават без еколошки студии, а некои студии беа спроведени од пристрасни професионалци блиски до инвеститорите. Така, се појави разлика помеѓу она што беше напишано во студиите и вистинската состојба на терен; на пример, тие често лажно го негираа постоењето на заштитени видови во околината. Дури беа и спроведени активности што беа против правилата за заштита на животната средина, како спроведување цевки во речни корита, нефункционални патеки за рибите или уништување на околните шуми.

Сега е очигледно дека ниту еден формален контролен механизам не функционираше соодветно. Причини за тоа можеби се слабите институции, недостигот од координација меѓу инволвираните институции или моќта на актерите од енергетскиот сектор. Законите и процедурите претставуваа само формални потврди за легалноста

на проектите за националната и за локалната власт. Исто така, тие беа оправдувања за инвеститорите и потврда за одржливоста за меѓународните банки и финансиските институции, кои даваа кредити за овие проекти.

Дури и покрај ваквите заштитни процедури, планирањето на малите хидроцентрали укажува на длабока поделеност во однос на знаењето, вредностите и интересите врз кои е изградена моменталната енергетска транзиција. Принципите на профит, технолошка ефикасност и максимизирано искористување на ресурсите се спротивни на вредностите за одржлив развој, биодиверзитет и културата и стопанството на руралното живеење кое зависи од реките. Инженерите што им даваа приоритет на енергенсите како ресурс, во соработка со лобито за хидроцентралите, имаа пресудна улога во одредувањето на бројот на мали хидроцентрали и во нивниот дизајн, исклучувајќи ги вредностите на локалната заедница, биолозите и социолозите. На тој начин, крајната цел на малите хидроцентрали беше профитот, додека преживувањето на животинските видови и на населението беше сведено на чист „биолошки минимум“. Ваквите случаи често се користеа за да покажат како профитабилноста и одржливоста се компатибилни, па дури и заемно се поддржуваат.

Противниците на малите хидроцентрали често нагласуваа колку е разорен принципот на биолошки минимум. Некои од најпознатите противници беа научници и академици кои се спротиставија на доминантните тврдења и принципи. Тие спроведоа теренско истражување на локациите на малите хидроцентрали, покажувајќи дека конфликтите меѓу профитот и животот се нерешливи. Исто така, активистите и НВО организираа алтернативни консултации со локалното население во секое село во регионот на Стара Планина, давајќи му глас на секого кој беше засегнат од малите хидроцентрали. Освен тоа, тие ги промовираа вредностите на биодиверзитет и на рурален развој за да им се спротистават на доминантните технолошко-научни принципи. Важно е дека спротиставувањето на малите централи постигна нешто повеќе од едноставно да спречи тие да бидат изградени. Преку своите активности, екоактивистите, научниците и граѓаните ги направија еколошките прашања најважни во српската политика. Тие ја поставија еколошката агенда како есенцијално јавно добро што ги надминува политичките разлики и социјалните поделби.

Профит и статус кво

Финансиската шема зад малите хидроцентрали открива зошто тие брзо се распространија низ целиот регион.

Прво, за нив се потребни помали инвестиции отколку за други технологии. За инвестирање во хидроцентрали потребен е помал капитал одошто за големи соларни и ветроелектрани. Исто така, тие помалку зависат од странска експертиза поради знаењето стекнато кога Србија беше дел од Социјалистичка Федеративна Република Југославија.

Второ, како и во други земји, српската влада воведо повластени тарифи (FIT), гарантирајќи поволна цена во период од 12 години за сите производители на енергија од обновливи извори, вклучувајќи ги и инвеститорите на малите хидроцентрали. Сега е јасно дека некои од овие инвеститори беа блиски до партијата на власт во Србија. Малите хидроцентрали беа профитабилна можност и за странски капитал. Повеќето кредити за мали хидроцентрали во Србија се од комерцијални банки, како Ерсте банка, Уникредит, Банка Интеса и Сосиете женерал (Bankwatch Network 2019). Големи финансиски институции како Европската инвестициска банка, Европската банка за реконструкција и развој и Меѓународната финансиска корпорација во состав на Светската банка, заедно со норвешката, австриската, германската и италијанската банка за развој, дадоа стотици милиони евра во гринфилд хидропроекти во регионот.

И, трето, малите хидроцентрали беа добра можност за производителите на хидроопрема да ја оживеат својата индустрија, којашто тонеше во глобалната потрага по соларни и извори на ветер.

Иако тие се профитабилен бизнис, малите хидроцентрали незначително придонесуваат во државниот енергетски систем, кој зависи од јаглен. Ако во Србија се изградеа сите предложени 850 централи, тие ќе придонесеа со околу 2-3 проценти во потребите за електрична енергија во земјата (Ristić *et al.* 2018). До април, 2021 година, српската влада стави технолошки лимит на соларната и на енергијата од ветер погодни за повластени тарифи. Тоа значи дека, со својот минимален капацитет, малите хидроцентрали не може да придонесат во енергетскиот сектор во државата.

Новиот закон за обновливи извори на енергија, имплементиран во април 2021 година, Владата го претстави како пресвртница. Таа ги отстрани технолошките лимити во однос на ветерот и сонцето (кои

претходно ограничуваа колку енергија ќе биде поддржана според тип на технологија), засилувајќи ги инвестициите врз овие два извори на енергија, додека во исто време им дозволи на граѓаните да учествуваат повеќе во енергетската транзиција. Инвестициите во малите хидроцентрали беа забавени, но малите хидроцентрали не беа забранети со новиот закон, освен оние на Стара Планина, каде што локалната власт поткликна пред притисокот на јавноста. Сепак, дури и ако нема нови инвестиции во малите хидроцентрали, постои опасност дека нивните уништувачки социјални, економски и еколошки последици наведени погоре ќе станат основа за српската енергетска транзиција.

Првите знаци по спроведувањето на новиот закон не се охрабрувачки. Странските енергетски корпорации веќе се борат за позиција на новиот отворен српски пазар, граѓанското учество е значително ограничено, а стандардите и процедурите за заштита (кои попустија под притисок на малите хидроцентрали) се разурнати. Единствена надеж е зголемената еколошка свесност и кампањите што се водат против малите хидроцентрали во нововоспоставената активистичка мрежа.

Библиографија

- Bankwatch Network. 2019. Western Balkans hydropower: who pays, who profits? Report, September, Bankwatch Network (<https://bit.ly/3BSmqdX>).
- Dzenovska, D. 2020. Emptiness: capitalism without people in the Latvian countryside. *American Ethnologist* 47(1), 10–26 (doi: 10.1111/amet.12867).
- Ristić, R., Malušević, I., Polovina, S., Milčanović, V., and Radić, B. 2018. Male hidroelektrane derivacionog tipa: beznačajna energetska korist i nemerljiva ekološka šteta. *Vodoprivreda* 50(294–296), 311–317. (In Croatian.)
- Sabato, S., and Fronteddu, B. 2020. A socially just transition through the European Green Deal? Working Paper, August, European Trade Union Institute, Brussels.

ЕНЕРГЕТСКАТА ТРАНЗИЦИЈА ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Александар Ѓорѓиевски

Северна Македонија исто како и другите земји од Југоисточна Европа се бори со бран на инвестиции во мали хидроцентрали како резултат на возобновениот, децениски план за изградба на стотици

вакви хидроцентрали на нејзина територија, вклучително и во заштитени области и национални паркови. Малите хидроцентрали се исто така дел од FIT системот за обновлива енергија, за кој е неопходен огромен финансиски стимул и покрај тоа што само минимално придонесуваат во севкупното производство на електрична енергија. Земјата добива поголем дел од електричната енергија од своите големи хидроцентрали изградени пред неколку децении, што претставува 40-50 проценти од вкупно произведената електрична енергија во Северна Македонија; остатокот, главно, го произведуваат електрани што работат на јаглен.

Според еден извештај на Алијансата за здравје и животна средина од 2019 година, 16 електрани на јаглен во Југоисточна Европа загадуваат повеќе одошто сите други во останатиот дел од Европа, заради старата технологија што ја користат. Освен што е причина за бројни болести поврзани со загадениот воздух и за зголемената смртност, проблемот преку границите се шири во повеќето земји на ЕУ и има огромно негативно влијание врз нивниот здравствен систем.

Во Југоисточна Европа енергетскиот сектор претежно користи јаглен, поделен приближно половина меѓу јаглен и хидро, со многу мал процент на застапеност на обновливите извори на енергија. Сликата не е многу поразлична во Северна Македонија, каде што во 2017 година емисијата на CO₂ по глава на жител беше повисока од просекот во ЕУ. Актуелната влада во 2019 година одреди цели во енергетската агенда кои ветуваат многу – таа планира до 2025 година да затвори дел од електраните на јаглен и целосно да ги затвори сите постројки на јаглен до 2040 година. Во исто време, до 2023 година комплетно ќе се модернизираат преостанатите електрани на јаглен за да ги исполнат стандардите за десулфуризација и декарбонизација при согорувањето јаглен. Првите чекори кон оваа транзиција веќе се направени: во Осломеј, во западниот дел на земјата, беше изградена соларна електрана врз затворен јагленокоп, со планиран иден капацитет од 100 мегавати, а капацитетот на постојната ветроелектрана во Богданци во југоисточниот дел на земјата, којашто е во државна сопственост, беше проширен. Владината стратегија, исто така, опфаќа инвестиции во соларни електрани во затворени и постојни јагленокопи и електрани на јаглен.

Според експертите, останатиот дел од стратегијата не е толку одржлив. Со енергетскиот сектор (претежно во сопственост на

државата) кој ја користи премисата за исполнување на основните енергетски потреби, приоритет ќе ѝ се даде на гасификацијата (која што исто така се базира на фосилни горива): ќе има огромни инвестиции во комплетно нова национална гасификациска мрежа за производство на поголем дел од електричната енергија како транзиција од јаглен на гас, што е воглавно насочена кон урбани области. Така, од моментална гледна точка, земјата ќе ја пропушти шансата вистински да го модернизира својот енергетски сектор во насока на долгорочна одржливост преку употреба на обновливи извори. Според тоа, ќе биде тешко да се постигне праведна транзиција фокусирана на зелени работни места и енергетска независност на земјата.

Еден од главните предизвици на Северна Македонија во моментот во смисла на затворање на електраните што користат лигнит е важноста на економијата базирана на јаглен кај регионалните и националните извори на приход. Електраните на јаглен во државна сопственост претставуваат еден од поголемите извори на вработувања во земјата. Исто така, тие поддржуваат разни помошни индустрии поврзани со екстракција, процесирање, транспорт и дистрибуција на енергенси, покрај развој и одржување на енергетската инфраструктура.

Така, додека власта теоретски прогласи укинување на јагленот, како што објаснивме погоре, практичните аспекти на ваквата транзиција на терен се нејасни. Помеѓу потенцијално засегнатото население, има многу мала свесност за прифаќање на главните економски, политички и социјални компромиси што се бараат за да се стави надвор од употреба инфраструктурата базирана на јаглен. Освен тоа, работењето на двете активни електрани во земјата (Битола и Осломеј) е блиску поврзано со разни лични интереси на национално и на регионално ниво. Делумно тоа се должи на доминацијата на државна сопственост во енергетскиот производствен сектор, прекумерната вработеност во државните индустрии за производство на електрична енергија и на историски силната улога на енергетското лоби да влијае врз економската политика во земјата.

НВО кои работат во Северна Македонија активно се обидуваат да промовираат алтернативни извори на приход и вработување за економиите што користат јаглен и да иницираат јавна дебата за практичните аспекти на процесот на укинување на употребата на јаглен. Особено НВО Еко свест спроведува проект за праведна

транзиција во кичевскиот и во битолскиот регион, работејќи на развој на нови форми на туризам, земјоделство и локални претпријатија како иновативни форми на вработување, за да создаде можности за работниците од индустријата што користи јаглен. Еден од нивните клучни аргументи е дека праведната транзиција од употребата на јаглен не мора да го вклучува енергетскиот сектор. Додека постројките за обновлива енергија (некои видливо почнуваат да се развиваат, особено во кичевскиот регион) вообичаено водат до пониски директни нивоа на вработување, вештината и знаењето што се дел од индустријата што користи јаглен може да се искористат за развој на други економски сектори. Многу од овие други сектори (особено земјоделството) беа присутни во засегнатите региони пред развојот на фосилните горива.

Организациите активни во енергетскиот сектор сметаат дека кичевскиот и битолскиот регион треба веднаш да започнат долгорочно планирање на програми за праведна транзиција. За тој процес неопходно е активно учество на работниците, синдикатите, локалното население, малите и традиционални бизниси, граѓанските организации и локалната власт. НВО сметаат дека власта има должност да ги поддржи своите граѓани што живеат во регионите каде е предвидена транзиција од употреба на јаглен како и должност да мобилизираат финансиски ресурси за да ги исполнат целите на планот за праведна транзиција во иднина. Се очекува властите да бидат транспарентни со сите чинители. Процесот треба да ги опфати приватните бизниси и локалното население заинтересирано за производство на обновлива електрична енергија (особено со инсталирање на фотоволтаични центри на крововите на домаќинствата, компаниите и јавните и станбените згради). Градењето доверба на локално ниво овде има клучно значење.

Иако, во споредба со соседните и други земји, Северна Македонија има поголема сончева радијација, и оттаму има голем потенцијал за производство на електрична енергија од обновливи извори, земјата не ја користи оваа предност, и во моментот има многу ниски нивоа на производство од овој обновлив енергетски извор. Дури и со повластените тарифи за производство од обновливи извори, кои се ветувачки, инвестирањето во обновливи извори во енергетскиот сектор останува привилегија само на големите бизниси, а индивидуалното производство на енергија од страна на граѓаните (домаќинства и згради) се држи на најниско ниво и

само за нивните основни потреби, без можност да се придонесе во енергетскиот сектор на земјата. Според тоа, идните планови на земјата не ги следат трендовите на ЕУ, чиј „просументски“ (анг. Prosumer – мак. производител- потрошувач) пристап кај домаќинствата создава оптимален потенцијал за производство. Наместо тоа, државните регулативи се фокусирани само врз стимулирање голем капитал, на тој начин затворајќи ја долгорочно структурата на енергетскиот сектор.

Освен тоа, формирањето на енергетски задруги е сè уште премногу ограничено, со многу малку можности за развој во таа насока. Во 2020 година беше формиран само еден стартап, Зелена задруга, како пионер во истражувањето и развојот на енергетски задруги, но, без никакво инвестирање во производство. Во светло на овој пристап, праведната транзиција нема да биде толку „праведна“ од социјална и од економска гледна точка на среден и на долг рок бидејќи ги прави пазарот на труд и енергетскиот пазар зависни од грст големи компании кои вообичаено се во сопственост на меѓународни инвеститори.

Позитивен чекор за енергетскиот сектор во регионот беше иницијативата на ЕУ во ноември 2020 година објавена во Софија којашто понуди постпандемска поддршка за регионот (European Commission 2020):

Земјите од Западен Балкан го потпишаа имплементирањето на Зелената агенда за Балканот фокусирајќи се на пет главни области: декарбонизација, циркуларна економија, намалување на загадувањето, одржливи прехранбени системи и рурални области, биодиверзитет.

Зелената агенда за Западен Балкан е нова стратегија за раст во регионот, скок од традиционалниот економски модел кон одржлива економија, во согласност со европскиот Зелен договор. Таа е составен дел од Економскиот и инвестициски план, којшто има навистина трансформативен потенцијал и има за цел да поттикне долгорочно закрепнување на Западен Балкан и на неговата економска конвергенција со ЕУ. Планот ќе биде поддржан со двојна зелена и дигитална транзиција за Западен Балкан.

Во него се наведени конкретни пораки: регионот да биде во линија со амбицијата на ЕУ 2050 за Европа да биде јаглеродно неутрален континент, да се поддржи и ослободи потенцијалот за циркуларната економија, да се бори против загадување на воздухот, водата и почвата, да промовира одржливи методи за

производство и пласман на храна и да го искористи огромниот туристички потенцијал на регионот, фокусирајќи се на заштита на биодиверзитетот и на обнова на екосистемите. ЕУ финансиски ќе го поддржи имплементирањето на амбициозната Зелена агенда преку Инструмент за претпристапна помош (IPA III*). Инвестициската рамка за Западен Балкан, Европскиот фонд за одржлив развој плус (EFSD+) и други инструменти ќе бидат главни механизми за имплементација во тој поглед.

Поради огромното влијание на пандемијата врз кривките економии на Западен Балкан, Зелената агенда многу ветува и го одредува патот во позитивна насока. Сепак, ќе ни треба извесно време да видиме како ќе се одвива ваквата поддршка на ЕУ. Во однос на енергетскиот сектор, владите во регионот треба да ја искористат оваа можност да ги направат своите економии посилни и помалку зависни од увозни и/или валкани енергенци. Со поддршка на просумер (производител-потрошувач) моделот и поттикнување на развојот на социјалното претприемништво во енергетскиот сектор (енергетски задруги), тие и ќе промовираат еднаквост во своите земји и ќе ја заштитат животната средина.

Од друга страна, пак, целта на праведната транзиција и на Зелената агенда не е само да направат едноставна транзиција од валкани кон чисти извори на енергија и потоа да го затворат енергетскиот сектор со неколку големи инвеститори кои го монополизираат производството на енергија во целиот регион; туку, „праведниот“ аспект на енергетската транзиција треба да биде направен на најдобар начин да се поддржат социјалната и економската еднаквост и да се овозможи одржливост и издржливост (отпорност) на локалното население така што тоа ќе може да опстои и да напредува.

Библиографија

European Commission. 2020. Guidelines for the implementation of the green agenda for the Western Balkans. Working Paper, European Commission, Brussels (<https://bit.ly/3pi5rwS>)

Health and Environmental Alliance. 2019. Chronic coal pollution. Report, 19 February, HEAL, Brussels (<https://bit.ly/356s6oM>).

* IPA III финансирањето е предмет на усвојување на следната Повеќегодишна финансиска рамка 2021-2027.

ОДЛОЖЕНА ТРАНЗИЦИЈА: КОГА КЛИМАТСКАТА КРИЗА НЕ Е ДОВОЛНА ЗА ПРАВЕДНА ТРАНЗИЦИЈА ВО ХРВАТСКА

Ведран Хорват

Ако читателите внимателно ги прегледаат главните национални стратешки документи и документите поврзани со политиката за климатските промени во Хрватска, би можеле да заклучат дека климатската криза не постои. И покрај фактот што домашните креатори на политики последниве години почнаа да признаваат дека е неопходна колективна климатска акција за да се намалат емисиите на стакленички гасови, очигледно под притисок на Брисел, и дека неопходните акции треба да се интегрираат во национални политики, тие сè уште не успеваат да ја препознаат итноста – дека времето да се дејствува е, не вчера, туку денес, и секако не утре.

Но, главните стратешки документи ја одложуваат секоја амбициозна акција до 2030 година и ја игнорираат потребата да се процени ранливоста на различни сектори, како што се мобилноста и транспортот, до климатските промени (Croatian Parliament 2020). За среќа, власта ја препознава ранливоста на туризмот, биодиверзитетот, водата, енергетиката, риболовот и земјоделството, но, целосно игнорира цели сектори од моменталниот економски систем на производство и пласман (ова целосно недостига во документите што се однесуваат на политики), па соодветно на тоа третираат илјадници работни места, многу често работни места со висок јаглероден отпечаток, како ирелевантни. Овој вид на длабоко, структурно негирање нè спречува да спроведеме соодветни дебати во однос на опсегот на праведната транзиција во Хрватска. Сепак, во продолжение ќе навлезам подлабоко во контекстот и условите што се неопходни за праведната транзиција да се смета за колективна акција.

Транзицијата како бескрајна приказна

Негирањето на климатската криза од страна на власта ги нагласува грижите дека Хрватска е место каде што само попасивни и методи ориентирани кон потрошувачка се и понатаму релевантни, и каде што производството и работната сила, вклучувајќи ги и пристојните услови за работа, се оставени на функционирање од ден за ден. Освен тоа, во длабоко деиндустријализираната Хрватска,

каде што повеќето индустрии се опустошени (поради циклус на приватизација оправдан од владејачкиот режим во деведесеттите), постои расправа за тоа кои индустрии наводно ја преживеале ерата на „транзиција“.*

Политиколозите како Дејан Јовиќ тврдат дека Хрватска треба да заврши петкратна транзиција, а најголем дел од работата уште не е завршен. Од друга страна, Јовиќ (2021) смета дека Хрватска треба да го напушти својот двоен амбиент на постјугословенска иднина заедно со ТИНА („Нема алтернатива“), и тврди дека новите генерации треба да „почнат да замислуваат и да концептуализираат нова [алтернатива]“. Да се осврнеме на фактот дека социо-еколошката трансформација што интегрира некои од принципите на праведна транзиција може да биде една од насоките во кои новите генерации би можеле да преземат една таква иницијатива.

Товарот на оваа незавршена транзиција е повеќестран, претежно бидејќи општо е прифатено мислењето дека транзицијата не исполнила ниту едно од ветувањата на власта (Džihic and Hamilton 2012). Освен тоа, постои нејасно чувство дека оваа транзиција никогаш не беше заокружена поради тоа што капиталистичкиот систем и демократскиот поредок западнаа во длабока криза паралелно со процесот на транзиција, што не фаворизира ниту еден нов или „друг“ вид транзиција. Оваа перцепција на недостаток на комплетирање не се сведува на јазикот на транзицијата, туку е повеќе нарација на нејасно патување од точка А до точка Б. Постои недостиг на колективно разбирање на притисоците од надвор што прават општеството да се развива во одредена насока. Сепак, глобалниот, транснационален карактер на климатските промени и планетарните граници навистина надминуваат конкретни национални траектории. Соодветно, како што итноста на климатските промени е далеку од приоритетна во хрватското општество, отсутствуваат и разбирање

* Во овој дел од Европа, „транзиција“ вообичаено се подразбира како комплексен процес на трансформирање на пазарната економија, владеењето на правото и демократијата – што започна со распадат на Југославија и со војната во регионот во раните деведесетти. Таа беше обележана со нетранспарентна приватизација на државни компании, со растечка трговија со оружје и со многу скандали за корупција. Транзицијата требаше да донесе подобар квалитет на животот, но наместо тоа, на просечниот граѓанин му донесе многу сомнежи и грижи поврзани со тоа колку беше површна и плитка промената на системот во име на јавниот интерес.

и политичка волја/притисок да се иницира друга транзиција: транзиција кон демократско, фер и декарбонизирано општество што може да обезбеди доволен број пристojни работни места за граѓаните и работниците.

Праведна (уште една) транзиција?

За во голема мера осиромашената и деиндустријализирана европска полупериферија, изложена на неоколонијални, експлоататорски и екстракциски принципи, особено во Југоисточна Европа, идејата за „транзиција“ понекогаш иритира. Се поврзува со смислата да се биде фатен во заборава, во еден вид пустина или мочуриште, од каде масовната емиграција е единственото решение, и затоа е закана за успешното завршување на транзицијата, бидејќи овие земји се соочуваат со одлив на мозоци (Horvat 2004).

Прво и најважно, овој термин потсетува на неуспехот на триесетгодишната „транзиција“ кон пазарна економија и демократија, период што посведочи многу нешта: тешки финансиски кризи, мерки за штедење, пропаст на европскиот демократски развој со подем на крајната десница, враќање на авторитаризмот и дополнително намалување на демократскиот простор, при што сето ова се забрза во пандемискиот период. Оваа транзиција требаше да ги врати „златните денови“ на просперитет и мир, но го донесе токму спротивното.

Второ, во овој дел од Европа, каде што климатските промени не се сфаќаат доволно сериозно од страна на креаторите на политики, каде што укинувањето на употребата на јаглен и на нуклеарна енергија постојано се одложуваат и каде што целокупниот индустриски сектор е уништен, поимот за праведна транзиција не се поврзува со идејата за надеж. Ова мора да се смени ако сакаме сериозно да ја сфатиме праведната транзиција (Perspectives 2021).

Така, сè уште транзицијата понекогаш се смета за уште една жртва и се поврзува со колективно чувство на неправда. Луѓето тежнееја да извлечат заклучок дека по долг период на војна, сиромаштија и опустошување, кога конечно добија услови во кои може да уживаат во мирот и благосостојбата, сега се принудени да поднесуваат нови жртви и покрај тоа што не се чувствуваат одговорни за создавање на климатската криза.

Кога е доволно?

Наративот на праведната транзиција доаѓа во едно општество што е целосно хипнотизирано од идејата за раст – бесконечен раст што треба да нè приближи до благосостојба и просперитет. А, бидејќи успехот во едно неолиберално општество често се идентификува како богатство и изобилство на материјали, не е секогаш лесно да се исцртаат границите на доволното количество или да се каже кога е конечно доста! Во многу случаи, синдикатите не се волни да бидат гласноговорници на таквите ставови.

Освен тоа, многу од малкуте индустрии што успеаја да преживеат во земјата користат фосилни горива. Од друга страна, пак, на индустриите и на секторите во кои би можела да се направи голема промена кон декарбонизација (на пример, модернизирање на железницата) често им претстои ризик од приватизација или се „заробени“ од клиентелистички и политичко-партиски мрежи (Perspectives 2021). Под такви услови, работниците не се баш воодушевени со нови зборови што се во мода – туку имаат сомнежи и се воздржани: не можат да добијат гаранции дека нивните работни места и нивното достоинство ќе бидат заштитени. Тие постепено ги сфаќаат потенцијално опасните влијанија на климатските промени, но само како ризик за иднината на нивното работење и на безбедноста на нивните работни места. Како резултат на тоа, праведната транзиција во Хрватска се соочува со огромни предизвици: имплементирање на смена на политики што ќе одговорат на климатските промени и во исто време ќе ги одржат во живот индустријата и условите за пристојно работење, или дури и ќе ги подобрат. Одговорните сè уште не се подготвени да демонстрираат политичка волја што е неопходна да се оди во таа насока: тие се заглавени во еден вид негирање, чекајќи да се случи најлошото, така што ќе имаат оправдување за да дејствуваат. Тие, очигледно, не се способни да поттикнат растечка, постепена транзиција за повеќето преостанати сектори и индустрии што користат јаглен.*

* Сепак, многу често тие немаат никаква научна или проценка заснована на докази за климатското влијание врз работните места во Хрватска. За повеќе информации (на хрватски), види <https://bit.ly/3JHFZsm>.

Зраци надеж

Значи, во што лежи надежта? Од каде ќе произлезе поттикот за праведна транзиција? Засега, тој ќе произлезе од задругите што се формираат и од градовите каде што зелените политички платформи станаа влијателни. Во таа смисла, многу погледи се вперени директно кон главниот град Загреб, каде што зелената левичарска политичка платформа Можеме (Možemo) стекна моќ и ја презеде градската власт (Euronews 2021). Сега, тие се соочени со предизвикот за длабока системска трансформација на јавните комунални претпријатија коишто вработуваат илјадници луѓе, со цел да се декарбонизира локалната економија преку еколошка модернизација што ќе ги опфати сите. Има и неколку други градови, како Пула, Сплит и Дубровник, каде што присуството на зелени левичарски советници бавно го трансформира политичкиот пејзаж и ослободува простор за нова визија, којашто ќе доведе до промена на локалните политики што се компатибилни со целите на праведната транзиција.

Од друга страна, задругите се колаборативни средини каде што граѓаните можат самостојно меѓусебно да се организираат и да се мобилизираат за да поттикнат промени. Од оваа перспектива, случајот на Зелената енергетска задруга (ZEZ)* е вистински пример на еден од предводниците: тој претставува модел на граѓански ангажман преку проширување на обновливи извори на енергија, главно соларна енергија, во низа мали по обем децентрализирани проекти што соработуваат со градовите во Хрватска и во Југоисточна Европа. Нивната соработка со малото гратче Крижевци, како и формирањето јавно-граѓански партнерства, е соодветна илустрација на тоа како практиките на соработка можат да се искористат за јавен интерес и за поддршка на трансформативните процеси.

Сепак, додека локалното искуство и пристапот од долу нагоре се многу важни текови на дејствување, повеќето работници во Хрватска би биле заборавени или занемарени ако се потпреме исклучиво на овие достигнувања. Тоа е така, главно, бидејќи нивната работа сè уште зависи од државата, а би било погрешно да се негира или да се игнорира улогата на државата и на јавниот сектор – уште повеќе откако пандемијата ни покажа дека државата се засилува во кризни времиња.

* Достапен на www.zez.coop/index_en.html.

Но, бидејќи државата често не е подготвена да иницира подлабоки системски реформи или промени во политиката во насока на значителна демократизација, често сме склони да ги прославуваме малите победи на пристапот од долу нагоре. Но, овој голем проблем не се решава со вртење поглед на друга страна. Јавното инвестирање и модернизацијата на јавната инфраструктура и на јавните услуги се од клучно значење за декарбонизацијата и тие мора да одат заедно со одржување висококвалитетни работни места во јавниот сектор. Бидејќи државата има директна одговорност, како и овластување и ресурси, да ја иницира оваа трансформација сега, јавниот сектор е соодветен терен за политичка битка што може да ја засили улогата на државата во овозможувањето рамка за праведна транзиција. Ова, исто така, може да овозможи демократизација на јавните претпријатија преку активности за декарбонизација и зачувување на работните места.

Друга перспектива што нуди малку поголема надеж е примената на крофна-економијата на Кејт Рофорт врз случаи на локални економии во Хрватска. Моделите на крофна на антираст*, развиени од истражувачи на Институтот за политичка екологија, се применети на низа хрватски градови како основа и стратегија за тоа како би можеле да изгледаат економиите на идните градови со еколошки ограничувања. Освен што се визуелно атрактивни, моделите овозможуваат и солидна ориентација за тоа како локалните економии можат брзо да се трансформираат и од каде треба да произлезат тие промени на политиките.

Носители на транзицијата

Не сакаме праведната транзиција да биде вештачки процес. Освен отсуството на протагонисти и носители кои имаат посилено влијание, постои уште еден предизвик за праведната транзиција што се манифестира во Хрватска. Идеално, декарбонизацијата на системите за производство и потрошувачка ја гледаме како инклузивен и партиципаторен процес на исполнување на потребите на работниците и на одржување на висококвалитетни работни места. Некои иницијативи се сè поуспешни во декарбонизирање на производството на енергија и на мобилноста во градовите, или

* За повеќе информации: <http://ipe.hr/en/degrowth-donut/>.

во намалување на енергетската сиромаштија, додека, пак, други се успешни во одржување високо ниво на вклучување на работниците во компаниите. Но, во реалноста, сето ова не се случува во исто време: потребен ни е синхронизитет, а во моментот е тешко тоа да се очекува само од пристапот од долу нагоре. Едноставно нема време за губење.

Најпосле, но не најмалку важно, за да ги декарбонизираме нашите економии и да ги задржиме нашите работни места треба да работиме на обезбедување континуитет (со државата), консензус (со движења, работодавачи и синдикати) и на брзина, за да постигнеме синхронизирана промена. За тоа ни се потребни вистински и специфични сценарија во однос на повеќето индустрии што користат јаглен, како и одржлива временска рамка.

Библиографија

- Croatian Parliament. 2020. Adaptations to climate change in the Republic of Croatia for the period until 2040 with a view to 2070. Strategy Document 921 (<https://bit.ly/3BXQNzR>).
- Džihic, V., and Hamilton, D. S. (eds). 2012. *Unfinished Business: The Western Balkans and the International Community*, Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Euronews. 2021. Green MP Tomasevic crushes far-right candidate in Zagreb mayoral election. *Euronews*, 31 May (<https://bit.ly/3JOJqgO>).
- Horvat, V. 2004. Brain drain. Threat to successful transition in Balkan region? *South Eastern Europe Politics* 5(1), 76–93.
- Jović, D. 2022. Post-Yugoslav states thirty years after 1991: unfinished businesses of a fivefold transition. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 24(2), 193–222 (doi: 10.1080/19448953.2021.2006007).
- Perspectives. 2021. Southeastern Europe: green transition and social (in)justice. *Perspectives*, Issue 9, December, Heinrich Böll Foundation (<https://bit.ly/3HjBe6O>).
- Republic of Croatia. 2022. Conference on the Future of Europe – Croatia's transition to climate neutrality. Government Website (<https://bit.ly/3giAhR9>)

Праведната транзиција според нордискиот модел

Симо Раитила

Праведната транзиција веќе беше дефинирана во различни делови од оваа книга, особено во поглавјето со наслов „Различни перспективи за праведната транзиција“. Мојата цел во ова поглавје за нордискиот модел на благосостојба и праведна транзиција е да се фокусирам на последниот збор од овој концепт: транзиција. Ќе ги поставам следниве прашања: Од каква ситуација транзитираат нордиските земји? Какви насоки им се достапни на овие земји? И што треба да се има предвид како гаранција дека транзицијата е праведна.

Во своето класично дело од областа на теоријата на социјалната политика Трите света на капитализмот на благосостојба, Јуста Еспинг-Андерсен (1990) ги дефинира трите различни типови на држава на благосостојба (режими). Спротивно на поскромните и таргетираните либерални и конзервативни режими засновани на семејството, северноевропските социјал-демократски режими се карактеризираат со универзални придобивки и услуги чија цел беше да овозможат висок стандард на живот и индивидуални слободи.

Друг начин да се опише тоа е дека нордиските земји овозможуваат повисок степен на декомодификација од пазарните сили во споредба со другите земји. Во капиталистичкото општество каде што владее принцип на неинтервенирање трудот се третира како артикл што може да се купи и продаде како сè друго. Во такво општество работниците не се во можност да се издржуваат себеси и нивните семејства без да им го продадат својот труд на капиталистичките претприемачи. Анализата на Еспинг-Андерсен се фокусира на правото на луѓето на основно ниво на потрошувачка, независно од нивниот избор дали ќе работат или не. Повистинска форма на декомодификација, исто така, би им овозможила на луѓето да се саморазвијат без тоа да се ограничи на учење „инструментални вештини“ што се вредни на пазарот на трудот (Room 2000).

Ова е една куса дефиниција на нордскиот модел, усвоена во извештајот од 2021 година објавен од Нордскиот министерски совет (Alsos and Dølvik 2021):

Моделите во малите, отворени нордски економии почиваат врз три основни столба: 1) активни држави со одговорни, макроекономски политики ориентирани кон стабилност; 2) силни социјални партнери и координирано колективно преговарање, и 3) универзални држави на благосостојба што придонесуваат за сигурност на приходите, стекнување вештини и учество на пазарот на трудот. Во координација со пазарот и со бизнис-секторот заснован на конкурентност, моделите со три столба им помогнаа на нордските земји да постигнат комбинација од ефикасност и рамноправност. Овие модели не се статични, тие се прилагодени и адаптирани на новата реалност во низа сплетови на околности. Токму оваа способност на моделите да се справат со кризи и со крупни социјални промени е дел од успешната приказна.

Како само еден пример од текст што го велича одличниот нордски модел, извештајот објавен од СМИ – Мировната фондација Марти Ахтисаари го објаснува просперитетот на нордските земји преку социјални политики, економска координација и добро владеење што градат доверба меѓу различните групи и државните институции (Hiilamo and Kangas 2013).^{*} И ова се веројатно причини за високото рангирање на земјите на различни листи за благосостојба и среќа. Нордските земји инвестираат социјално во поединци во различни фази од нивниот живот. Но, она што е особено важно за моделот генерално и специфично за праведната транзиција е поддршката што му е овозможена на работоспособното население (Alsos and Dølvik 2021).

За возрастите што се на врвот од нивната работоспособна возраст, социјалните инвестиции се фокусираат и врз дополнително образование, имено терциерно образование, доживотно учење и активни политики за пазарот на трудот. Терциерното образование се занимава со создавање човечки капитал. Доживотното учење има за цел да ги унапреди вештините на работниците или да ги преквалификува во светло на промените на пазарот на трудот и на технологиите. Главната идеја на сите овие политики е да опфатат што е можно повеќе луѓе. Ако нејзината можност да одржи високо

* За друг популарен поглед врз нордскиот модел, види Partanen (2016).

ниво на вработеност се игнорира, тогаш нордискиот модел не е ништо друго освен прекрасна идеја или апстрактен концепт.

Сепак, без оглед на публицитетот што го има, нордискиот модел не може да тврди дека претставува навистина одржлива благосостојба ако нивото на потрошувачка и овозможена благосостојба се засноваат на прекумерни емисии и уништена животна средина. Данска, Шведска и Финска ги намалија емисиите од нивото од 1990 година за околу 20-30 проценти, додека емисиите во Норвешка, која е богата со нафта, останаа прилично стабилни, а емисиите на Исланд се зголемија за околу 30 проценти. Сите нордиски земји освен Шведска сè уште имаат повисоки емисии по глава на жител од просекот во ЕУ (Council of Nordic Trade Unions, Friedrich-Ebert Stiftung and German Trade Union Confederation 2021).

Во бројките погоре не се вклучени емисиите на стакленички гасови и апсорбенти од LULUCF (користење земјишта, промена на употребата на земјиштата и шумарство), што е особено корисно за намалување на нето-емисиите во Шведска, Финска и во Норвешка, кои имаат релативно големи површини со шуми што функционираат како апсорбенти на јаглерод диоксид. Бидејќи шумите го заробуваат јаглеродот, тоа им дава на земјите компаративно повеќе слобода да постигнат климатска неутралност, во најмала рака ако се заштитат овие апсорбенти. Особено, во 2021 година Шведска и Финска станаа озлогласени во еколошките кругови со тоа што лобираа во име на нивните шумски индустрии кога Европската комисија работеше на повеќе политики за заштита на биодиверзитетот и на зголемување на апсорбентите на јаглерод диоксид (Euroactiv 2021). Според регистарот на Рамковната конвенција за климатски промени на Обединетите нации за намалување на емисиите од национално одредени придонеси, секоја земја ги има следниве актуелни цели.

- Финска: до 2030 година најмалку 55 проценти под нивото од 1990 година (ажурирано во декември 2020). (Забелешка: новиот Акт за климатски промени, што ќе се одреди напролет во 2022 година, ќе ја зголеми целта на 60 проценти до 2030 година, а јаглеродната неутралност до 2035 година (Finnish Ministry of Environment 2021).
- Шведска: до 2030 година најмалку 55 проценти под нивото од 1990 година (ажурирано во декември 2020). (Забелешка:

Целта во целата ЕУ преку Актот за климатски промени од 2017 година е нула нето-домашни емисии до 2045 година.)

- Данска: до 2030 година најмалку 55 проценти под нивото од 1990 година (ажурирано во декември 2020). (Забелешка: како и погоре, дополнително и Актот за климатски промени има за цел намалување за 70 проценти до 2030 година (London School of Economics Grantham Institute 2022).)
- Норвешка: до 2030 година, најмалку 50 проценти, кон 55 проценти, под нивото од 1990 година (ажурирано во февруари 2020). (Забелешка: според нивниот Акт за климатски промени постои цел за намалување на емисиите на стакленички гасови за 80-95 проценти до 2050).
- Исланд: до 2030 година најмалку 55 проценти под нивото од 1990 година (ажурирано во февруари 2021). (Забелешка: Според нивниот Климатски акциски план од 2020 година имаат цел да постигнат јаглеродна неутралност до 2040 година).

И покрај ветувањата дека ќе го сторат тоа, не сите нордски земји ја зголемија својата помош за развој за да ја исполнат заедничката цел на ООН да придонесат со 0,7 проценти од бруто-домашниот приход. Прелиминарните податоци од Организацијата за економска соработка и развој (2020) покажува дека Финска (0,47%) и Исланд (0,29%) не го исполниле ветувањето, Данска едвај ја постигнува целта (0,73%), а и Норвешка (1,11%) и Шведска (1,14%) ја надминуваат. Климатските промени ќе ја влошат хуманитарната ситуација насекаде во светот и ќе доведат до зголемен број на луѓе што ќе бараат прибежиште, што е нешто што нордските земји треба да го имаат на ум. Бидејќи богатите земји историски профитирале од индустријализацијата, нешто што ги зголемило нивните емисии, тие имаат морална обврска да дејствуваат први и да ги финансираат „загубите и штетите“ од климатските акции (и пасивноста) на глобалниот југ и на најзасегнатите луѓе и области. Сепак, претходно поставените цели за финансирање на транзицијата не беа исполнети на 26-тата Конференција на страните во Глазгов (Tynkkunen 2021).

Како многу други богати земји, и нордските земји се соочуваат со предизвиците на беби-бум генерациите кои стареат и зголемиениот коефициент на демографска зависност. Да поедноставиме, има сè повеќе пензионери и возрасни лица кои веќе не работат и кои

користат услуги, а во исто време, има споредбено помалку луѓе што плаќаат данок на доход, што се користи да се платат овие услуги и придобивки од државата на благосостојба.

Земјите имаа различен успех во зголемување на уделот на миграцијата во искривувањето на пирамидата на населението. Предизвикот на коефициентот на зависност, делумно, доведе до зголемување на активните политики на пазарот на труд во земјите од деведесеттите години на минатиот век. Поради таквиот развој (и поради други нешта) се смета дека теоријата на Еспинг-Андерсен стара повеќе од 30 години има недостатоци.

Пентиле и Хииламо (2017) го споредиле санкционирањето на плановите за минимален доход во дваесет европски земји. Тие следеле поделба на пет режими (Pascual 2007) наместо оригиналната поделба на три режими на Еспинг-Андерсен и откриле дека иако имало сличности помеѓу нордиските земји, Финска и Норвешка имале поблаги политики, додека Шведска имала помалку благи политики, но им посветувала поголемо внимание на социјалните работници. Данска не била вклучена во студијата. Во контекст на праведната транзиција, вреди да се спомене дека износот што можел да се санкционира од социјална помош бил помал во земји со поголемо присуство на синдикати и поголемо колективно преговарање.

Високиот степен на организација во нордиските земји значи дека синдикатите имале важна улога во развојот на нордискиот модел и во преобразба на растот на продуктивноста во надници и универзални услуги. Сега тие може да имаат слична улога во заштитата на благосостојбата на местата и работниците во текот на транзицијата кон зелена економија.

Навистина, иако можеби постојат извесни разлики во тоа како различни фактори ја сфаќаат праведната транзиција и ги дефинираат нејзините граници, може да се препознаат три главни димензии (Moodie *et al.* 2021):

- техничка димензија, која се однесува на промената кон технологии без јаглеродни емисии;
- димензија на социјална праведност, што се фокусира на вклучување на граѓаните во процесот на транзиција, зачувување на работните места и заштита на најранливите во општеството од потенцијално штетните социо-економски влијанија на климатските политики; и

- просторна димензија, чија цел е да се осигура дека транзициските политики се базирани на територијални специфики што ги задоволуваат потребите на локалното и на регионалното население.

Сметам дека премногу ограничено сфаќање на сите овие димензии, а особено на онаа за социјалната праведност, може да го ограничи тоа кон кои политики сме насочени. Ако некој сака да транзитира со главна цел да не го наруши моделот на благосостојба, тој мора да ги согледа социјалните политики во целост.

ПРЕДИЗВИКУВАЊЕ НА ФОКУСОТ ВРЗ ВРАБОТУВАЊЕТО И ПАЗАРНИОТ ПРИХОД

Во многу поглавја од оваа книга посебно внимание се посветува на тоа како еколошките акции влијаат врз работната сила.* Да го цитираме претходниот текст од Зелената европска фондација во кој се дефинира праведната транзиција (Franssen and Holemans 2020):

Во рамки на меѓународната климатска заедница, праведната транзиција сè повеќе се дефинира како придонес на синдикалното движење кон меѓународната климатска дебата. ... [Во 2009 година] ITUC ја претстави праведната транзиција како „алатка што синдикалното движење ја сподедува со меѓународната заедница, чија цел е да ја ублажи промената кон поодржливо општество и да обезбеди надеж за можноста „зелените економии“ да овозможат пристојни работни места и egzистенција за сите.“

United Nations Research Institute for Social Development (2018)

На почетокот од 2020 година, финската зелена партија објави документ со наслов „Reilun vihreän muutoksen ohjelma“, што во слободен превод значи „Програма за коректна зелена промена“.† Во неа, партијата не го ограничува својот опсег на проблеми со вработувањето, бидејќи многу неопходни политики ги засегаат

* Види го, на пример, првото поглавје од оваа книга за потеклото на концептот праведна транзиција или претходниот текст со дефиниција (Franssen and Holemans 2020).

† Самиот документ во моментот е достапен на фински (види <https://bit.ly/3JQfFMz>). Некои цели на финската зелена партија се прикажани на веб-страницата на партијата на англиски: www.greens.fi/goals-and-themes/.

потрошувачите, итн. Оваа задолжителна системска промена влијае врз многу аспекти од општеството и, ако не се испланира доволно добро или ако не се искомпензира со други политики, ќе има штетни ефекти врз животот на многумина и ризикува да ја зголеми нееднаквоста.

Главната цел на овој документ беше да овозможи сеопфатен преглед на потенцијалниот државен систем што истовремено ги намалува емисиите, штетите врз животната средина, сиромаштијата и нееднаквоста. При транзицијата кон еколошки одржлива економија не смее да се дозволи сиромашните да станат уште посиромашни. Луѓето треба да можат да достигнат сличен или подобар стандард на живот дури и кога се адресираат кризи како што е климатската промена. Некои предлози дадени во документот опфаќаат прераспределба на богатството преку реформа на даночниот систем на капиталните добивки. Тоа би го следело моделот на прегледот на Мирлеес (Mirrlees *et al.* 2011) на ослободување на нормалното враќање на инвестициите од оданочување и на попрогресивно оданочување на повисоките капитални добивки, користејќи индикатори како индикаторот за вистински напредок и индексот на одржлива економска благосостојба, а не потпирање (само) на БДП; тоа подразбира и воведување и универзален основен приход и надомест, на пример, за зголемени трошоци за транспорт за семејствата со ниски примања.

Користејќи ги идеите за активна држава на благосостојба и декомодификација прикажани претходно, би направиле разлика меѓу различни видови решенија: за да се заштити работоспособното население и други групи на луѓе, и за да се „пренесат“ поединци преку императивната транзиција кон одржлив систем. Според мене, треба да ги поставиме следниве две прашања.

1. Дали оваа политика е привремена и целна (*интервенционистичка*) или системска и континуирана (*структурна*)?
2. Дали надоместот е поврзан со преквалификација (*градење можности*) или е монетарен?

Освен тоа, може да се донесе став за тоа дали оваа политика е помалку или повеќе активна или пасивна. Поактивните (на пазарот на трудот) политики може да бидат помалку или повеќе бирократски, контролирачки и доброприфатени, но животите поединечно се,

јасно, поиспреплетени во такви политики одошто во едноставна размена на пари или услуги во натура.

Табела 1. Категоризација на политиките за благосостојба за праведна транзиција врз основа на целта и фокусот.

	Градење можности	Монетарни
Интервенционистички	Ограничено време за преквалификација и услуги	Надомест на загубите
Структурни	Доживотно образование	Даночни и социјални политики

Стереотипен пример на интервенционистичка политика за справување со промените би било да им се помогне на работниците што се отпуштени од некоја фабрика бидејќи поради еколошки политики нивниот производ станал неизводлив. Овие луѓе би биле препознаени (таргетирани на интервенционистички начин) и би им биле понудени услуги што би им помогнале да имаат пристап до друг тип работни места преку ново вработување или преку преквалификација (градење можност).

Еден вистински пример за интервенционистичка политика е дополнителното краткорочно државно финансирање (до 8,7 милиони евра во 2020 и 2021 година) што ѝ беше понудено на областа Јемсе во Финска. Во 2020 година се затвори фабриката за хартија во Каипола и на поранешните работници им беше понуден надомест. Сепак, државно финансирање им беше понудено само на компаниите, а за време на пандемијата со ковид-19 многу малку големи компании инвестираа во раст или во нови технологии. Градоначалникот на Јемсе го критикуваше тоа, бидејќи постојат акции што може да ги преземе самата општина, како инвестирање во градби со јавна сопственост што би ги користеле повеќе компании (Kotilainen 2021).

Во случајот на Јемсе, некои од луѓето што ги загубија своите работни места можеа да ги задржат своите плати речиси половина година (од јануари до мај 2021) иако не мораа да работат. Тоа беше поради законски долгиот отказан рок за вработени што работат во една компанија подолго време. Ако кое било невработено лице се вработи или започне со формално образование во тој период, може веднаш да му бидат исплатени сите плати што би ги

зело за времетраење на отказниот рок. Фабриката им понуди на невработените лица образование, обука и финансиска поддршка за формално образование. Им вети дека ќе ги сноси трошоците за селење и дека ќе им исплати една месечна плата на оние што ќе се преселат на друга локација каде што компанијата има претставништво, дури и ако почнат да работат за друга компанија. Компанијата, исто така, им даде парична помош на оние кои започнаа сопствени бизниси (до 10.000 евра по компанија).

Политиките што се и монетарни и интервенционистички се корисни за групи или за поединци кои сметаат дека промената на политиката е некоректна; сепак, наместо политиките за благосостојба да функционираат во согласност со индивидуалните потреби, монетарните и интервенционистичките политики му пристапуваат на проблемот само безлично. На пример, (привремен или еднократен) паричен надомест може да им се даде на претприемачи чија егзистенција е загромена со политики, кои, на пример, забрануваат согорување јаглен или тресет како енергенци, или кои забрануваат одгледување животни поради нивното крзно. Некој би можел да смета и дека еднократните или краткорочните политики исто така спаѓаат во оваа категорија. Таков пример беше Актот CARES во САД, кој опфаќаше директни трансфери на готовина на поединци и на семејства, како и заеми за мали компании; тоа беше преземено како одговор на пандемијата со ковид-19 (Raittila and Bollain Urbietta 2021).

Социјалниот надомест може да има форма и на промена на даночните стапки итн. чија цел е да се адресираат нееднаквата и некоректната распределба на приходот, богатството или на благосостојбата кои се резултат на еколошките политики. Во овој случај, политиките се монетарни и структурни. Кога не е можно однапред да се препознае кој ќе биде засегнат од некоја политика, или ако опсегот на лица е преширок, структурните политики се поефикасни, бидејќи функционираат подинамично за да сменат индивидуални ситуации.

Постојните социјални придобивки, особено осигурувањето во случај на невработеност и социјалната помош се структурни политики, но тие не се пасивни: тие се силно поврзани со делата и статусот на поединецот. Во нордиските држави на благосостојба овие придобивки имаат огромна улога во моменталниот статус кво. Овие политики кои не се однесуваат на поединци (односно се структурни) и кои не ги микроменаџираат нивните животи, јас ги

нарекувам „ослободителни“. Еден таков пример би била идејата за постојан основен доход. Според мене, овој вид структурни и ослободителни политики се најрелевантни за подобрување на универзалните права, социјалната безбедност и социјалните услуги за време на праведната транзиција.

Ослободителните политики се динамични и тие ја зголемуваат издржливоста на едно општество. На пример, многу држави реагираа на пандемијата со ковид-19 со политички промени што може да се протолкуваат како (привремени) чекори кон идеалот за универзален основен доход.* Најмногу би го идентификувал идеалот на нордиските декомодифицирачки држави на благосостојба со оние на ослободителните политики. Во продолжение ќе го образложам ова дополнително кога ќе говорам за праведната транзиција и за реформата на државата на благосостојба.

Постои уште една причина зошто не треба фокусот да биде само врз интервенционистичките политики што им помагаат на оние лица и индустрии кои се етикетирано како „губитници“ во транзицијата. Човек треба и да се запраша дали политиките што ги таргетираат овие групи се коректни во споредба со системските политики со кои се соочуваат другите невработени лица. Ова прашање исто така беше поставено во врска со реакциите на социјалната политика во однос на ковид-19 во Европа: луѓето што беа невработени пред пандемијата понекогаш се соочуваа со построги политики од оние кои станаа невработени непосредно пред неа (Raittila and Bolain Urbiet 2021).

Наместо да ја ограничи улогата на политиките за праведна транзиција (како субвенции за вработување, можности за преквалификација и дополнителен надомест) за таргетирано групи на луѓе или групи кои неодамна станале невработени, на кои, инаку би им било полошо во текот на промената (види го првиот ред во табела 1: интервенционистички пристап), треба да ја разгледаме и поуниверзалната потреба за такви политики за благосостојба (види го најдолниот ред: структурен пристап). На пример, поддршка за доживотно учење за сите веројатно би била подобра и покоректна од ад хок курсеви за поранешни вработени во одделни компании,

* За тоа дека универзалниот основен доход ја зголемува издржливоста во такви околности, види го, на пример, аргументот на филозофот Ото Лето на блогот на Кралскиот универзитет во Лондон од 2020: <https://bit.ly/35p3PKI>.

без оглед на големината на компанијата или на бројот на луѓе што останале без работа. Слично, основен доход за сите на кои им треба е подобро од обидот да се исфилтрираат „незаслужните“.

ПАЗАРОТ И НОРДИСКИТЕ ЗЕМЈИ ЦВРСТО СЕ ДРЖАТ ЗА МИНАТОТО?

Спротивно на верувањето на некои, нордискиот модел не е штетен за пазарот. Нордиските земји овозможуваат високообучена работна сила, социјална кохезија и силни регулаторни структури во кои можат да просперираат корпорациите.* Слично, праведната транзиција како принцип не се спротиставува автоматски на употребата на пазарот. Туку, таа ја следи истата традиција на декомодификација и на ограничени пазари што е веројатно присутна во сите режими на благосостојба, па според тоа насекаде во светот (Esping-Andersen 1990; Polanyi 1944). Она што доминира во светот се различни степени на комбинирани економии.

Сите нордиски земји поминаа низ транзиција од земјоделски кон индустриски економии, а потоа од индустриски кон економии базирани на услуги. Во случајот на Финска, уделот на индустриски работни места опадна од 29 проценти во 1977 година на 14 проценти во 2008 година (Sutela and Lehto 2014). Од 2016 година, услужните дејности го презедоа производството кога се мери нивниот удел во домашниот увоз на додадена вредност во Финска (Organisation for Economic Co-operation and Development/Statistics Finland 2020). Се очекува овие трендови да растат во иднина, особено ако се постигне транзиција од нашите моментално неодржливи општества.

Постои ризик дека под превезот на праведната транзиција некои партии ќе се обидат да наменат јавни средства за работни места во незелени индустрии. Тоа веќе се случи во шумарскиот и секторот за преработка на хартија во Финска и во Шведска. Според Министерството за земјоделство и шумарство, шумарската индустрија и фабриките за хартија, вклучувајќи го и производството на мебел, сочинуваат речиси една петтина од целото индустриско производство во Финска (n.d.):

Во однос на надворешната трговија, шумарската индустрија е, исто така, еден од клучните сектори, бидејќи учествува со една

* За споредба меѓу Данска и САД, види, на пример, Wilkinson (2016).

петтина во добивката од извоз во Финска и со пет проценти во бруто-домашниот производ. Во споредба со својата големина, Финска има национална економија којашто најмногу зависи од шумите и од шумарскиот сектор во споредба со која било друга земја во светот.

Таквата зависност не е идеална ако земјите сакаат да се воздржат од инвестирање во незелени индустрии. Наместо тоа, постојат апели за дезинвестирање. Нордиските земји имаат историја на претпријатија во државна сопственост, иако многу од нив сега се приватизирани. На пример, државата Финска е единствен сопственик на Финавија, којашто ги одржува аеродромите во Финска, и на железничкиот монопол VR, кој беше отворен да овозможи конкуренција за локалниот железнички транспорт од страна на поранешната конзервативна влада, но, неодамна ги повлече вагоните што можеа да ги купат идните конкуренти. Финската држава е главен акционер на авиокомпанијата Финер, на компанијата за природен и биогаз Гасум, на нафтната и компанијата за биогорива Несте и на енергетската компанија Фортум/Унипер, која, како што се тврди, е еден од најголемите загадувачи во ЕУ (YLE 2019).

Финската шумска управа (Metsähallitus) управува со најголемиот дел од дрвоснабдувањето за финската индустрија; во 2019 година придонесе со речиси 140 милиони евра. Степенот на користење на шумите е силно оспорувана политичка тема поради ефектите врз апсорбените на јаглерод од атмосферата, акумулацијата на јаглерод и биодиверзитетот.

Еве уште неколку други примери на претпријатија во државна сопственост во нордиските земји:

- Во Шведска, државата целосно ги поседува Swedavia (аеродромите) и Vattenfall (енергенсите), а поседува околу една петтина од SAS (авиокомпанија).
- Данска поседува 29 проценти од Københavns Lufthavne (аеродроми) и 22 проценти од SAS (авиокомпанија).
- Норвешка ги поседува сите Avinor (аеродроми), Gassco (кои управуваат со гасоводите за природен гас до Европа) и Petoro (екстракција на гас и нафта). Таа, исто така, е мнозински акционер во мултинационалната компанија Equinor (поранешна Statoil), чија главна дејност е нафтата и која функционира во 36 земји во светот.

Самото владино сопствеништво не е проблем, но поради „управување со сопствеништвото“, нештата како намалување на вработување во некои од овие компании може да станат тема со политички набој. Исто така, можното потпирање на приходот од незелени компании би можело да значи послаб поттик за владите да направат промена во нивната економска или конкурентна средина. На пример, Финска очекуваше добивка од 2,9 милијарди евра од компаниите во нејзина сопственост, што е 4,5 проценти од вкупниот приход во првобитниот буџет на владата за 2021 година.

Значаен обратен пример од Шведска е компанијата Samhall, која создава работни места за лица со хендикеп. И покрај критикувањето на некои од нејзините функции, сличен ограничен „работодавач на последно прибежиште“ се воведува во Финска. И Норвешка поседува многу компании чија цел е да ги искористат парите добиени од масовната индустрија на фосилни горива во земјата за изнаоѓање поодржливи алтернативи.

Би требало да има доволен простор за креативно уништување: односно за старите технологии, индустрии и компании да бидат заменети со нови, во идеални услови, позелени.* Се разбира, во Финска, многу од интервенциите и инвестициите на владата не го следат овој идеал и ги субвенционираат моменталните, а не идните индустрии.

РЕФОРМА НА ДРЖАВАТА НА БЛАГОСОСТОЈБА

Треба да се признае дека голем дел од вредноста што се создава во модерните економии не произлегува од материјалното производство, туку од услужните дејности и информацискиот сектор во економиите. Новите индустрии и новите форми на работење претставуваат предизвик за постојните системи на благосостојба, кои бараат пристап „назад кон основите“ според извештајот „Иднината на работењето во нордиските земји“ (Alsos and Dølvik 2021).

* За подлабока дискусија за креативното уништување и за владините политики, види, на пример, Aghion *et al.* (2021). За дискусија за креативното уништување и за одржливоста во Велика Британија и во Финска, види Kivimaa and Kern (2006).

Наместо да презентираме радикално нови предлози, ние промовираме пристап „назад кон основите“ при што темелните столбови на нордскиот модел се засилени во пресрет на иднината на работењето. Во некои области тоа може да се направи преку повидлива владина помош и помало отстапување од насоката за „невидливата рака“ на пазарните сили во трудовата политика; сепак, на генерално ниво, веруваме дека клучот за совладување на транзицијата кон иднината на работењето лежи во дополнителен развој и витализирање на партнерството помеѓу социјалните партнери и државата и централно и локално. Во делови од приватниот сектор, веројатно ќе бидат потребни јавни акции за да се стимулира зголемена организација.

Надоврзувајќи се на погорекажаното, би рекол дека нема потреба да се прошири дискусијата за праведната транзиција. Наместо првенствено да се фокусира на локални и на професионални интервенции, треба да се спроведат широк опсег универзални политики.

Социолозите Мерилд и Андерсен (2019) сметаат дека неолибералната промена во данските политики за благосостојба довела до „нови форми на несигурност“ за оние што зависат од услугите на државата на благосостојба, како и до очекување на „идентичност“. Ова ги маскира индивидуалното страдање и индивидуалните предизвици кои не се вклопуваат во културните калани ниту на оние поединци што се подготвени да работат (или од кои тоа се бара) или оние што јасно заслужуваат поддршка. Ова е ризик што, исто така, е нагласен со потаргетирани („најгорен ред“) политики за праведна транзиција ако нордските земји се откажат од старата цел на Еспинг-Андерсен за декомодификација. Некој би можел да смета дека тој веќе, бавно и постепено, слабее.

Финската истражувачка група BIOS (2019) објави опсежен извештај за еколошка реконструкција. Во него тие велат дека „воената метафора“ за реорганизација на економијата како реакција на климатската и кризата со биодиверзитетот треба да се заменат со „метафора за повоена реконструкција“: зголемување на демократската моќ. Оваа партиципаторна практика, исто така, ја претставува суштината на политиките за праведна транзиција (димензија на социјална праведност и просторна димензија). Бидејќи работните места и егзистенцијата на луѓето се загрозени, нордските влади треба

да обезбедат посилни гаранции дека основните потреби ќе бидат задоволени и дека нескротливата нееднаквост ќе биде адресирана. Една дебата се води за тоа дали политиката за гарантирање на работните места, што, меѓу останатите, ја препорачуваат и BIOS, е добра, или универзалниот основен доход претставува поправедна и динамична политика:

Во рамки на гаранциите за работните места, јавниот сектор им нуди работни места на сите расположени вработени со плати кои, во пракса, стануваат минимална плата. За овие работни позиции не е потребна долга обука, но тие имаат пристојни услови и се насочени кон подобрување на општеството. Владата ги финансира овие гаранции, но работните места може да бидат организирани локално – на пример, на општинско ниво.

Наместо само да разгледуваме каде сме во моментот и како можеме да постигнеме праведна транзиција, треба да целиме кон тоа да ги дефинираме нашите идеали, односно каде сакаме да стигнеме. Според мене, тоа би требало да опфати дискусија за степенот на декомодификација и обнова на идеалите на нордискиот модел за благосостојба.

Библиографија

- Aghion, P., Antonin, C., and Bunel, S. 2021. *The Power of Creative Destruction: Economic Upheaval and the Wealth of Nations*. Cambridge MA: Belknap/Harvard University Press.
- Alsos, K., and Dølvik, J. E. 2021. The future of work in the Nordic countries: opportunities and challenges for the Nordic working life model. Report, 6 May, Nordic Co-operation (<https://bit.ly/3MgZFW7>).
- BIOS. 2019. Ecological reconstruction in Finland. Website, 8 November, BIOS (<https://eco.bios.fi/>). (In Finnish, but also available in English.)
- Council of Nordic Trade Unions, Friedrich-Ebert Stiftung and German Trade Union Confederation. 2021. The road towards a carbon-free society – a Nordic–German trade union cooperation on just transition. Report, accessed via NTU website (<https://bit.ly/3pyxnNc>).
- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Finnish Government. 2020. Ministeri Tuppurainen: valtionyhtiöiden osinkoja tarvitaan hyvinvointivaltion rahoittamiseen. Press Release, 8 October (<https://bit.ly/34IsIk9>) (In Finnish).

- Finnish Ministry of Environment. 2021. New climate change act sent out for comments. Press release, 2 July, government website (<https://bit.ly/3KalG79>).
- Franssen, M. M., and Holemans, D. 2020. Climate, jobs and justice for a green and socially just transition. Working Paper, December (<https://bit.ly/3vQJxoD>).
- Hiilamo, H., and Kangas, O. 2013. Recipe for better life: experiences from Nordic countries. Report, October, Center for Crisis Management (<https://bit.ly/3K44WOS>).
- Just Transition Research Collaborative. 2018. Mapping just transition(s) to a low-carbon world. Research Report, UNRISD (<https://bit.ly/3Jbm3ON>).
- Kivimaa, P., and Kern, F. 2016. Creative destruction or mere niche support? Innovation policy mixes for sustainability transitions. *Research Policy* 45(1), 205–217.
- Kotilainen, V. 2021. Hallitus lupasi Kaipolan tehtaan menettäneelle Jämsän seudulle miljoonien elpymistuet, mutta korona vei yritysten kyvyn investoida. *yle*, 5 March (<https://bit.ly/3pC4wY7>) (In Finnish). Lehto, O. 2020. Universal basic income as a crisis response to the novel coronavirus. Blog Post, 1 May, Kings College London (<https://bit.ly/36Oh1db>).
- London School of Economics Grantham Institute. 2022. Climate laws of the world: Denmark. Website (<https://bit.ly/3MjLhfx>).
- Merrild, C., and Andersen, R. S. 2019. Welfare transformations and expectations of sameness. Living on the margins in Denmark: perspectives on social differences in the welfare state. *Nordic Journal of Social Research* 10(1), 66–85 (doi: 10.7577/njsr.2858).
- Ministry of Agriculture and Forestry of Finland. n.d. Forest industry in Finland. Website (<https://bit.ly/3vEVHR8>).
- Mirrlees, J., Adam, S., Besley, T., Blundell, R., Bond, S., Chote, R., Gammie, M., Johnson, P., Myles, G., and Poterba, J. M. 2011. *Tax by Design*. Institute for Fiscal Studies and Oxford University Press.
- Moodie, J., Tapia, C. Löfving, L., Sánchez Gassen, N., and Cedergren, E. 2021. Towards a territorially just climate transition – assessing the Swedish EU territorial just transition plan development process. *Sustainability* 13(13), Paper 7505.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. 2020. Official development assistance (ODA). Website (<https://bit.ly/36OdZFa>). Organisation for Economic Co-operation and Development and Statistics Finland. 2020. Globalisation in Finland: granular insights into the impact on businesses and employment. Report (<https://bit.ly/3tnc1g5>).
- Partanen, A. 2016. *The Nordic Theory of Everything: In Search of a Better Life*. New York: Harper Collins.

- Pascual, A. S. 2007. Activation regimes in Europe: a clustering exercise. In *Reshaping Welfare States and Activation Regimes in Europe*, edited by Pascual, A., and Magnusson, L. Brussels: P.I.E. Peter Lang S.A.
- Penttilä, R., and Hiilamo, H. 2017. Toimeentulotuen saajien sanktiointi eurooppalaisessa vertailussa. *Yhteiskuntapolitiikka* 82(4) (<https://bit.ly/3pynmiM>) (In Finnish).
- Polanyi, K. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston, MA: Beacon Press.
- Raittila, S., and Bollain Urbieto, J. 2021. Steps towards universal basic income? The effect of the Covid-19 crisis on welfare policies and support for UBI in the European Union. Research Report, Green European Foundation (<https://bit.ly/3HG6tK7>).
- Room, G. 2000. Commodification and decommodification: a developmental critique. *Policy and Politics* 28(3), 331–351. (doi: 10.1332/0305 573002501009).
- Sutela, H., and Lehto, A.-M. 2014. Työolojen muutokset 1977–2013. Report, Statistics Finland (<https://bit.ly/3tKbY4X>) (In Finnish).
- Tynkkynen, O. 2021. Progress at Glasgow Climate Conference on three fronts. Blog Post, Finnish Innovation Fund Sitra (<https://bit.ly/3ttPxAA>).
- UPM-Kymmene Oyj. 2020. UPM tukee Kaipolan henkilöstöä laajalla muutosturvapakettilla. Website, 15 October (<https://bit.ly/35slWzF>) (In Finnish).
- Vantinen, P. 2021. Environmentalists ‘up in arms’ about Finnish–Swedish defence of forest industry. *Euractiv*, 31 May (<https://bit.ly/36MIlb5>).
- Wilkinson, W. 2016. The freedom lover’s case for the welfare state. *Vox*, 1 September (<https://bit.ly/3hcSa4k>).
- YLE. 2019. Fortum/Uniper among Europe’s worst polluters, say NGOs. *yle*, 8 April (<https://bit.ly/3sBYRTM>).

Нееднаквиот подем на праведната транзиција во Западна Европа

Дирк Холеманс и Елина Володченко

Ова поглавје се фокусира на Западна Европа. Во овој дел од Европа, земји како Белгија, Германија и Холандија во моментот работат во насока на економска транзиција и разгледуваат како да го вклучат принципот на праведна транзиција во помала и во поголема мера. Ние ќе се сконцентрираме на индустриските политики во Белгија (специфично на Фландрија, каде што е вториот по големина петрохемиски кластер во светот), Германија и во Холандија, и ќе разгледаме како се организирани општествените дебати за оваа неопходна транзиција. Ќе се фокусираме на тоа што прават во моментот овие земји за да ја поддржат праведната транзиција. Се разбира, економиите се составени од многу сектори, од копањето јаглен до хемиската индустрија и производството на автомобили. Во таа смисла, целта не ни е да направиме исцрпен преглед, туку сакаме да укажеме на релевантни примери на развој.

ТЕШКАТА ИНДУСТРИЈА ВО ЗАПАДНА ЕВРОПА

Декарбонизацијата на тешката индустрија претставува клучен чекор во остварувањето на јаглеродната неутралност до 2050 година. Во моментот, производството на железо, челик, цемент и алуминиум предизвикува значителен коефициент емисии (Bollen *et al.* 2021). Овие емисии се сконцентрирани во неколку фирми и региони. Тринаесет големи индустриски фирми во Белгија и тринаесет во Холандија учествуваат со повеќе од 70 проценти во сите индустриски емисии во системот за тргување со емисии на ЕУ. Во Холандија тринаесет субјекти (само два проценти од вкупниот број) учествуваат со 79 проценти во вкупните емисии. Во Германија, 55 големи фирми (шест проценти од вкупниот број) се одговорни за 65 проценти од емисиите вкупно. Овие фирми се АрчелорМитал, Шел, БАСФ, Ер Ликид (Air Liquide) и Хајделберг Цемент.

Освен тоа, некои региони ќе бидат позасегнати од други бидејќи индустриите и регионите со антрацит не се рамномерно распределени. Рудниците се сконцентрирани на одредени места, а индустриските капацитети со највисок коефициент на емисии во Западна Европа се групирани. Конверзијата на јагленокопите претставува еден од најголемите предизвици за овие региони. Во некои области придобивките нема да се почувствуваат веднаш, што може да доведе до значителни протести ако на проблемот не му се пристапи правилно. Најголемите стравови се однесуваат на загубата на работните места и на намалениот квалитет на животот, што може да доведе до отпор. Друг страв претставува перцепцијата за некоректната распределба на трошоците поврзани со транзицијата. Сега треба да се слушнат овие грижи и да се обезбеди глас на сите инволвирани чинители, со цел да се создаде праведна транзиција во која никој нема да биде изоставен. Синдикатите и граѓанските организации нагласуваат дека силата лежи во вклучувањето на граѓанското општество и на засегнатите заедници. Тоа треба да се поддржи со иницијативи од долу нагоре. Презентираните студии на случаи ќе покажат колку е важно учеството и вклучувањето на граѓанското општество во оформување на насоката во која ќе се одвива праведната транзиција во следните години.

Германија

Германија има неколку збиени региони богати со јаглен. Долго време Рурската и Сарската Област претставуваа главни региони со антрацит (Dahlbeck and Gärtner 2019). Германија има и четири главни региони каде што се копа лигнит: Рајнската Област, Хелмштет, Централна Германија и Лужица. Земјата има долга историја на ископување лигнит и антрацит. Антрацитот, главно, се ископувал во Западна Германија, а лигнитот играл важна улога и во Западна и во Источна Германија. Рудниците со антрацит во Германија имаа потреба од голем број работници поради подземните активности. Кон крајот на педесеттите години на минатиот век, на пример, речиси 600.000 луѓе работеле во рудниците.

Како резултат на индустријализацијата, Рурската Област стана еден од најгусто населените региони во земјата. Речиси секој десетти жител на овој регион бил вработен во рударскиот сектор. Регионот со децении претрпувал структурен развој. Процесот на укинување

на употребата на јаглен започна со кризата во шеесеттите години на минатиот век (Anczewska *et al.* 2020). Прво, јагленот од Рурската Област веќе не беше конкурентен на меѓународниот пазар бидејќи нафтата стекнуваше меѓународна важност. Второ, антрацитот во Рурската Област лежи многу подлабоко одошто во други региони, што претставуваше поголема тешкотија: трошоците за производство беа повисоки и беше потребно подолго време за ископување. Овие економски аспекти го предизвикаа придвижувањето кон транзиција. До 1963 година, триесет рудници веќе беа затворени, а по нив следуваа многу нови затворања во претстојните децении. Првата криза со јагленот во шеесеттите години го преполови бројот на достапни работни места: бројот на вработени опадна од 495.800 во 1957 година на 210.300 во 1968 година (Dahlbeck and Gärtner 2019). Со текот на годините ископувањето јаглен дополнително се намали. По првата деценија од XXI век, бројот на вработени уште повеќе се намали, од само 45.400 во 2000 година на 5.800 во 2016 година.

Долго време политичарите се обидуваа да ја задржат конкурентноста на јагленот од Рурската Област (Anczewska *et al.* 2020). Во обид тоа да се оствари беа преземени две мерки. Првата беше основањето на Рурколе АГ (Ruhrkohle AG), иницијатива што ги спои рудниците. Друга мерка беше воведувањето на „јаглени парички“, при што компаниите за производство и дистрибуција на енергија беа обврзани да му дадат предност на германскиот јаглен во однос на увезениот. Тоа беше укинато во 1995 година од страна на Сојузниот уставен суд. Беа дадени директни субвенции, но политичарите се обидуваа да задржат нешто што едноставно веќе не можеше да се задржи, кога претходно парите можеле да се инвестираат во нови извори на енергија. Одложувањето на неопходните промени (на неизбежната транзиција) значително ги качија трошоците. (Освен тоа, Рурската Област добиваше субвенции за јаглен сè до 2007 година.)

Културата, регионот и луѓето беа силно испреплетени во романтичната идеја на ископувањето јаглен (Anczewska *et al.* 2020). За многумина рударството претставуваше повеќе од само работа: тоа го претставуваше духот на целата заедница. Затоа, многумина страхуваа од транзицијата во регионот, нешто што поттикна масовни протести и создаде социјални немири. Беа овозможени субвенции за да го ублажат укинувањето на јагленот. Тоа овозможи рано пензионирање на многумина рудари. Во почетокот, на многумина

рудари им беа дадени нови работни места во челичната и во автомобилската индустрија, но тоа се покажа како неуспешно.

Најпосле, секторот што обработуваше антрацит и челик во Германија забрзано навлезе во поголема структурна криза. Во 1968 година, беше воведена структурна политика: започна Програмата за развој на Рурската Област (Dahlbeck and Gärtner 2019). Потоа, во 1970 година оваа програма беше префрлена во програмата за Северна Рајна-Вестфалија. Тоа беше првпат да се примени интегриран пристап од различни мерки. Нивниот фокус беше и социјално одговорно намалување на вработувањето во индустријата со јаглен и проширување на инфраструктурата во регионот. Така, со проширување на системот за јавен транспорт, можеа да се прошират и патната мрежа и инфраструктурата за истражување и образование. На пример, до шеесеттите години на минатиот век во Рурската Област немаше ниту еден универзитет.

Во седумдесеттите години на минатиот век во Германија дојде до транзиција кон општество на услужни дејности (Dahlbeck and Gärtner 2019). Уделот на вработување во услужниот сектор оттогаш се зголеми, а уделот на вработување во производствениот сектор се намали. Овие трендови беа присутни и во сојузната држава Северна Рајна-Вестфалија и во Рурската Област. Во Рурската Област, транзицијата кон економија заснована на услужна дејност почна да се развива само три години подоцна, поради поголемата важност на индустријата за јаглен и челик во овој регион. Сепак, поради пониска побарувачка за работна сила во услужните дејности, сите работни места не можеа да се надоместат. Освен тоа, индустриските работници често само делумно ги исполнуваат барањата на новите работни места во услужните дејности и токму затоа преквалификацијата и инвестирањето во образованието беа толку важни мерки.

Во јужната Рурска Област, намалувањето на бројот на работни места во индустријата со јаглен и челик дополнително беше надоместено со проширување на универзитетите во Бохум, Дортмунд, Дуисбург-Есен и во други востановени технолошки центри (Dahlbeck and Gärtner 2019). Покрај овие институции, во овие региони се појавија и висококвалитетни услуги и културни центри, а некои поранешни индустрии беа претворени во сместувачки и културни центри (Anczewska *et al.* 2020). Регионот претрпе транзиција што ретко кој мислеше дека е можна. Државата инвестираше повеќе

во она што е сега познато како економија заснована на знаење и во туризам (Just Transition Research Collaborative 2018).

Последните рудници за антрацит се затворија до крајот на 2018 година (Just Transition Research Collaborative 2018): значаен пример за тоа како може да се оствари праведна транзиција. Иако многумина во почетокот ги загубија своите работни места, транзицијата траеше долг период, истиснувањето на јагленот од употреба во Рурската Област траеше 60 години. (Се разбира, ние немаме толку време за транзицијата во другите региони.) Синдикатите беа активно вклучени во формулацијата на социјалните импликации, обезбедувајќи дека се опфатени сите аспекти. Сепак, бидејќи стапката на невработеност е сè уште висока, јасно е дека трансформацијата на Рурската Област не беше совршена. Транзицијата од употребата на антрацит беше пример за значаен, но не целосно успешен пристап кон праведната транзиција. Ако се гледа низ потесна призма, таа овозможи работни решенија за засегнатите работници. Сепак, ако се погледнат нештата пошироко, оценувајќи други фактори како идентитетот или самодовербата, резултатите не беа толку позитивни.

Во последно време, најголемиот фокус на Германија е врз јагленот и лигнитот во Лужица. Во 2018 година, беше формирана Комисија за укинување на употребата на јаглен што обедини различни фактори, како синдикати, индустрии, региони со јаглен, невладини организации (НВО), истражувачки институти и претставници на засегнатите заедници (Reitzenstein and Popp 2019). Самата комисија ја сочинуваат 28 члена. Вклучувањето на граѓанското општество често се превидува, но овде членовите ги пренесуваат ставовите на луѓето и на заедниците од засегнатите региони со јаглен (Anczewska *et al.* 2020). Ова учество не одигра значајна улога во транзицијата на Рурската Област, на пример, бидејќи инволвирањето на граѓанското општество беше институционализирано дури неодамна. На пример, во Лужица беше инициран Граѓански регион Лужица со цел активно да се претстават ставовите на луѓето и на заедниците од регионот.

Германското искуство со Комисијата за укинување на употребата на јагленот покажува дека комисиите составени од повеќе чинители може да одиграат важна улога во олеснувањето на праведната транзиција во одредни сектори (Reitzenstein and Popp 2019). Тие може да постават важни темели за спроведување евентуални политики, но не можат да го заменат политичкото лидерство,

што исто така треба да се спроведе. И синдикатите беа активно вклучени: ИГ метал, синдикатот на металопреработувачите, ја истакна потребата за поамбициозни климатски интервенции, и сега ги здружи силите со климатското движење (Bollen *et al.* 2021). Комисијата постави цел јагленот да престане да се користи најдоцна до 2038 година. Таа ги одреди и придружните економски, социјални и структурни мерки за поддршка.

Во 2020 година Германскиот парламент го изгласа Законот за укинување на јагленот, со кој се регулира насоката за укинување и во кој 2038 година е наведена како краен датум (Heilmann and Popr 2020). Тој, исто така, обезбедува и надомест за укинувањето на антрацитот и овозможува транзициски исплати за вработените во постројките што ќе се затворат. Законот вклучува и забрана за нови постројки што користат јаглен како енергенс. Освен тоа, законот за структурна промена ќе ја регулира и поддршката за транзицијата (главно финансиска) за трите региони со лигнит. Достапен е вкупен буџет од 40 милијарди евра. Иако ова претставува значајно достигнување, законот беше критикуван од климатските движења бидејќи 2038 година не е во согласност со Парискиот договор, со кој сите земји од Организацијата за економска соработка и развој треба да го укинат јагленот до 2030 година.

Белгија

Белгија, поконкретно нејзиниот крајбрежен регион Фландрија, има една од најголемите петрохемиски индустрии во Европа. Таа е претежно поделена во кластери. На пример, пристаништето во Антверпен е седиште на најголемиот интегриран енергетски и хемиски кластер во Европа. Челикот, рафинериите и хемиската индустрија ја сочинуваат основата на фламанската економија. Во 2019 година, 6,3 милиони тони челик беа произведени само во Фландрија (Deloitte 2020). Парискиот договор ги принудува индустриските сектори како овој да претрпат драстични трансформации со цел да постигнат јаглеродна неутралност.

Со огромното присуство на силна индустрија во Фландрија, би се очекувало фламанската влада да преземе сериозни акции и да изгради широка основа за поддршка во целото општество. Но, реалноста е отрезнувачка: иако беа преземени две релевантни иницијативи, во споредба со соседните земји како Германија и

Холандија, Фландрија заостанува (Beys 2020). Последните години Германија и Холандија направија климатски планови за до 2050 година што беа изгласани како закони. Поставени се јасни цели, а тие се придружени со акциски планови и извори на финансирање. Сепак, во Фландрија недостасува климатска амбиција, а за праведната транзиција сè уште не се преговара. На пример, не е случајно што во јуни 2021 година, малку пред презентацијата на климатскиот пакет Подготвени за 55 на Европската комисија, Франс Тимерманс, во интервју на јавниот канал ВРТ, апелираше Фландрија да биде поамбициозна. Но, потоа фламанската влада одби да ја поддржи програмата Подготвени за 55, бидејќи според фламанскиот министер за клима, климатската акција треба да биде „изводлива и достапна“.

Тогаш, кои се двата чекори што Фландрија веќе ги презеде во насока на нова индустриска политика? Прво, во 2019 година (претходната) фламанска влада ја промовира програмата „Муншот“ (Moonshot), којашто обезбедува годишни субвенции од 20 милиони евра во текот на 20 години (Bollen *et al.* 2021). Програмата Муншот се фокусира на четири различни истражувачки насоки (Deloitte 2020). Првата се занимава со хемија на биооснова, како алтернативен начин да се користат обновливи и суровини што не емитуваат јаглерод диоксид. Втората се фокусира на циркуларноста и на јаглеродот во суровините. Третата се фокусира на истражување на електрификацијата и на радикалната трансформација на поврзаните процеси за да го намали нивниот јаглероден отпечаток. Последната насока се фокусира на енергетска иновација.

Иако програмата Муншот е добредојдена, две причини се релевантни за критикување. Прво, буџетот е многу мал во споредба со предизвиците на кои се однесува. Второ, програмата не се фокусира на развојот на пилот-проекти за прикажување и за комерцијализација. Со други зборови, не постои конкретен збир политики за поддршка што ги премостуваат различните чекори кон производство од индустриски размери што е доволно големо да ги замени актуелните (фосилни/линеарни) начини на производство.

Како втор чекор, во 2020 година, беше објавен план за потенцијални технолошки насоки на индустриската транзиција кон јаглеродно-циркуларна и индустрија со ниски емисии на јаглерод диоксид во Фландрија (Deloitte 2020). За да ги испита можностите владата побара од надворешни партнери да направат пролабочена анализа и да ги проучат можните насоки. Планот

што произлезе како резултат беше направен врз основа на студијата спроведена од надворешни консултанти во директна соработка со индустриите. Сепак, ниту синдикатите ниту еколошките организации не беа сериозно вклучени. Плановите за периодот 2020-2030 главно се фокусираат на понатамошно истражување и развој и на реализација на пилот-проекти за нови технологии за електрификација, циркуларна економија и зелен водород. Како што е случај и во многу слични сценарија, се претпоставува дека новите технологии ќе бидат достапни од 2035 година. Очекуваме во периодот од 2035 до 2050 година да се користат иновативни технологии за намалување на јаглеродниот диоксид, но ова е само претпоставка и сè уште претстои голема несигурност.

Важен дополнителен дел од планот е да се остане конкурентен додека се постигнува јаглеродна неутралност. Планот во голема мера е фокусиран на потенцијални технолошки насоки, при што останува ориентиран кон растот и е конкурентен со соседните земји. Тој не истражува никакви други сценарија; опсегот на студијата е во голема мера фокусиран кон технолошките аспекти и насоки на индустриската транзиција. Попрецизно, тој не ја разгледува намалената побарувачка во одредени сектори. На пример, тој поаѓа од стандардното функционирање како основа за производството на хемиски препарати и пластика, дури предвидува и зголемен извоз. Јасно е дека мерките се сè уште во согласност со стариот став: конкурентноста и понатаму е централна, а климатските политики се првенствено обликувани да одговараат на економските стандарди. Ова би можело да се испречи на патот на вистинската климатска трансформација.

Како заклучок, би можело да се каже дека фламанската влада навистина има план за иднината на нејзината индустрија, но тој, во голема мера, се раководи од технологијата и ги занемарува граѓанското општество и предизвиците на праведната транзиција. Последниов концепт не беше ниту споменат во планот. Останува отворено прашањето како овие први (и внимателни) чекори ќе се претворат во поамбициозни индустриски политики во следните години. Така, реалноста е отрезнувачка. Прво, ниту се споменува назначување на посебно министерство или фонд за праведна транзиција, како што е случај во Шпанија, на пример. Второ, фламанската влада и властите во нејзиното најголемо пристаниште, Антверпен, ризикуваат да ги задржат индустриите со високи емисии

на јаглерод додека се трудат да го секвестрираат јаглеродот. Така, во едно известување на пристанишните власти во 2021 година, насловот прилично ветуваше: преполовување на емисиите на јаглерод диоксид до 2030 година.* Но, целта не е да се намали актуелното создавање јаглерод диоксид, туку тој да се секвестрира и да се складира, додека се разгледуваат можности за негова повторна употреба „наспроти разумен трошок“. Главната цел е да се истражи „техничката и економската изводливост на инфраструктурата за јаглерод диоксид за да се поддржи потенцијална идна примена на CCUS (секвестрација и складирање на заробен јаглерод диоксид)“. Така, фокусот е врз секвестрацијата и складирањето на јаглеродниот диоксид, а потоа, долгорочно, негова повторна употреба како суровина. Постои надеж дека преку овие технологии, кои сè уште треба да се развијат, ќе се дојде до „транзиција кон јаглеродно неутрално пристаниште“.

Една важна забелешка во тој поглед е дека Белгија нема подземни капацитети за складирање јаглерод. Според тоа, говориме за потреба да се пренесе јаглеродниот диоксид преку граница и постојано да се чува во празни гасни полиња под вода.

Обидите да се одржи постојниот енергетски и хемиски кластер, со доброплатените работни места, се разбира, изгледа значат дека дискусиите за праведна транзиција на овие сектори не се потребни. Но, тоа е ризична стратегија, бидејќи кога нема да успее и кога индустриите во другите земји ќе развијат индустрија на биооснова, на пример, и веќе нема да се потпираат на употребата на фосилни горива, би може да говориме за ризикот од „Кодак момент“: односно, разорна промена што предизвикува проблеми за наводно силни компании.

Фактот што фламанската влада не го вклучи граѓанскиот сектор во структурниот развој на нејзината индустриска политика е значителна и жална промена во однос на политичкото минато. Тоа е бидејќи Белгија сè уште има силно граѓанско општество. А и синдикатите и еколошкото движење функционираат заедно веќе долго време. Уште во 1985 година, беше формирана работната група Арбајд и Милју (Arbeid & Milieu) („Работна сила и животна средина“) (Reset.Vlaanderen 2021). Синдикатите и еколошките движења почувствуваа потреба да се среќаваат почесто за да дискутираат

* Достапно на <https://bit.ly/3BLgeVg>.

на теми што ги поврзуваат работната сила и животната средина. Набрзу работната група се претвори во НВО, бидејќи темите како климатските промени стануваат сè поважни. Првичните цели беа консултација, истражување, ширење информации и подигање на свесноста. Постепено, овие задачи почнаа да ги преземаат нови организации како Мрежа за транзиција на граѓанското општество (Transitienetwerk Middenveld). Во меѓувреме, Арбајд и Милју продолжи да се фокусира на транзицијата кон праведна и зелена економија.

Конечно, Арбајд и Милју се споија со Мрежа за транзиција на граѓанското општество и го формираа она што е денес познато како Reset.Vlaanderen. Нивната мисија е да работат заедно со разни партнери и фактори во Фландрија (како синдикати и еколошкото движење, но и со други големи граѓански асоцијации) за да ја забрзаат транзицијата кон еколошки и социјално праведна Фландрија. Целта е да се комбинираат социјалната праведност и климатските политики. Тоа е единствена организација во Европа во која луѓето активно бараат да разговараат со различни чинители.

До блиска соработка меѓу синдикатите и еколошките движења не доаѓа многу често. Reset.Vlaanderen навистина ги поставува темелите на праведната транзиција од нејзините почетоци и развојот, како што изјави координаторот Вања Феркоор во интервјуто од мај, 2021 година:

Консултативната платформа потекна од раните години на Арбајд и Милју. Во тоа време еколошкото движење не постоеше многу долго (во седумдесеттите и осумдесеттите години на минатиот век) и не постоеше консултативна платформа каде што синдикатите можат да дискутираат за климатските промени. Актерите не се познаваа меѓусебно, така што беше неопходно да се создаде платформа. Таа е неопходна и денес, но улогата на Reset.Vlaanderen е различна. Веќе не станува збор за меѓусебно запознавање и за размена на идеи. Транзицијата навистина треба да се забрза и потребно е да се преземат акции побргу. Тоа е голема разлика во однос на периодот од пред 30 години. Во тоа време, ситуацијата не се сметаше за опасна. Денес, некои (индустриски) сектори се на работ на исчезнување. Веќе не е доволно само да се зборува за тоа, туку навистина мора да дејствуваме заеднички и да осмислиме планови за овие сектори. Но, како организација ние сме единствени во тој поглед, а и Белгија е единствена. Reset.Vlaanderen е навистина структурирана со цел да претставува консултативна платформа.

Холандија

Холандија нуди интересен пример на влада која се надоврзува на традиција на консултирање со сите социјални фактори за да организира широка јавна дискусија за тоа како да се постигнат климатските цели на економски и социјално стабилен начин. Во својот Коалициски договор од 2017 година тогашната холандска влада го објави формирањето на Климатскиот договор, организирајќи во 2018 година таканаречени климатски маси за таа цел. Дури 150 организации седнаа заедно и работеа на предлози што ќе осигураат дека во 2030 година Холандија ќе емитира половина од стакленичките гасови што ги емитирала во 1990 година. На пет сесии на климатските маси тие дискутираа за електричната енергија, индустријата, изградената средина, земјоделството и користењето земјишта и мобилноста.*

Климатските маси претставуваа важна иницијатива, но не поминаа непречено. На крајот од процесот, и еколошките организации и најголемиот синдикат си заминаа од дискусиите. Главната забелешка беше што нема да се воведо општ данок на јаглерод за индустријата. Така, додека големите компании би биле поштедени, приватните домаќинства би требало да платат премногу. Сепак, беше донесен Климатски договор врз основа на климатските маси: пакет мерки и договори помеѓу компаниите, граѓанските организации и владата заеднички да ги преполоват емисиите на стакленички гасови во Холандија до 2030 година.† Во меѓувреме, изгледа дека ниту климатските маси ниту Климатскиот договор не понудија гаранција за одлучна климатска политика, а не пак таква што ќе ги вклучи принципите на праведна транзиција. Во 2020 година, Холандската агенција за еколошко планирање заклучи дека климатските цели нема да бидат постигнати до 2030 година и дека владата мора да го забрза процесот.

Сепак, тоа не подразбира целосен застој во Холандија. Напротив, специфичната соработка помеѓу еколошкото движење и синдикатите кое се фокусира на иднината на челичниот гигант Тата Стил е единствена.‡ Овие социјални фактори ги здружија силите со цел да ја направат фабриката јаглеродно неутрална (Fonteyn 2020).

* Достапно на <https://bit.ly/3JfVFCH>.

† Достапно на www.klimaataakkoord.nl.

‡ Достапно на <https://bit.ly/3li56S7>.

Тата Стил е еден од најголемите емитери на стакленички гасови во Холандија, така што овој договор беше голем предизвик во однос на одржливоста. Забележително е дека најголемиот синдикат во Холандија, Холандската синдикална федерација (FNV) работи со челичарницата за да ја испланира транзицијата кон јаглеродна неутралност до 2050 година.

Работната група Зестер планираше алтернативен начин за да постигне добивање челик на зелен начин. Зеленото движење предложи поисплатлива алтернатива на секвестрација на јаглеродот и негово складирање, која е поповолна за климата. Со тоа, тие одлучија дека најдобра опција е да се следи зелената водородна трага за да се управува со производството на челик. Тие планираа оваа алтернатива да заштеди пет милиони тони јаглерод диоксид до 2028 година, притоа профитирајќи од директно намалување на загадувањето и на штетата врз здравјето. Користејќи водород и обновливи енергии за производство на челик наместо секвестрација на јаглерод диоксид е инвестиција што на долг рок е подобра. Работните места не се изгубени, туку ќе бидат поодржливи во иднина. Зеленото движење напиша писмо до Министерството за економски прашања и климатска политика во Холандија, предложувајќи го работниот план Зестер со алтернативен начин на добивање зелен челик. Тие заклучија дека производството на челик може да се извршува со зелен водород најрано во 2030 година. Тие бараа државата да заземе проактивна улога. Во меѓувреме, еколошките организации бараа од синдикатите и тие да земат учество во дискусиите. Конечно, сите партии беа на иста бранова должина во врска со оваа идеја: синдикатите, еколошкото движење и владата, како и Тата Стил. Планот Зестер се оствари.

Сепак, и овде, повторно реалноста е понескротлива одошто се очекува. Во септември 2021 година конечно дојде до парламентарна расправа за тоа како да се „позелени“ челичната индустрија: дали со секвестрација на емитираниот јаглероден диоксид или со примена на зелен водород. Прогресивните политички партии и синдикатите ја поддржуваа втората опција, но одговорот на ресорниот министер, Стеф Блок, беше повеќе од отрезнувачки. Неговата главна порака беше дека конечно самата Тата Стил е одговорна за позеленување на своите производствени процеси: компаниите што силно загадуваат мораа самите да размислат и да направат избор, а тоа не беше одговорност на владата. Ова е тажен пример за тоа како одговорниот

политичар ги занемарил плодовите од драгоцената социјална соработка.

ПРЕГЛЕД

Би се очекувало западноевропските земји, со нивните држави на благосостојба (и покрај разјадувањето поради политиките за штедење), нивната концентрација на знаење на високо ниво и нивните индустриски центри и финансиски ресурси, веќе да предводат во имплементирање на трансформативни економски промени, при тоа инкорпорирајќи го принципот на праведна транзиција. За жал, реалноста не е таква. Иако во тек се некои релевантни експерименти (види ја претходната дискусија за тоа како транзицијата на одредени региони се покажа можна и Германија одлучи да го укине копањето јаглен), сè уште постои потенцијален ризик од она што во економската литература се нарекува „затворање“. Моментално доминантните индустрии, иако под притисок од глобалниот развој како климатските договори и локалните, специјализирани алтернативни развои, се обидуваат да преживеат подобрувајќи ги своите процеси и производи наместо да направат радикален избор и да развијат целосно нови, подобри процеси и производи. Така, теоретски, секој е за циркуларна економија, а сепак, во најголем дел, остануваме заглавени во традиционалната економија според принципот земи-направи-употреби-фрли. Ова е јасно во хемиската индустрија, што сè уште инвестира во производство на повеќе пластики за еднакратна употреба.

Освен тоа, неопходното зголемување на амбициите на климатските политики (сетете се на пакетот Подготвени за 55), само ќе го зголеми предизвикот: трансформирање на индустриите во текот на уште покус период поради фактот што е загубено драгоценото време со приврзаност кон стариот став. Јасен пример е автомобилската индустрија, којашто во Германија е сè уште многу силна. Со појавата на дизел-скандалот, автомобилската индустрија сè до неодамна вложуваше најмногу енергија (на ниво на политики) во лобирање за полесна регулатива за стандардите за емисиите од автомобилите, дури и неисплашена од имплементирање лажни практики. И, иако од скандалот тие воведоа инвестициски програми за електрификација, драгоценото време беше изгубено во бранење

и користење на технологијата од XX век (на пример, мотори за согорување што работат на фосилни горива) наместо да преземат водство во развојот и производството на електрични автомобили. Не само тоа, туку и сега откако оваа трансформативна промена може да се избегне, многу други проблеми поврзани со праведната транзиција избија на површина. На пример, за производство на електрични автомобили се потребни помалку компонентни и помала работна сила, а, исто така и производството на акумулатори е во голема мера автоматизирано. Ова ги става синдикатите во тешка положба: да ги бранат правата на работниците додека во исто време прифаќаат дека ни снемјува време во поглед на климатските проблеми (Galgóczi 2019).

Во светло на оваа трезвена анализа, мора да ја прифатиме промената што се случува еднаш во деценијата и да се подготвиме за позитивна транзиција. Кризата со ковид-19 покажа дека демократските влади се способни да ја водат економијата ако имаат храброст за тоа, а ЕУ мобилизира огромни фондови за одново да го изгради општеството по ковид-19. Би било незамисливо земјите од Западна Европа, со нивниот финансиски, економски и социјален капитал, да ги користат своите огромни буџети само за позеленување на старите индустрии наместо да инвестираат во смели промени што им ги должиме на нашите деца и на идните генерации.

Ова не е само радикална изјава, тоа е неопходен заклучок, без наивност. Мора да прифатиме дека недоволниот напредок што беше постигнат во тешката индустрија делумно се должи на стравот од конкурентни притисоци во меѓународни рамки. Дискурсот во различни студии на случаи, вклучувајќи и владини политики и предлози, останува во голема мера фокусиран на конкурентноста. Националните влади и индустриите сè уште сакаат, и се чувствуваат обврзани, да останат конкурентни на глобално рамниште и да се фокусираат на оптимизирање на економскиот раст и профит. Доколку е можно, тие сакаат да ги одложат трансформативните промени обложувајќи се на секвестрацијата и складирањето на стакленичките гасови. Нивната причина за тоа е дека тие функционираат во глобален контекст и оттаму треба да се натпреваруваат со други компании што во моментот не се обврзани со закони за тргување со емисии на јаглерод диоксид или со силни закони за работни односи. Ова претставува разбирлива загриженост, се разбира: слободниот проток на капитал веќе доведе до зголемено производство во

други делови од светот. Ако само ЕУ воведи силни климатски политики, опасноста од таканареченото истекување јаглерод е реална: компаниите базирани во ЕУ би можеле да го преместат производството со силни емисии на јаглерод во странство со цел да ја искористат предноста од благите стандарди, или производите од ЕУ би можеле да бидат заменети со увезени производи со висок коефициент на јаглеродни емисии. Основното решение е да се создаде поле за коректен натпревар. Според тоа, предложениот Механизам за прилагодување на јаглеродната граница (СВАМ) или данок за прекуграничен јаглерод е итна политичка мерка. СВАМ може ефикасно да го спречи ризикот од истекување јаглерод и да го отфрли наративот дека зголемената амбиција на ЕУ за ублажување на климатските промени би им наштетила на европските индустрии.

ДА ЗАКЛУЧИМЕ – ИДНИНАТА Е ВО НИВНИ РАЦЕ

Додека го финаширавме ова поглавје, беше формирана нова германска влада со јасни амбиции. Коалицискиот договор се надоврзува на целта за ограничување на глобалното затоплување на 1,5°C. Овој фокус на климата од страна на новата влада, меѓу другото, се одразува и во спојувањето на компетенциите во врска со климата и економијата во едно „суперминистерство“ под водство на министерот од Зелената партија Роберт Хабек. Оваа нова семафор коалиција го поддржува пакетот Подготвени за 55 и формулира многу конкретни цели и мерки. На пример, се вложуваат значителни инвестиции во обновлива енергија: до 2030 година, таа мора да сочинува 80 проценти од побарувачката на електрична енергија. Исто така до 2030 година, половина од енергијата за греење мора да биде обновлива. Освен тоа, владата сака граѓаните и општините уште посилено да учествуваат во локалната обновлива енергија.

Друга цел е „истиснување на јагленот“: крајниот датум сега е 2030 година. Скратувајќи го крајниот рок за осум години Германија ќе избегне да произведува отприлика толку јаглерод диоксид колку што ќе бидат годишните емисии на Холандија од 2030 натаму. Во 2022 година, ќе следува план чекор по чекор за да се оствари оваа цел, вклучувајќи социјална поддршка и инвестиции во засегнатите региони.

Впечатливо е како овие амбициозни климатски политики се комбинираат со социјалната политика, вклучувајќи ги, на пример,

инвестициите во јавниот транспорт и социјалното домување. Владата ќе презентира предлози за порамномерна распределба на јаглеродниот диоксид помеѓу закупците и наемодавците, и ќе смисли социјален механизам за да ги заштити ранливите групи од пораст на трошоците на јаглеродниот диоксид. Ако на ова ги додадеме реафирмацијата на политиката за праведна политика и поддршката за регионите со индустрија што користи јаглен, со сигурност можеме да гледаме нанапред кон спроведувањето на овој амбициозен коалициски договор. Се надеваме дека тој ќе ги инспирира соседните земји да си постават исти амбиции и праведна насока на дејствување.

Библиографија

- Anczewska, M., de Grandpré, J., Mantzaris, N., Stefanov, G., and Treadwell, K. 2020. Just transition to climate neutrality. Doing right by the regions. Report, February, World Wildlife Fund, Germany (<https://bit.ly/3Md5MdU>).
- Beys, O. 2020. Nieuwe studie legt eerste bouwsteen voor industrieel klimaatpact. Bond Beter Leefmilieu, 12 November (<https://bit.ly/3pzpW3>) (In Dutch).
- Bollen, Y. Hauwaert, T., and Beys, O. 2021. For a fair and effective industrial climate transition: support measures for heavy industry in Belgium, the Netherlands and Germany. Working Paper, August, European Trade Union Institute, Brussels (<https://bit.ly/37YzQdL>).
- Dahlbeck, E., and Gärtner, S. 2019. Just transition for regions and generations. Experiences from structural change in the Ruhr area. Report, January, World Wildlife Fund, Germany (<https://bit.ly/35swM8P>).
- Deloitte. 2020. Naar een koolstofcirculaire en CO2-arme Vlaamse industrie. Report, November, Studie in opdracht van het Agentschap Innoveren & Ondernemen (<https://bit.ly/3tulFUC>) (In Dutch).
- Fonteyn, J. 2021. Milieubeweging en vakbond slaan handen in elkaar: Tata Steel op weg naar klimaatneutraliteit. Bond Beter Leefmilieu, 25 June (<https://bit.ly/3rzoowi>) (In Dutch).
- Galgóczi, B. (ed). 2019. *Towards a Just Transition: Coal, Cars and the World of Work*. Brussels: European Trade Union Institute.
- Heilmann, F., and Popp, R. 2020. How (not) to phase-out coal: lessons from Germany for just and timely coal exits. Briefing Paper, September, European Climate Initiative (<https://bit.ly/3MIKTxa>).
- Just Transition Research Collaborative. 2018. Mapping just transition(s) to a low-carbon world. Report, 28 November, JTRC.

- Novy, A. 2020. The political trilemma of contemporary social-ecological transformation – lessons from Karl Polanyi’s *The Great Transformation*. *Globalizations* 19(1), 59–80 (doi: 10.1080/14747731.2020.1850073).
- Reitzenstein, A., and Popp, R. 2019. The German Coal Commission – a role model for transformative change? Briefing Paper, April, E3G (<https://bit.ly/3Mmu3OX>).
- Reset.Vlaanderen. 2021. Reset.Vlaanderen. Blog Post (<https://reset.vlaanderen/>) (In Dutch).
- Wehrmann, B. 2020. Bumpy conclusion of Germany’s landmark coal act clears way to next energy transition chapters. *Clean Energy Wire*, 3 July (<https://bit.ly/3pyerhx>).

ТРЕТ ДЕЛ

**Праведна транзиција и
Европскиот Зелен договор**

Европскиот Зелен договор како нов општествен договор

Сара Матју

ЗЕЛЕНИОТ ДОГОВОР: РАДИКАЛНО ОТСТАПУВАЊЕ

За да се процени како идејата за праведна транзиција се развива на европско ниво корисно е да се потсетиме и да ја ставиме во контекст големата промена во политиката на ЕУ во последно време. Во 2019 година, Европскиот парламент ја овласти Европската комисија да го спроведе Зелениот договор со цел да ја трансформира Европа во прв климатски неутрален континент. Ова е радикално отстапување од политичките приоритети во претходните децении.

Зелениот договор е одредница во историјата на ЕУ и пошироко бидејќи ова е првпат една еколошка транзиција да биде главен приоритет во политиките на една економија од околу 450 милиони луѓе. Тој целосно се разликува од катастрофалната агенда за штедење спроведена од претходната Комисија раководена од Јункер, којашто ефикасно ги лиши националните економии од средства за инвестиции во транзицијата.

Оваа застарена агенда почиваше на консензус помеѓу традиционалните партии дека Европскиот проект се однесува само на еден пазар, кој, како резултат, ќе овозможи економски раст. Оваа пазарно ориентирана интеграција на земјите-членки ја претставуваше главната сила за постигнување на една од основните идеи на ЕУ: имено, да се задржи мирот на разноликиот и раздразлив континент.

Овој клучен концепт се развил истовремено со општествениот договор усвоен во западноевропските земји по Втората светска војна. За да се задржи мирот помеѓу работниците и капиталистичките работодавачи во контекст на Студената војна и на закана од социјални немири, општествениот договор обезбедувал дека и двете групи се овластени од државата да ги споделуваат придобивките од економскиот раст преку директни преговори.

Таквиот договор добро функционираше во контекст на економска експанзија и глобална доминација. Сепак, со појавата

на геополитички промени и тенденцијата кон секуларна стагнација во побогатите земји, овој договор стана застарен. Масовниот раст на нееднаквоста на богатството и стагнираните приходи на (пониската) средна класа во последните децении се потврда за прекршувањето на стариот општествен договор.

Стариот систем сè повеќе ги напушта најмалку богатите. Додека една космополитска и привилегирана група луѓе ги жнее придобивките од повеќедецениската хиперглобализација, многумина од работничката класа и оние вработени во индустриските сектори што се преселија надвор од Европа ја изгубија смислата за безбедност, перспектива и почит во општеството. Не е ни чудо што многумина од нив излегоа на улиците последниве години.

Сериозно, сега сме сведоци на севкупно еколошко уништување на нашата планета, од кое голем дел е поттикнато од економскиот раст. Тоа појаснува дека прекршувањето на општествениот договор не може да се реши со враќање кон стариот договор. Напротив, за да се избегне уништување на нашите природни системи за витална поддршка, ќе треба да ги усогласиме социјалната правда и еколошката и климатска правда.

Според тоа, потребен ни е нов договор: не само за да го задржиме мирот во Европа, туку и да воспоставиме мир на планетава. Ова е предизвикот на XXI век; тоа е и причина зошто Зелениот договор не треба да биде едноставно нова стратегија за раст, како што смета Комисијата, туку треба да служи како нов и правичен социјален договор помеѓу општеството, економијата и нашата планета.

Пред да прејдеме кон заклучок, да се задлабочиме прво во плановите на Комисијата за да видиме во која мера се вклучени социјалната непристрасност или правдата.

ПРАВЕДНАТА ТРАНЗИЦИЈА НА ЕВРОПСКАТА КОМИСИЈА

„Политичките принципи“ на Комисијата предводена од Урсула фон дер Лајен појаснуваат дека клучниот приоритет на нејзиниот тим е да постигне климатска неутралност со развивање Зелен договор и дека друг нејзин приоритет е да обезбеди „праведна транзиција за сите“. Како што е наведено погоре, едно од главните средства на Зелениот договор е да ѝ обезбеди на ЕУ масовни можности за инвестиции.

Бргу по добивањето на мандатот, во јануари 2020 година, Комисијата го издаде својот Инвестициски план за одржлива Европа за да мобилизира трилион евра во одржливи инвестиции. Како дел од овој план, нововоспоставениот Механизам за праведна транзиција требаше да алоцира најмалку 100 милијарди евра во инвестиции во периодот 2021-2027 како поддршка за работниците и граѓаните во регионите најзасегнати од транзицијата.

Дел од овој фонд требаше да се обезбеди од буџетот на ЕУ, додека остатокот би го кофинансирале земјите-членки, заедно со придонес на ИнвестЕУ (инвестициска програма чија цел е долгорочно финансирање на бизниси) и на Европската инвестициска банка (ЕИБ). Проценувајќи период од десет години, Механизмот за праведна транзиција требаше да изнесува околу 143 милијарди евра во финансии.

Сепак, само неколку месеци подоцна пандемијата со ковид-19 ја зафати Европа, поттикнувајќи ја Комисијата кон крајот на мај 2020 да го активира планот за закрепнување Следна генерација на ЕУ (NextGenerationEU). Планот ја зацврсти инвестициската агенда што веќе ја содржеше Зелениот договор. Ова, исто така, доведе до големо реорганизирање и зајакнување на Фондот за праведна транзиција, што е првиот столб од Механизмот за праведна транзиција.

Буџетот на овој сосема нов фонд беше повеќе од петкратно зголемен, од 7,5 милијарди евра на 40 милијарди евра. Само 10 милијарди евра ќе бидат повлечени од редовниот долгорочен буџет на ЕУ за 2021 и 2027. Фондот на ЕУ за надминување на кризата со ковид-19 ги покрива преостанатите 30 милијарди. Ова е малку познат елемент на финансиската структура, но вреди да се спомене поради тоа што означува зголемување на солидарноста во рамки на ЕУ.

Причината поради која тој поттикнува солидарност во рамки на ЕУ е дека половина од договорот Следна генерација на ЕУ е финансиран од колективно издавање обврзници на ниво на ЕУ. Колективно зголемување на долгот со цел да се поддржат политиките за климатска и социјална транзиција преку Фондот за праведна транзиција значи дека земјите-членки на ЕУ ефикасно ќе им помогнат на регионите што се најзагрозени со укинување на индустриите што најмногу загадуваат.

Електрани се затвораат главно во источна Германија и во Централна и Источна Европа (Полска, Романија, Чешка и Бугарија), но и во Јужна Европа (Франција, Италија, Шпанија, Грција итн.).

Според иницијалните предлози, Полска ќе добие најголем дел од финансиите, а по неа Германија. Останува да се види каква ќе биде конечната распределба на финансии следниве години.

Само Фондот за праведна транзиција ќе обезбеди помеѓу 160 и 260 милијарди евра во инвестиции благодарение на дополнително национално кофинансирање и искористување на постојни фондови на ЕУ за кохезија. Комисијата, исто така, ги засили и другите столбови на Механизмот за праведна транзиција. Инфраструктурните инвестиции преку ИнвестЕУ се зголемија од 10 милијарди на 20 милијарди евра, задолжувајќи 90 милијарди евра во финални инвестиции.

На овие импресивни бројки може да додадеме уште 25-30 милијарди евра од Програмата за заем на јавниот сектор на Европската инвестициска банка, кој делумно произлегува од финансиите на ЕУ, чија цел е финансирање на локалната власт. Овие средства ќе се искористат за социјална поддршка, како обука, преквалификација, парична помош и други политики за вработување, но исто така и за инфраструктура на нови индустрии и обнова на земјиште.

Овие нови извори на финансирање можеби звучат импресивно, но идејата не е нова. Уште во 1951 година, Европската заедница за јаглен и челик создала „Фонд за обука и прераспределба на работници“; тоа подоцна довело до Европскиот социјален фонд, кој денес сочинува околу 10 проценти од вкупниот буџет на ЕУ. Сепак, како што либерализмот на слободниот пазар ја зголеми својата доминација, идејата за праведна транзиција спласна.

Обновениот интерес за оваа област и вклучувањето на финансирањето на праведната транзиција во Зелениот договор му го должиме на меѓународното работничко движење. Воведувајќи го во суштината на Меѓународната организација на трудот, како и вклучувајќи го во Парискиот климатски договор од 2015 година, тој си го најде патот до Енергетската унија на ЕУ и до новосоздадената Платформа за јаглени региони во транзиција во 2017 година.

Следејќи го неговото вклучување во Парискиот климатски договор, во 2016 година и повторно во 2018 година Европскиот парламент предложи Фонд за праведна транзиција во контекст на Повеќегодишната финансиска рамка за периодот 2021-2027. Парламентот предложи фонд од само 4,8 милијарди евра. Тоа е ништо во споредба со 40 милијарди евра конечно одредени во мај 2020 година. Влијанието на Зелениот договор е јасно за сите.

ДАЛИ ЕУ ПРАВИ ДОВОЛНО?

Механизмот за праведна транзиција испраќа јасен политички сигнал дека политичките лидери сакаат да им помогнат на граѓаните кои веројатно ќе ги изгубат своите работни места. Ова создава двојна добивка за земјите-членки: создава основна смисла за социјално прифаќање меѓу населението да се бори со климатската криза, но, исто така ги поставува основите на еден нов индустриски екосистем, овозможувајќи локално зацврстени квалитетни работни места.

Земјите-членки треба да ги осмислат територијалните планови за праведна транзиција за да имаат пристап до овие фондови. Тоа ќе овозможи транспарентност и ќе обезбеди граѓаните и териториите што вложуваат најголем напор за возврат да добијат најголема поддршка. Но, дали тоа ќе биде доволно? Вистина е дека земјите-членки ќе добијат согласна нивните потреби, но, во исто време, овие потреби се многу поголеми од парите што им беа ставени на располагање.

Имајќи го ова на ум, секако дека можеме да го прошириме овој критицизам на многу домени од креирањето политики во ЕУ. Во таа смисла, чашата е всушност полуполна, а не полупразна, бидејќи ова е првпат ЕУ активно да се занимава со предизвиците на економска конверзија, социјална компензација и преквалификација, како и обнова на земјишта, во кохерентен пакет политики со претходно невидени нивоа на финансирање. Овој значаен чекор напред треба да нè охрабри.

Сепак, постои поширока загриженост кога се размислува за дефиницијата на праведната транзиција. Официјалните политики за праведна транзиција во ЕУ се занимаваат со предизвиците на транзицијата и последиците врз работниците, особено со разни географски ефекти. Сепак, ова не се единствените групи што ги сносат последиците од еколошката транзиција: други ранливи групи, идните генерации и луѓето надвор од ЕУ се исто така засегнати.

Земете ги луѓето од најниските социјални слоеви во однос на примањата, кои, генерално, немаат капитал што би го инвестирале во реновирање, топлотни пумпи или скапи електрични возила. Всушност, многумина од нив едвај ги плаќаат своите актуелни сметки, а камо ли да инвестираат во иден развој. На пример, осум проценти од населението во ЕУ вели дека не биле во можност соодветно да ги загреат своите домови во 2020 година.

Вистина е дека политиките во многу земји-членки се обидуваат да најдат решение за недостигот на пари на овие групи. Популарни

опции се директната поддршка за набавка на електрични возила или реновирање. Сепак, според неодамнешни студии за употребата на енергетски субвенции во ЕУ, 65 проценти од овие фондови одат кај сопственици на домаќинства кои веќе имаат доволно финансиски средства и самите да ги реновираат или изолираат своите домови.

Тоа значи дека субвенциите не водат кон дополнително намалување на климатските емисии. Уште полошо, овие субвенции значително ја зголемуваат вредноста на домовите, доведувајќи до поголема нееднаквост на богатство. Накусо, поголем дел од времето сме сведоци на Метју ефект, богатите стануваат побогати, а сиромашните посиромашни, додека почистите алтернативи остануваат недостапни за повеќето ранливи домаќинства.

Но, не е само тоа. Неодамнешниот Извештај за нееднаквост во светот од 2022 година покажува дека најсиромашната половина од населението во богатите земји веќе ги постигнала целите за намалување на емисиите предвидени за 2030 година. Споредете го ова со најбогатите десет проценти во земја како Франција: тие емитуваат пет пати толку по глава на жител како најниските 50 проценти, чии приходи и богатство стагнираат. Ова прилично иритира, знаејќи дека богатите навистина станале уште побогати.

Сите ние би требало да придонесеме за еколошката транзиција да биде успешна, но јасно е дека богатите не се толку вредни. Тогаш, не изненадува што во такви околности јавноста реагира. Во вакви ситуации, многу луѓе и креатори на политики не можат да одолеат на поривот да укажат кон „*gilet jaunes*“* како доказ дека треба да се држиме настрана од нашите климатски амбиции.

Gilet jaunes се добар пример, но не од причина што ја претпоставуваат повеќето експерти. Тоа станува јасно кога, всушност, ги слушаме нивните поплаки. Протестантите не беа против политиките за животната средина, туку против нивната некоректност и негативните ефекти што тие ги имаат врз сиромашните луѓе. На пример, зголемувањето на еколошката такса во рурални области каде што сè помалку има јавен превоз беше навистина социјално регресивна политика.

Овие протести беа одлика на неуспешните неолиберални политики во последните неколку децении. Качувањето на возраста за пензионирање веројатно ќе предизвика нови протести. Накусо, сето ова ја нагласува важноста на пошироката социјална правда, при

* Жолтите елечи. (Заб. на прев.)

што социјалната политика и фискалната политика имаат подеднакво важни улоги во Зелениот договор и во еколошката транзиција генерално.

ВАЖНОСТА НА ЗЕМЈИТЕ-ЧЛЕНКИ

Нашите еколошки и климатски политики досега вродија само со ситници. Речиси ги исцрпевме лесните опции; сега доаѓа тешкиот дел. Во полето на климатските политики, треба масовно да ги намалиме нашите годишни емисии во претстојната деценија. Ова подразбира системски промени и радикални избори. Главното прашање ќе биде како ќе се распределат трошоците и придобивките.

Постојат две главни причини за да се размислува за распределбата. Првата е дека вегувањата од стариот општествен договор се истрошија. Младите луѓе особено не веруваат дека ќе можат да уживаат во придобивките од сè поголемата потрошувачка на добра и услуги, стабилното и долгорочно вработување и во соодветна пензија. Ниту пак 77 проценти од анкетираниите на возраст од 15 до 35 години во 23 европски земји мислат дека нашите потрошувачки навики се одржливи.

Тоа значи дека луѓето веќе не гледаат да ја зголемат питата – туку гледаат како да ја поделат што порамномерно. Ова е поврзано со втората причина за обновеното внимание кон ефектот од распределбата, а тоа е дека повеќето климатски политики имаат регресивна природа. Домаќинствата со ниски примања генерално сносат поголем дел од трошоците и од влијанијата и од климатските политики и од ефектите на климатската криза.

Споредете ги субвенциите за покривни соларни панели или за електрични возила со програмите ориентирани кон проекти за обнова на социјални станови. Будетите за првите се доследно повисоки одошто оние за вторите. Алтернативно, споредете го недостигот од цена на јаглеродот и многуте даночни предности што му се поклонети на воздухопловниот сектор, што диспропорционално го користат домаќинства со високи примања, со недостигот од инвестиции во железничкиот транспорт.

Можеме да избегнеме многу од овие несакани дистрибутивни ефекти со промена на фискалната и на социјалната политика, но и со реосмислување на климатските политики директно. Тоа ќе биде неопходно, бидејќи ЕУ е ламја кога станува збор за нејзиниот внатрешен пазар и нејзината политика за животната средина, но

е закржлавен цин кога станува збор за социјална и за фискална политика, што останува под контрола на земјите-членки.

Тоа значи дека ЕУ мора да изведе комплициран танц при осмислување на своите климатски политики притоа земајќи го предвид апетитот за фискални реформи на ниво на земјите-членки. Да го илустрираме ова со конкретен пример. Во својот климатски пакет од јули 2021 година, Комисијата предложи да го прошири Системот за тргување со емисии на ЕУ (ETS) на два нови сектори: транспорт и градежништво.

Проширување на ETS значи дека системот на цена на јаглерод ќе стапи на сила во 2026 година, при што добавувачите на горива за транспорт и огрев ќе треба да платат одредена цена за климатските емисии. Овие добавувачи се големи компании кои поседуваат пазарна сила да го пренасочат овој екстратрошок кај потрошувачите, вклучувајќи ги и малите и средни претпријатија и домаќинствата. Во отсуство на комплементарни мерки, сиромашните домаќинства ќе бидат најмногу засегнати.

На пример, десет проценти од семејствата со најнизок приход во ЕУ трошат речиси десет проценти од приходот на потрошувачката на енергија, без дури и да ги вклучат трошоците за транспорт. До 90 милиони граѓани на ЕУ (20%) се соочуваат со проблем кога станува збор за пристап до јавен превоз. Цената од сто евра за тон CO₂ би ги зголемила сметките за копнен сообраќај и за топлинска енергија во ЕУ за околу 25 проценти.

Не треба да заборавиме дека сиромашните домаќинства генерално не ја намалуваат својата потрошувачка кога се соочуваат со нагло покачување на цените во овие сектори. Ако алтернативни извори не се достапни или не можат да си ги дозволат поради недостиг на финансии, сиромашните домаќинства едноставно се принудени да платат повисока цена. Ако власта ги намали инвестициите во јавниот транспорт во руралните области, луѓето без пари немаат избор освен да прибегнат кон евтини и автомобили на бензин што загадуваат.

Исто така, важно е да се забележи дека влијанието на цената на CO₂ врз транспортот и градежништвото се разликува во зависност од земјата-членка. На пример, цената на CO₂ од сто евра за тон би довела до покачување на трошоците за топлинска енергија до 52 проценти за најсиромашните 20 проценти од домаќинствата во Полска. Ова е двојно повеќе од просекот во ЕУ. Географската положба има влијание врз ова, исто како и нивото на нееднаквост.

Неодамнешните сознанија на Стокхолмската школа за економија укажуваат дека во земјите со високи примања со релативно високи нивоа на нееднаквост, оданочувањето на јаглеродот е регресивно за потреби како енергетски продукти. Сепак, тоа е многу попрпорционално во земји со ниски нивоа на нееднаквост на примањата. Од ова произлегуваат две релевантни поенти.

Прво, не изненадува што земји како Финска, Шведска, Данска и Норвешка имплементираа данок на јаглерод околу 1990-1992 година, време кога нивоата на нееднаквост беа релативно и историски ниски. Второ, докажува дека земјите-членки може да ги неутрализираат регресивните ефекти на цената на јаглеродот со намалување на нееднаквоста во општеството.

Ова може да се направи на два различни начини. Може да се постигне преку обезбедување на соодветни минимални надници, со воведување многу попрогресивен данок и со проширување на универзалните јавни услуги, особено во делови каде што во моментов ги нема. Алтернативен метод е да се вратат приходите во домаќинствата. Намалување на данокот на личен доход е една опција, додека другите две се распределба на пашални износи и инвестирање во темелно реновирање за сиромашните.

Ова ја нагласува важноста на социјалните и на фискалните политики во земјите-членки. Тоа е прашање на политички избори и приоритети. Политичарите и партиите кои креваат кочници кога станува збор за климатските амбиции повикувајќи се на аргументот за достапност и на влијанието врз сиромашните ефикасно ја злоупотребуваат маката на нашите најранливи граѓани со цел да се спротистават на едно покоректно и поеднакво општество.

ЗАСИЛЕНИ НАПОРИ НА НИВО НА ЕУ

Додека нејзините моќи во однос на социјалната и на фискалната политика се ограничени, Европската комисија признава дека ЕУ може да стори повеќе за да ги ублажи негативните дистрибутивни ефекти од проширувањето на ETS во транспортот и во градежниот сектор. Прилично доцна во процесот, таа предложи Социјален климатски фонд (SCF) во вид на нова регулатива за да ги адресира овие социјални влијанија.

SCF првобитно не беше дел од климатскиот пакет на ЕУ, па, според тоа, не фигурира во работната програма на Комисијата за 2021

година. Предлогот се појави само поради широкораспространетата критика дека Комисијата не успеала да обезбеди соодветна поддршка за поранливите потрошувачи кои би можеле да се соочат со големи тешкотии во справувањето со високите трошоци за енергија.

SCF има две цели: да финансира привремена директна поддршка за ранливите домаќинства и да поддржи мерки и инвестиции за намалување на емисиите во копнениот сообраќај и во градежништвото, намалувајќи ги на тој начин трошоците за ранливите домаќинства и средните претпријатија. Нема потреба да се нагласи, поставувањето на компензаторен механизам во една хетерогена економска област со дваесет и седум членки не е едноставно.

Во Бугарија, 30 проценти од домаќинствата не се во можност соодветно да ги загреат своите домови, додека во Финска таквите домаќинства изнесуваат само 1,8 проценти. Со прераспределба на фондовите кон најсиромашните домаќинства во ЕУ, фондот би станал инструмент за солидарност во земјите-членки. Несомнено, ова е клучно за да се убедат земјите-членки со понизок агрегативен приход да се согласат на поамбициозни климатски политики.

Помеѓу 2025 и 2032 година, SCF ќе добие вкупно 72,2 милијарди евра од ЕУ. Ова изгледа како голем износ, но претставува само 25 проценти од приходите добиени со проширување на ETS на транспортот и на градежништвото. Со цел да ги користат овие фондови, земјите-членки треба да направат социјални климатски планови како и да кофинансираат половина од мерките и инвестициите што се споменуваат во нив. Овој придонес на земјите-членки ефективно ќе го удвои износот на финансии што одат директно за социјалните климатски политики.

Социјалните климатски планови се добра идеја. Тие обезбедуваат дека националните и потрошувачките приоритети на ЕУ се усогласени и комплементарни. Но, задржувањето на голем дел од новите приходи од SCF е проблематично. Целта на цената на јаглеродот не е да ги зголеми приходите, туку да ги поддржи луѓето да го променат начинот на транспорт и да ги реновираат своите домови. Накусо, постои силен аргумент за прераспределба на 100 проценти од фондовите.

Ако голем дел од приходот од проширувањето на ETS во градежништвото и транспортот заврши во општиот буџет на ЕУ, социјалната прифатливост на ETS и на климатските политики

генерално подлежи на ризик. Тоа е против сите докази што ги имаме, што укажува дека приходот од цената на јаглеродот треба да биде видливо обележан за зелена и праведна транзиција.

Друго прашање е дали SCF е доволно голем за да направи вистинска разлика. Да го земеме примерот на регионот Фландрија, каде што трошоците за реновирање на ранливи домаќинства изнесуваат помеѓу 1,4 и 6 милијарди евра. Првичните пресметки укажуваат дека Белгија како земја од ЕУ би добила само 231 милион евра годишно.

Целта е и да се надомести првичната нагла промена на цените и да се обезбедат средства за нови инвестиции во темелно реновирање и во сообраќајната инфраструктура. Јасно е дека SCF нема да може да обезбеди доволно. Освен тоа, тој ќе стапи на сила во 2025 година – само една година пред да се продолжи цената на јаглеродот. Бидејќи на инвестициите им се потребни години за да се материјализираат, SCF ќе стапи на сила многу доцна.

Постои и загриженост за тоа дали фондовите всушност ќе стигнат до ранливите домаќинства на кои им требаат. Предлогот едвај ги таргетира оние домаќинства со енергетска сиромаштија засегнати од повисоките цени на ETS. Ова е премногу нејасно. Тој би требало да ги специфира домаќинствата со најниски примања, кои живеат во домови со најлоши услови и/или со недоволно алтернативи за индивидуално користење автомобил за нивните потреби.

Дали сето ова значи дека SCF веќе е нефункционален и дека треба да го напуштиме? Не, далеку од тоа. Постојат убедливи аргументи за постоење на таков фонд, бидејќи климатската транзиција неизбежно ќе влијае врз најранливите во општеството. Досега не постоеше посебен климатски закон што експлицитно ја адресираше нивната заложба. Би требало да го задржиме тој концепт и да го подобриме.

Можеме да го зајакнеме фондот со дополнителни приходи, било тие да произлегуваат од постојни ETS или од други извори како што се данокот на финансиски трансакции, предлог што Комисијата веќе го даде уште во 2011 година и кој до денес не стапил на сила. Понатаму, треба да ја адресираме нееднаквоста во сите климатски политики, на пример, со укинување на надоместокот за слободни емисии во ETS и, исто така, компензацијата за индиректни трошоци за тешката индустрија за сметка на потрошувачите што плаќаат даноци и владите.

Конечно, мора да ги прифатиме границите на ЕУ и на нејзините можности во моментов. Така, на социјалните и фискалните политики на земјите-членки им е потребно подобро усогласување со пошироката европска климатска агенда. Затоа Зелениот договор треба да биде повеќе од само технократска политичка агенда: всушност, тој треба да стане приоритет во сите земји-членки.

ЗЕЛЕНИОТ ДОГОВОР КАКО НОВ ОПШТЕСТВЕН ДОГОВОР ВО СЕКОЈА ЗЕМЈА-ЧЛЕНКА НА ЕУ

Техно-оптимистите инсистираат дека вистинските политики ќе им овозможат на технологиите и на системите да ги решат климатската криза и кризата со биодиверзитетот. Точно е дека сè уште се соочуваме со вистински предизвици во смисла на планирање, технолошки развој и поставување инфраструктура за еколошка транзиција. Но, овие оптимисти не посветуваат подеднакво внимание на политичката согласност – особено на согласноста на оние кои се најзасегнати од таквите политики.

Еколошката транзиција, а согласно на неа и Зелениот договор, ќе бараат од нас да направиме политички избор што ќе доведе до жртви за едни и до можности за други. Не можеме да ги пикнеме овие тешки одлуки под тепих. Ако го сториме тоа, популистичките екстремистички партии и движења ќе се појават насекаде за да го соберат плодот од егзистенцијалните чувства на незадоволните помеѓу незасегнатите.

За непријателите на Зелениот договор е премногу лесно да укажуваат на покачувањето на цената на енергенсите и да тврдат дека обичните луѓе се жртва за доброто на еколошката транзиција. Ова е цинична дискурзивна инверзија на фактот дека најранливите луѓе, всушност, најмногу страдаат поради моменталната линеарна и екстрактивна економија што користи фосилни горива. Треба да сториме сè што можеме за да го спречиме тоа.

Освен нашата морална должност да се бориме за праведна транзиција, ова ја сочинува стратешката причина зошто Зелениот договор апсолутно мора да ги комбинира социјалната правда и климатската и еколошката правда. Залудно е да се мисли дека Зелениот договор може да успее без тоа, дури иако, за жал, некои експерти и креатори на политики ја означуваат оваа агенда како

„левичарски“ заговор да се собори пазарниот капитализам онаков каков што го познаваме.

Оваа критика е погрешна. На крајот, прашањето не е толку кои технологии ни се потребни, туку колку нееднаквост и турбулентност луѓето прифаќаат во име на (еколошки) напредок кога ги применуваат овие технологии и политиките што се неопходни за нивна реализација. Со оглед на сè поголемата нееднаквост денес, најверојатниот одговор е: не многу.

Според тоа, она што ни треба е радикално отфрлање на стариот општествен договор. Во времето на Зелениот договор, новиот општествен договор налага подобар, поздрав и поправичен живот за луѓето насекаде и поголема грижа за природната околина. Треба да се преселиме од свет на вечна оскудност и бесконечни желби во општество што нуди универзални основни услуги и изобилство во контекст на планетарните капацитети.

Да донесеме заклучок со некои практични предлози за тоа како да се продолжи понатаму со Зелениот договор.

Прво, отсуството на јавно обврзување кон Зелениот договор и неговите придружни механизми за мониторинг од земјите-членки претставува огромен проблем. Потребни ни се политички лидери и масовни движења да ги поврзат целите на Зелениот договор со национални, регионални или дури и со локални прашања. Никогаш до сега не постоела подобра причина за ова. На пример, изолирани битки во далечни места имаат потенцијал да се поврзат со други каузи. Во последно време веќе посведочивме низа добри примери, вклучувајќи го движењето „Петоци за иднина“ и многу судски случаи против неангажирањето на власта во однос на климатската криза. Постои голем потенцијал да се искористи Зелениот договор за подобрување и да се поврзат таквите иницијативи во сите земји-членки.

Второ, владите во земјите-членки треба подобро да ги разберат предностите на зголемената солидарност. SCF претставува добар пример. Штедливите земји-членки не сакаат да ја прошират солидарноста кон земјите-членки со пониски примања, и претпочитаат да ги задржат сите приходи направени во нивните држави со новите цени на јаглерод за греење и во градежништвото.

Сепак, цената на јаглерод се одредува на европско ниво. Тоа значи дека најсиромашните земји-членки ќе се соочат со многу поголем раст на цената, релативно говорејќи, со помал приход од

ETS за компензација на најранливите домаќинства. Владите во овие земји жестоко ќе се спротистават на поамбициозни климатски политики, што штедливите, побогати земји-членки, всушност, ќе ги поддржат.

Истото се однесува на често игнорираната тема за позајмување и издавање заем на ниво на ЕУ. Веќе се осврнавме на големината на планот на ЕУ за закрепнување и за тоа колку тој беше корисен за зајакнување на Фондот за праведна транзиција. Всушност, ќе треба да инвестираме многу повеќе во нова и заедничка инфраструктура. Оттаму, Зелениот договор и праведната транзиција се директно поврзани со макроекономската политика.

Во контекст на пандемијата, земјите-членки беа подготвени да покажат солидарност укинувајќи ги правилата на ЕУ за задолжување и издавајќи заеднички обврзници наместо да го остават тоа на земјите-членки поединечно. Кога пандемијата ќе заврши, дали ќе се вратиме на стариот модел на фискална консолидација? Дали ќе ги зголемиме даноците за да го вратиме овој долг во време кога ни треба граѓаните да инвестираат во топлотни пумпи, соларни панели и во топлотна изолација?

Наместо тоа, можеме ли да создадеме структурни инвестициски капацитети преку создавање јавен заеднички долг на ЕУ? Или можеби би можеле да ги укинеме климатските инвестиции при пресметката на задолжувањето во секоја земја-членка – помек пристап што може да ги успокои и финансиските конзервативци и прогресивците? Незгодната вистина е дека овие одлуки ќе бидат поважни за праведната транзиција одошто повеќето други политички одлуки. Тоа е така бидејќи тие поставуваат прашања за тоа кој ќе плати за транзицијата, степенот на солидарност што постои помеѓу побогатите и посиромашните земји-членки, износот на капитал што може да се инвестира, приоритетите на овие инвестиции и многу повеќе. Ова нè доведува до третиот и последен практичен предлог, којшто е отворен за дебата пред граѓаните. Вообичаено, дискусиите на овие теми се одвиваат помеѓу елитните кругови. Тоа треба да се смени.

Практичарите на праведната транзиција постојано повторуваат дека за социјална прифатливост апсолутно е потребен дијалог со луѓето засегнати со промените. Кога луѓето чувствуваат дека немаат никакво влијание или право на збор во врска со темата, тие стануваат лесен плен за популистите. Креаторите на политики и движења

кои сакаат да го применат Зелениот договор на национално или на локално ниво треба активно и решително да го поддржат гласот на граѓаните.

Постојат многу начини за тоа да се организира, вклучувајќи граѓански собранија, во консултација или во заедничко одлучување со граѓанското општество, претставувајќи ги засегнатите групи и применувајќи критериум на праведност и еднаквост во фискалните реформите и во другите политики. Важно е да се прифати дека владите и политичарите веќе немаат авторитет или капацитет да наметнуваат големи промени во општеството. Тоа ќе мора да го сториме заедно.

ЧЕТВРТИ ДЕЛ

Предводниците диктираат

Праведна транзиција – младешки перспективи

Шон Кари

Ако дојде до праведна транзиција, таа нема да се случи лесно. Таа ќе биде постепен резултат на жестока политичка, економска и социјална битка против личните интереси и капиталистичката идеологија што доминира во моментот.

Гледајќи го развојот на оваа битка во Европа во последниве три години, две нешта се јасни. Прво, таа може да се добие. Шест милиони училишни штрајкувачи што излегоа на улиците во една недела, петнаесет национални влади во Европа кои прогласија климатска криза и заложбите на ЕУ за „нето-нула емисии до 2050“ беа целосно незамисливи пред 2019 година. Така што, којзнае што можеме да сториме во следните пет години? Второ, младите луѓе ќе одиграат главна улога во оваа битка: млади луѓе од секакви демографски заднини, со различен степен на радикализам и со широк опсег внимателно одбрани стратегии чија цел е да ги урнат системите за експлоатација. Ова поглавје ќе ја истражува таа динамика на младите луѓе меѓу водачите во борбата за праведна транзиција.

Во смисла на сфаќање на „праведната транзиција“, го следам Сојузот за климатска правда и ја користам широката дефиниција која не само што се однесува на работниците, туку мора да ја опфати и „транзицијата на цели заедници“ (Climate Justice Alliance n.d.). Сметам дека ако се откажеме од овој меѓусекторски пристап ризикуваме да дозволиме да се појават лажни решенија што оставаат да функционираат угнетувачки структури на моќ, како патријархатот.

Како логична последица на оваа глобална дефиниција, концептот е блиску поврзан со оној на климатската правда, и токму со тој концепт ќе го започнам поглавјето. Потоа, ќе покажам дека постои потреба за движење за праведна транзиција преку опис на неуспехот на Европската комисија по тоа прашање. Потоа, ќе разгледаме како младите луѓе нè приближуваат до праведната транзиција

анализирајќи различни делови од движењето, од илегалната окупација во Грузија до корпоративниот лобист во Германија, без притоа да ги заборавиме вообичаените осомничени: Петоци за иднината (FFF) и Побуна против изумирање (XR). Ќе посочам дека силата на движењето лежи во неговата стратешка различност, иако моќни актери сепак реагираат на него така што ја поткопуваат неговата радикална, оспорувана природа и ги деполитизираат неговите мотиви.

Низ поглавјето ќе покажам дека младите луѓе го преобликуваат климатското движење, а со тоа и улогата на нивната генерација во општеството, или, ако сум поегоцентричен, ќе потврдам дека ние ја преобликуваме улогата на нашата генерација во општеството. Како 24-годишен активист и политиколог, ова поглавје го напишав колку врз основа на моите искуства толку и врз основа на академско истражување. Важно е дека е пишувано и врз основа на интервјуа со различни активисти од Европа и пошироко, од кои само некои се вклучени.

КЛИМАТСКА НЕПРАВДА

Ако ја читате книгава, веројатно би рекле дека ја поддржувате климатската правда. Но, што значи тоа воопшто?

Климатската правда значи да се прифати дека климатските промени се лузни на колонијализмот

Европа емитураше и продолжува да емитура многу несразмерен коефициент стакленички гасови (Rocha *et al.* 2015). Климатските промени несомнено предизвикуваат уништување во Европа, но тие ги удираат заедниците на глобалниот југ посилно, побрзо и порано. Не само што географската лоша среќа ги прави некои земји поподложни на поплави, суша, екстремни временски услови, шумски пожари и ширење на болести, туку овие земји се и поранливи на нивните ефекти. Минатото со колонијална експлоатација и екстракција на ресурси оставило поделба во богатството и инфраструктурата помеѓу глобалниот север и глобалниот југ, поради што оние земји што се под најсилно влијание на климатските промени не се во можност да се борат со последиците од нив. Во овој контекст, во 2020 година беше објавен извештај со предупредување дека до 2050

година 1,2 милијарди луѓе би можеле да станат бегалци поради климатските промени (Institute for Economics & Peace 2020). За споредба, во пикот на таканаречената бегалска криза во 2015 година, само нешто повеќе од 1,3 милиони луѓе побараа азил во Европа (Pew Research Center 2016).

Според тоа, климатската правда значи и давање важност на гласот на домородното население

Едно лице што го интервјуирав за ова поглавје е Аманда Луна, Кечуанка родена во Уанико, Перу, којашто себеси се опишува како „активист за одбрана на правата на домородното население и бранителка на Мајката природа“. Порасната во амазонскиот регион на Перу, Аманда осум години живее во Европа. Вели дека откако се преселила од Јужна Америка во Европа нејзиниот однос со природата се сменил, па оттаму се сменила и нејзината борба за животната средина. „Во Европа, моќта на природата не се сфаќа толку силно,“ вели. Без да го омаловажиме уништувањето што го предизвикаа силните поплави во Италија, смртоносните топлотни бранови во Франција, кошмарните шумски пожари во Португалија, и така натаму, јасно е дека сме пооддалечени од ефектите на климатските промени. Во Перу, непопуларните ефекти на временските неприлики како Ел нињо и Ла ниња стануваат сè посериозни: не само во смисла на директно уништување, преку смртоносни свлечишта, на пример, туку и во смисла на сè позасилено ширење на болести како колера, маларија, дизентерија и жолта треска. Историски сконцентрирани во одредени делови, овие болести се сè пораспространети, нешто што Аманда им го припишува на Ел нињо и Ла ниња. Бидејќи оваа криза произлегува од европскиот колонијализам, оние коишто профитирале од прекумерно богатство подарено со оваа експлоатација не треба да бараат да добијат улога во справувањето со климатската неправда без да ги чујат луѓето кои биле експлоатирани. Како што вели Аманда: „Климатските промени се проблем што искри од колонијализмот... Тие почнуваат со оддалечување на човекот од природата со цел тој да доминира со неа.“

Сепак, климатската правда не значи есенцијализација или идеализација на домородното население

Само во Перу постојат 65 различни домородни заедници кои говорат повеќе од 90 различни јазици. Според тоа, мора да бидеме крајно внимателни да не ја намалиме оваа разноликост кога ги истакнуваме гласовите на домородното население. На пример, Аманда говори само од перспектива на Аманда и никогаш во име на домородните заедници, нешто што таа многу јасно го нагласува. Освен тоа, нејзината перспектива е оформена од нејзиното искуство како Кечуанка. Во последниве неколку децении Кечуанците прилично мигрираа, и во рамки на Перу, но и во Еквадор, Боливија, Аргентина, Чиле и во Колумбија. Според тоа, заедницата на Аманда, особено, е далеку од стереотипната слика што многумина од нас во Европа ја имаат за домородното население како бранители на животната средина со длабоки историски врски со конкретното земјиште каде што живеат. Да ја цитираме Аманда:

Често имаме идеализиран поглед врз домородните заедници и како тие го штитат земјиштето, но може да биде речиси иронично како тие може да бидат многу валкани, бидејќи употребата на пластика претставува голем проблем... [Исто така,] не сите домородни заедници имаат право да го заштитат земјиштето, постои голема разноликост. Некои заедници заработуваат така што примаат странци, а домородните заедници, исто така, продаваат земјишта за да профитираат од екстракцијата на минерали.

Сепак, климатската правда значи препознавање на природната неправда на екстрактивизмот

Со цел да ја задоволат алчната потрошувачка на глобалниот север, мултинационалните конгломерати опустошија голем дел од ресурсите на глобалниот југ. Тие ги десеткуваа основните извори на живот, како делтата на Нигер, којашто беше претворена во црна супа од нафта, без никаков живот, што доведе до смрт на 16.000 бебиња во првата година од животот само во 2012 година (Bruederle and Hodler 2019). Родниот град на Аманда е самопрогласен „рударски главен град на Перу“, каде што екстракцијата на злато и сребро ја загадува водата, предизвикувајќи проблеми што на повеќето од нас во Европа ни се незамисливи. Опасната состојба на водата за пиење во комбинација со сè поголемиот недостиг од вода предизвикаа криза што сè уште не е решена. Најмалку 2.000 деца во регионот живеат со хронично труење со тешки метали, а Аманда ги жали

оние деца со редовните дијагнози, како леукемија и анемија. Накусо, екстрактивизмот не само што ја третира планетата како да е за еднократна употреба, туку и заедниците што се први на удар.

Климатската правда значи борба против климатската неправда во Европа

На нашиов континент, ефектите од климатските промени најсилно ги чувствуваат оние кои се најмалку одговорни. Единствените признаени домородни луѓе во ЕУ, Сами, се соочуваат со уништување на нивниот начин на живот, бидејќи пожарите беснеат низ пасиштата откако снегот ќе се стопи и традиционалното познавање на локалната област е сè помало поради променетата клима и исчезнатиот биодиверзитет (Şahin 2020). Во меѓувреме, работничката класа и луѓето со маргинализирани идентитети најмалку ќе бидат во можност да се борат против зачестените поплави, суши, тоplotни бранови и сите економски и политички последици од климатските промени во Европа, нешто што се влошува со децении поради неолибералните политики кои ги разурнаа системите за поддршка. И младите луѓе непропорционално страдаат од ефектите на климатските промени, не само поради времето во кое живеат, туку и поради тоа што многу од нив повеќе се плашат од актуелните ефекти. Особено, веќе постои поголема веројатност тие да имаат нарушено ментално здравје, бидејќи сè повеќе млади луѓе страдаат од еко-анксиозност (Gate-Eastley 2019).

Конечно, климатска правда значи препознавање на неправдата на политиките што промовираат раст

Дури и без економски раст, би ни требала една и пол планета за да ја одржиме моменталната потрошувачка, а три проценти од економскиот раст годишно значат удвојување на економијата за 23 години. Тоа речиси сигурно значи уште поголеми емисии, без доказ за идеологијата за „зелен раст“ што зависи од технологија која сè уште не постои, опасна помисла за која Меѓувладиниот панел за климатски промени појаснува дека немаме време. На пример, наместо претворање на делтата на Нигер во „супа“, ќе гледаме повторување на токсификацијата на реките во Тибет како резултат на копање литиум. Да ја цитираме Аманда: „Колонијализмот денес има многу форми: екстрактивизам, постојан економски раст...

дискриминација“. Според тоа, развиените земји во Европа треба да се отргнат од штетниот и непотребен модел на раст и да се свртат кон вистинско подобрување на животот на луѓето во Европа и пошироко.

Проблемој е што Европската комисија не го сфатила тоа.

НЕУСПЕХОТ НА ЕВРОПСКАТА КОМИСИЈА

„Момент кога Европејците стагнаа на Месечината.“ Вака Урсула фон дер Лајен го опиша европскиот Зелен договор. Говорот присвои добар дел од реториката на движењето за климатска правда, тврдејќи дека „мора да сме сигурни дека никој нема да биде заборавен“ и повторувајќи го поимот „праведна транзиција“. Сепак, истиот говор појасни кој економски систем треба да биде заштитен со Европскиот договор, при што претседателката на Комисијата уверуваше дека „европскиот Зелен договор е нашата нова стратегија за раст“.

Значи, да бидеме начисто: европскиот Зелен договор нема да се справи со климатската неправда. Несомнено, тој е многу поамбициозен во поглед на справувањето со климатските промени одошто кој било можеше да предвиди пред само две години, а тоа е благодарение на неверојатната мобилизација на климатското движење. Сепак, кој било климатски план заснован на економски раст и на утописките технолошки соништа за „нето-нула“ цели е рамен на смртна пресуда.

Со холистички поглед врз политиките на Комисијата може да се споредат нивните климатски амбиции. Двете големи рамки за финансирање на земјите-членки, Следна генерација на ЕУ и Повеќегодишната финансиска рамка, бараат 27 и 30 проценти од нивните средства, соодветно, да се потрошат на лабаво дефиниран концепт на „заштита на животната средина“, што е позитивно ако потфрли. Сепак, овие обврски доаѓаат во исто време кога Европската комисија граби напред со еколошки вртоглавиот трговски договор ЕУ-Меркосур, кој ќе ги зголеми увозните давачки на говедското месо и на други продукти чие производство резултира со висок коефициент на јаглеродни емисии, така што тие придонесуваат за уништувањето на Амазон со рекордна стапка (Lagoutte 2020). Трговскиот договор е толку опасен во рацете на бразилскиот претседател Жаир Болсонаро, што еден домороден главатар предупреди дека „потпишување на овој договор за слободна

трговија би можел да доведе до геноцид во Бразил“ (Nelsen and von der Burchard 2019). Ова е само еден значителен пример на тоа како Европската комисија ги дели климатските промени така што трга настрана куп со пари за „заштита“, додека истовремено го штити економскиот раст по секоја цена, дури и по цена на животите на луѓето на глобалниот југ.

Ни требаат лидери кои ќе ги третираат климатските промени како пример на неправда и кои ќе се справат со нив холистички. За да дојде до тоа, мора да се бориме.

КЛИМАТСКОТО ДВИЖЕЊЕ ВО ЕВРОПА

Климатското движење во Европа е, навистина, движење на сите движења. Ќе го истражиме ова така што одблизу ќе ги разгледаме малите делчиња, со што ќе укажеме на неговата стратешка разноликост за што сметам дека е неговата најголема сила. Пред да ги анализираме вообичаените осомничени, ќе почнеме со преглед на една локална кампања во дел од Европа што често се заборава во овие дискусии.

Кампањата се одвиваше во Тбилиси, Грузија и успешно спречи еден деструктивен комерцијален градежен проект во шумата Дигхоми. Кампањата ја водеа грузиските Млади зелени (GeYG), што е независна младинска организација што води кампањи за левичарски еколошки идеи.* Разговарав со Ѓорѓи Пцкиаласе, пријател-активист кој беше копортпарол на GeYG во тој период, кој ми кажа сè што знам за кампањата.

Шумата Дигхоми, или таканаречените бели дробови на Тбилиси, е јавно пристапен „шумски парк“ што има важна улога за локалната заедница, како и за градот во целост. Шумскиот парк, кој, по падот на комунизмот, беше мален за 75 проценти, претставува редок зелен простор за граѓаните. Според тоа, помеѓу GeYG постоеше вцашеност кога во 2019 година се откри дека една приватна компанија сака да изгради ресторан од 4.000 квадратни километри во шумата, плус и инфраструктура поврзана со него. Како групата се организира за да го спречи ова уништување е интересна студија на случај за улогата на „младите“ во собирање поддршка, улогата на

* Оттогаш, организацијата, впечатливо, го започна процесот на трансформирање во политичка партија со крило составено од млади луѓе.

креативноста во создавањето трансформативни кампањи и улогата на кампањите на локалната заедница во глобалното движење за климатска правда.

Стратегија за кампања и тактичка разноликост

Кампањата на GeYG помина низ повеќе фази, а комбинираше онлајн и офлајн методи. Тие почнаа со подигање на свесноста: по куќи делеа брошури што самите ги изработуваа и постираа на фејсбук-групи на локалната заедница, сето тоа за да ги известат локалните жители за планираното уништување. Тоа го комбинираа со дигитална кампања чија цел беше погенерално да го опфати населението во Тбилиси, постирајќи две-триминутни видеа на фејсбук-страницата на нивната организација и на специјално креираната страница „Спасете ја шумата Дигхоми“. Тонот варираше од сериозни разговори помеѓу повозрасни лица седнати на кауч, до комедија во вид на пародиско промотивно видео што вирално се рашири. Потоа, почнаа да постираат линк со петиција под видеата. Според Ѓорѓи, тоа „имаше буквално нула правно влијание... но е добар начин на мобилизација и на ширење информации“.

Дури откако изградија видлива база за поддршка низ целиот град, покрај ангажираната и свесна локална заедница, тие го организираа првиот протест. Како што вели Ѓорѓи:

Пред протестот рековме дека ќе кампуваме таму, така што таму преноќивме. И утрото имавме протест на кој дојдоа прилично многу луѓе. Никој не очекуваше толку многу луѓе, а најинтересно е што тоа беа претежно локалци.

Околу 200 луѓе се собрале во шумата, симболизирајќи огромен показател на силата на кампањата по месеци работа.

Разноликоста на офлајн и на онлајн тактиките во кампањата се проширила и повеќе од она што го правеле GeYG. Во исто време кога се посветиле на пораки на социјалните мрежи, организациите на заедниците и на мобилизација, истакнатата невладина организација (НВО) наречена Асоцијација на млади правници на Грузија (GYLA) се борела на суд за да ја спречи изградбата на ресторанот. Ѓорѓи објаснува дека овие два дела од движењето меѓусебно се надополнувале, бидејќи, за разлика од Западна Европа, судот не бил ослободен од притисоци од власта: „Мора да имате многу силно движење зад случајот, бидејќи, во спротивно, судот ќе одлучи како

што ќе каже владата, а тие би биле малку исплашени од такви одлуки [спротивни на владата]“.

Во август, 2019 година, ситуацијата достигнала точка на вриење. Локалниот суд постојано го одложувал донесувањето одлука, па компанијата почнала да носи градежни машини на предложената локација. Очекувајќи изградбата да започне веднаш, активистите го зазеле теренот. Помеѓу 100 и 200 луѓе се собрале на краток марш до локацијата, каде што Ѓорѓи очекувал да ги чека полиција и заклучени порти што го штитат приватното земјиште: „Дури планиравме... кој ќе биде уапсен прв и ако сите не уапсат кој ќе биде одговорен за продолжување на протестот. Сè беше испланирано. Очекувавме да се случи тоа.“

Сепак, кога стигнале таму се шокирале кога ги виделе портите отворени; никој не ги спречил да влезат. Ѓорѓи и другиот портпарол Маријам Вацасе се качиле на една од машините, и како чин на поетски отпор, ставиле мала саксија со дрвце врз неа. По неколкуте говори, локалните жители се вратиле дома, но мала група активисти на GeYG кампувала на местото неколку вечери. Кога ништо не се случило, тие се спакувале и си заминале, бидејќи, како што вели Ѓорѓи, „било беспредметно“ да останат. Само три дена откако заминале и последните активисти, судот донел пресуда во корист на активистите.

Моќ, кооптација и деполитизација

Едно од најзначајните нешта за кампањата на GeYG е начинот на кој таа се поврзала со моќни фактори. На пример, во еден момент од кампањата, градоначалникот на Тбилиси, Кака Каласе, го посетил местото и направил селфи видео во кое говорел за позитивните аспекти на предложениот ресторан. Ги величал „младите луѓе“ што протестираат против толку прекрасно место и рекол дека тие се борат за вистинското нешто, но дека едноставно грешат. Широкоприфатената автентичност на младите активисти била слично прикажана кога тие упаднале на презентација на компанијата што сакала да го гради ресторанот, која им се заблагодарила на младите луѓе за нивната критичност и за тоа што поставуваат добри прашања.

Овој опис на млади климатски активисти како достојни за восхит но наивни не е уникатен за кампањата за шумата Дигхоми.

Во првите денови од FFF, конзервативните и политичарите од центарот и медиумите се трудеа да го игнорираат движењето. Потоа, кога тоа стана невозможно, ја омаловажуваа граѓанската непослушност на движењето фокусирајќи ги дебатите на „бегањето од часови“. Конечно, беа убедени да го величаат движењето, но го деполитизираа така што ги окарактеризираа протестантите како „инспиративни“ ученици што сочинуваат широко хомогена и аполитична група, послична на група бесни тинејџери одошто на силно политичко движење (Rucht 2019). Критичарите, од друга страна, ја омаловажуваа политичката и оспорена улога на движењето, сведувајќи го на поединци, особено на Грета Тунберг, но и на национални личности, како Луиза Нојбауер во Германија.

Ова е дел од пошироката деполитизација на климатското движење, што е најочигледно со FFF. FFF претставува разнолико и силно политичко движење што се дефинира себеси како поборник за „климатска правда“. Политичките интереси и барања на движењето во голема мера варираат и помеѓу различни земји и во рамки на исти земји (Marquardt 2020). Постои дебата за тоа колку радикални треба да бидат реформите, колкаво внимание треба да му се посвети на индивидуалното однесување и колку професионализирано треба да биде движењето. Сепак, преку пораките на FFF, од официјални изјави до протестни плакати, од говорот на Грета „како се осмелувате“ до академски интервјуа со активисти, постои визија за општество што е поразлично. Пораката сосема јасно повикува на радикална промена од рутинско функционирање во нешто што ги почитува планетарните граници и што не ги експлоатира маргинализираните луѓе, било глобално или во рамки на глобалниот север. Тоа доведе до силни дебати во рамки на самото движење, како кога глобалното движење FFF даде изјава против „колонијацијата на доселениците“ во Израел, што FFF од Германија ја осуди како „антисемитска“.

Споредете го ова политичко движење со она како го опишуваат водечки политичари или медиуми. Јен Маркард спроведе обемна студија на движењето којашто покажува дека акциите на FFF одразуваат „фундаментално политички битки, но дека политичарите и медиумите реагираат со дефинирање на движењето како аполитично, а на предизвиците што ги претставуваат климатските промени како технолошки“ (Marquardt 2020). Овој одбранбен механизам за рутинско функционирање не е нов (види Swyngedouw

2011), но тој сè повеќе се интерпретира како безизразна климатска легислатива фокусирана врз технологија, како што е европскиот Зелен договор.

Друг начин на кој моќните фактори се поврзуваат со младите климатски активисти е тоа што се потпираат на нашата автентичност. Светски лидери од Урсула фон дер Лајен до Папата Франциско сакаа да уживаат во легитимноста што може да им ја даде FFF, а особено Грета Тунберг. Еве еден бизарен пример: на Луиза Нојбауер од FFF Германија ѝ беше понудено место во одборот на Сименс енерџи, кои во тоа време беа на удар поради планираниот јагленокоп во Австралија (таа ја одби понудата).

Ова умилкување често е позастрашувачко, обидувајќи се да ја уништи нашата автентичност преку кооптација. Случајот на GeYG покажува колку е тешко балансирањето што мораме да го изведеме кога сакаме да влијаеме врз лидерите, а притоа се обидуваме да избегнеме кооптација. На групата ѝ била понудена можност лично да се сретне со претставници од Градскиот совет на Тбилиси, но тие инсистирале дека ќе прифатат само ако тоа е јавно и во присуство на сведоци. Градскиот совет одбил.

Иако ова балансирање претставува предизвик, несомнено „младешката автентичност“ е моќен ресурс за активистите. На пример, на 25-тиот Совет на страните во Мадрид во 2019 година, невладини организации се собраа да им ги дадат на активистите на FFF своите значки, знаејќи дека тие ќе имаат поголемо влијание врз процесите. Сепак, FFF се трансформираа од училиштен штрајк во разнолико меѓугенерациско движење, при што просечната возраст на протестантите во разни големи градови се движеше од 16 во Амстердам до 40 во Брисел; повозрасните, без исклучок, се солидарни (Wahlström *et al.* 2019). Дури и во групи како Научници за иднината и Родители за иднината возрасните се експлицитни во својата цел да ги пренесат пораките на младите луѓе. Сметам дека тоа претставува фундаментално репозиционирање на улогата на младите луѓе во општеството. Иако младите луѓе отсекогаш биле присутни во енвайронментализмот во Европа, пред 2018 година тоа беше главно во улога на пасивни жртви на кои им треба заштита од идните последици од дејствата на возрасните. Наместо да бидат само жртви на климатските промени, денес младите луѓе се водачи на климатското движење.

Улогата на младите во возрастено инклузивните движења

Сепак, јасно е дека сè уште страдаме од дискриминација во рамки на движењата. Повремено, тоа се манифестира со дискриминаторски настроени поединци кои ги отфрлаат младите луѓе како „наивни“ или како „подбучнувачи“ или со други клишеа, но обично дискриминацијата е посуптилна. Еден начин на кој таа се манифестира е вреднување на искуството пред сè и инсистирањето на совршенство. Друг начин е типизација на младите луѓе. Многумина од нас седеле на долги, непристапни состаноци, а нè прашувале за мислење само кога се однесувало на социјалните мрежи или на организирање забави. Ова не се надминува лесно, особено бидејќи е убедливо изведено од страна на грижливи и добронамерни активисти. Но, како и со сите форми на дискриминација, мора да ги изградиме нашите движења не само да вклучуваат млади луѓе, туку и да ги засилуваат нивната моќ и искуство. За мене тоа почнува со давање предност на создавањето капацитети и децентрализација на моќта, како и со преземање пристап што очекува и прифаќа грешки како дел од процесот. Како млади луѓе во рамки на возрастено инклузивни движења, најдобро можеме да изградиме моќ и да ги направиме нашите движења порадикално и поинклузивни ако функционираме како единство, како што покажаа XR Младина.

XR Младина се младото крило на XR, што претставува особено трансформативно движење, особено во Велика Британија, коешто беше критикувано поради недостиг на расна разноликост како и за ексклузионистички тактики и дефиниции, делумно поврзани со глорификација на апсењата. Според некои од нивните членови, XR Младина во Велика Британија е поразнолика, поинклузивна и функционира во повеќе сектори: базирани повеќе на фокус на локални заедници и гласови од глобалниот југ и со поголемо внимание врз „климатската правда отколку главната XR“ (Gayle 2019).

Конкретен случај беше планираната акција на XR да го затворат аеродромот Хитроу користејќи дронави. Постоеја низа причини за загриженост, вклучувајќи ги безбедноста, реакцијата на јавноста и фактот што Хитроу е аеродром што опслужува луѓе со различна социоекономска заднина, наспроти Лондонскиот градски аеродром, на пример, кој повеќе го користи бизнис-елитата. Многумина млади луѓе се чувствуваа отфрлени, при што акцијата на Хитроу беше

само мал дел од еден посложена ситуација, така што тие одлучија да се соочат со водачите на организацијата. Во јули 2019 година, XR Младина го прекина стратешкиот состанок на XR, вооружени со колачиња украсени со порака „ве сакаме“. Тие поставија три барања, вклучително и да не се спроведе акцијата на Хитроу, а XR Младина да бидат „поддржани во кокреирањето на нов и поздрав начин за идно функционирање“ (Taylor 2020; Extinction Rebellion 2019). Овој приказ на сила профункционира: XR одговорија така што го откажаа своето учество во акцијата на Хитроу и ветија дека XR Младина ќе „ги водат Побуна против изумирање Велика Британија низ овие промени“.

ПОВЕЌЕ ОД ПРЕКИН

Досега, дискусијата претежно се одвиваше околу ненасилна директна акција, што јас го сфаќам како политички активизам кој е и немирен и конфликтен без да користи насилство или закана за насилство (Sharp 2005; Schock 2013). Сепак, како и подривањето на институции и на моќни фактори, младите луѓе се борат и за климатска правда со овие институции и со овие фактори. Избегнувајќи го мноштвото начини на кои тоа го прават преку партиски политички активизам, ќе се фокусирам на начините на кои младите луѓе користат две полиња што често се покажале како ограничувачки за моќта на активистите: судските спорови и корпоративното лобирање.

Климатски судски спорови: нашето најново оружје

Иако кривичниот судски систем често е извор на опресија за активистите, особено во недемократски земји и особено против работничката класа и луѓето што не ѝ припаѓаат на белата раса, сè посланата и сè пораширената стратегија за климатските судски спорови целосно го промени тоа. Ова е релативно нова стратегија при што лица или организации ги тужат компаниите или јавните тела (на пример, владите) било за нивните политики или за специфични проекти што се контрадикторни на нивните климатски обврски. Правните цели на овие случаи се разликуваат, некои сакаат да ги принудат на климатски акции или да ги спречат деструктивните практики.

На пример, во случајот Народот против арктичка нафта во Норвешка, организациите Младите и природата и Гринпис смета дека одобрувањето нови дозволи за ископување е противуставно. Во некои случаи се бара надомест, како во случајот на Врховниот суд во Велика Британија во 2019 година во врска со загадувањето на водата за пиење од страна на меѓународниот рударски конгломерат Веданта, кој пресуди во корист на членовите на заедницата во Замбија. Случајот, кој беше правно издржан бидејќи главното седиште на Веданта е во Лондон, е делумно охрабрувачки бидејќи претставува пример за заедниците од глобалниот југ кои се најзасегнати од климатските промени дека можат да преземат правни дејства во европските судови.

Младите луѓе и оние кои се најзасегнати од климатските промени имаат особено важна улога во климатските судски спорови. Повторно, поради нивниот нагласен легитимитет по ова прашање, како жртви на климатските промени, овие групи се често тужители* во судските случаи. Парадоксално е што за овие групи е тешко да се ангажираат во вакви стратегии бидејќи тие се потпираат на правна експертиза. Го дознав тоа од две жени кои биле вклучени во климатски судски спорови во Европа и кои во голема мера го нагласуваа тој проблем. Прво, постои проблемот со парите. „Најдобриот начин да се изгради добар случај е да се платат добри адвокати,“ ми рече едната од нив: за да се реши проблемот со парите, судските спорови или се потпираат на *pro bono* адвокати или за адвокатските трошоци се собираат пари со краудфандинг. Сепак, активистите сè уште треба да ги надминат огромните бариери на знаењето. Активистите во судските спорови често говорат за тоа колку е тешко да се слушаат разни адвокати кои даваат сосема контрадикторни анализи за правната основа на случаите. Втората активистка со којашто разговарав, а која е на магистерски студии по право, рече: „Сè уште се борам со тоа да не ме плашат адвокатите“. И двете активистки говореа за тоа колку често им „држеле лекции“ адвокати кои не ги сфаќале сериозно. Иако и двете тоа го сметаат за дискриминација врз основа на возраста, овие бариери се несомнено повисоки за луѓе чии маргинализирани идентитети се преклопуваат и за оние од пообесправена социоекономска заднина. Во врска со тоа, кога младите луѓе и членовите на заедниците кои се најзагрозени од климатските промени се тужители во климатски судски спорови,

* Односно лица или организации што го поднесуваат случајот до судот.

постои сериозен ризик дека нив ги користат како параван без да им доделат застапници што ќе ја одредат нивната насока.

Еден од првите примери е тековниот судски случај Младите за климата (Youth4Climate), во кој шестмина млади луѓе на возраст од шест до 22 години тужат 33 европски земји пред Европскиот суд за човекови права. Тие потекнуваат од регионот Леирија во Централна Португалија што беше разорен од шумски пожари во 2017 година. Во шумските пожари настрадаа 66 лица, од кои повеќето изгореа живи обидувајќи се да побегнат од пожарите со автомобил. Случајот користи краудфандинг за да ги надмине финансиските предизвици и е поддржан со експерти од НВО Глобална мрежа за правни дејства, чија специјалност се прекугранични правни дејства за правда против моќни фактори.

Како што климатските судски спорови стануваат сè почести како реакција на сè почестите климатски договори, постојат други иницијативи кои сакаат да ги рашират како што е иницијативата „Оставете го во земјата“ на „Судски спор за климатските промени Вики“. Вреди да се спомене дека стотици судски случаи за климатски промени во Европа досега беа сконцентрирани во Западна Европа, Северна Европа и во Шпанија, што може да се објасни и со институционалните фактори и со силината на климатското движење во овие региони. Но, како што сè повеќе случаи претставуваат правен пример за климатски судски спорови, и како што климатските договори имаат посилна правна основа, а самата клима е нарушена, оваа стратегија веројатно ќе станува сè помоќна и пораспространета.

Климатско лобирање: да ги победите во нивната сопствена игра

Првпат го сретнав Нилс во Белград, во 2019 година. Учествувавме на работилница за тоа како да се направат шаблони за графити што планиравме да ги исцртаме вечерта низ градот. Тој го носеше неговиот препознатлив црн дуксер со качулка со жолто лого „Добредојдовте бегалци“. Помеѓу моите аматерски обиди да испишам левичарски слогани на картон, голем дел од вечерта поминав разговарајќи со Нилс за неговото искуство со антифашистичкиот активизам во Дрезден и организирањето со Енде Геленде (Ende Gelände). Нилс потоа стана член на извршниот комитет на Федерацијата на млади европски зелени (FYEG), независното младо крило на Европската зелена партија, каде што работеше како врска помеѓу FYEG и социјалните

движења. Сето ова го кажувам за да укажам на долготрајниот и разнолик активизам на Нилс ориентиран кон социјални движења. Тогаш може да го замислите моето изненадување кога ми кажа дека ќе се занимава со корпоративно лобирање за една компанија за ветерна енергија во Германија. Повеќе мотивиран од климатската криза одошто од желбата да седи на состаноци со лобисти од Шел, стратешкиот пресврт на Нилс нуди поглед на активизмот што поттикнува на размислување, така што поразговарав со него за тоа како корпоративното лобирање може да биде корисно.

Прво, Нилс смета дека социјалните движења се попречени од моќта на лобистите за фосилните горива. Откако учествува во секоја масовна акција на движењето од летото 2017 година, тој е многу сигурен во работењето на Енде Геленде, но вели и дека „наишол на нејзините ограничувања“:

Бевме одлични во покренување на темата, и, заедно со Зелените, ги принудивме партиите што ја поддржуваа употребата на јаглен [CDU и SPD] да изгласаат закон за укинување на јагленот. Но, лобистите беа толку успешни... што законот за укинување на јагленот, всушност, е закон што ја пролонгира употребата на јаглен и дава фиксни дати за укинување што се многу подоцна од укинувањето на овие постројки чие работење се раководи од пазарот и тие за тоа ќе добијат 4,4 милијарди евра.

Ова го натера да го направи она што самиот го нарекува „стратешка промена“ и сега планира да работи на корпоративно лобирање две години пред да размисли „дали вреди“.

Оваа стратешка промена на Нилс е направена во однос на стратешката разноликост во рамки на климатското движење:

Секој актер и секоја форма на активизам имаат различна улога и различна стратегија. За движењата и за луѓето активни во политиката на младите, тие мора да зборуваат на јазик различен од оној на лобистите, бидејќи тие прават различни нешта, иако може да ја имаат истата цел. Како јас... кога разгледувам некој рудник и кога го давам своето мислење во текст за лобирање на Германската асоцијација за енергетика, се обидувам да го правам истото. Само користам сосема различни јазици. И мислам дека треба да ги користиме сите јазици за навистина да ја постигнеме промената што ја посакуваме бидејќи кога зборуваме само еден јазик, другите јазици и другите делови од процесот на одлучување и структурите на моќ ќе ни се закнат.

Нилс се надева дека и други активисти ќе размислат за тоа да се занимаваат со лобирање за транзицијата. Се надевам дека корпоративното лобирање може да се смени од нешто што многу ја забавува енергетската транзиција и што вообичаено ни се заканува како на климатски активисти, во нешто што е неутрално, или, дури, и позитивно за енергетската транзиција. Сепак, слично на климатските судски спорови, тој е свесен за бариерите за учество:

Тоа е и прашање на привилегија, бидејќи луѓето кои се активни во социјалните движења... речиси никогаш немаат можност да се занимаваат со лобирање бидејќи за лобирањето... е многу полесно ако сте маж белец со академска заднина, што се привилегии што јас ги поседувам и кои релативно ми олеснуваат во споредба со некој друг. Едноставно можам да го соблечам црниот дуксер, да облечам одело, да се избричам и тогаш тие ќе мислат дека сум еден од нив, иако не сум. Но, оваа привилегија ја имаат само малкумина.

Кога го почнав нацртот на ова поглавје, не очекував да поддржам апел за активистите да преминат кон корпоративно лобирање. Како поединци, кога ја користиме оваа стратегија постои страшен ризик дека сме корумпирани од системот, нешто што Нилс се обидува да го спречи преку луѓето со кои е опкружен и со активизмот што го практикува во слободното време. Сепак, ризикот постои и ако корпоративниот свет стане премногу луд за него, тој е отворен за нова промена на стратегијата.

Како движење, постои уште поголем проблем. И покрај фактот што лобирањето преку НВО одамна е важна стратегија за еколошките организации како Гринпис, корпоративното лобирање го користат исклучиво приватни компании за да го максимизираат својот профит. Според тоа, тоа е во прилог на зелен капитализам, а не на климатска правда, при што за неа е потребно да се укинат мотивите за профит од експлоатација, како преку енергетски задруги. Сепак, не мислам дека тоа значи дека не треба да се занимаваме со корпоративно лобирање, туку дека е потребна различна стратегија. Како што „краците“ на Енде Геленде напаѓаат еден јагленокоп од сите страни, движењето за климатска правда треба да опфати стратешка разноликост. Ако се занимаваме само со корпоративно лобирање, никогаш не би го нарушиле постојниот економски поредок. Но ако преземеме само ненасилна директна акција, тогаш ќе им дозволиме на лобистите за фосилни горива да ги контролираат правилата на игра. Разноликоста е нашата сила и ние сите имаме различни улоги.

ЗАКЛУЧОК

Во ова поглавје укажав дека младите активисти имаат главна улога во борбата за праведна транзиција и, според потребите, применуваат широк опсег стратегии. Некои од овие стратегии, како корпоративното лобирање, ќе бидат повеќе фокусирани на „климатските прашања“ одошто на „правдата“, за што е потребна неуморна потрага по климатска правда во повеќе сектори од страна на други делови од движењето.

Се поставува прашањето: ако стратешката разноликост е клучна за моќта на климатското движење, колкав притисок сакаме да извршиме? Во неговата провокативна книга *Како да кренеш во воздух* цевковод Андреас Малм вели дека тоа опфаќа насилство. Не сум убеден во ставот на Малм, но верувам дека како движење мора да создадеме простор за (чувствителна) дебата за овие прашања поврзани со стратегијата. Во нашава ера на социјални мрежи, лесно е да почнете да се потсмевате на други делови од климатското движење. Лесно да им се потсмевате на XR дека се привилегирани, непристапни „пацифисти“ (што тие не се, без оглед што тврди Андреас Малм). Лесно е да се подбивате со FFF што не се доволно радикални или политични (ова се однесува на тебе Тасио Милер). Лесно е да се биде близок со нашите сопствени делови од климатското движење, и да се поткопа разноликоста на мисли во другите делови. Овде се обидов да покажам дека тоа ја поткопува силата на климатското движење.

За да постигнеме праведна транзиција треба да прифатиме стратешка разноликост, и мора да останеме самокритични додека го насочуваме нашиот гнев нанадвор, кон оние што се испречени на патот до климатска правда.

Библиографија

- Bruederle, A., and Hodler, R. 2019. Effect of oil spills on infant mortality in Nigeria. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 116(12), 5467–5471 (doi: 10.1073/pnas.1818303116).
- Climate Justice Alliance. n.d. Just transition principles. Report, Climate Justice Alliance (<https://bit.ly/3Cu2pee>).
- Extinction Rebellion. 2019. XR youth and Extinction Rebellion: forging a new relationship. Website, Extinction Rebellion, 24 July (<https://bit.ly/3J1K1vy>).
- Gate-Eastley, J. 2019. Eco anxiety: climate change and youth mental health. *Green World*, 3 September (<https://bit.ly/3HVeHxh>).

- Gayle, D. 2019. Does Extinction Rebellion have a race problem? *The Guardian*, 4 October (<https://bit.ly/3hS3vqz>).
- Institute for Economics & Peace. 2020. Ecological threat register: understanding ecological threats, resilience and peace. Report, Institute for Economics & Peace, Sydney (<http://visionofhumanity.org/reports>).
- Lagoutte, J. T. 2020. The EU–Mercosur trade deal must be stopped. *Green European Journal*, 15 May (<https://bit.ly/3sUnziy>).
- Marquardt, J. 2020. Fridays for Future’s disruptive potential: an inconvenient youth between moderate and radical ideas. *Frontiers in Communication* 5(48) (doi: 10.3389/fcomm.2020.00048).
- Nelsen, A., and von der Burchard, H. 2019. EU’s green trade promises face rainforest reality. *Politico*, 18 June (<https://politi.co/34yoOdW>).
- Pew Research Center. 2016. Number of refugees to Europe surges to record 1.3 million in 2015. Report, 2 August, Pew Research Center, Washington, DC (<https://pewrsr.ch/3Cu1U3Q>).
- Rocha, M., Krapp, M., Guetschow, J., Jeffrey, L., Hare, B., and Schaeffer, M. 2015. Historical responsibility for climate change: from countries emissions to contribution to temperature increase. Report, November, Climate Analytics, Berlin (<https://bit.ly/3hR7OIV>).
- Rucht, D. 2019. Faszinosum Fridays for Future. *Aus Politik Zeitgeschichte*, 15 November (<https://bit.ly/3sUe8zC>) (In German).
- Şahin, G. 2020. Peoples climate case – families and youth take the EU to court over its failure to address the climate crisis. In *Standing Up for a Sustainable World*, edited by C. Henry, J. Rockström and N. Stern, pp. 171–178. Cheltenham: Edward Elgar.
- Schock, K. 2013. The practice and study of civil resistance. *Journal of Peace Research* 50(3), 277 (doi: 10.1177/0022343313476530).
- Sharp, G. 2005. *Waging Nonviolent Struggle: 20th Century Practice and 21st Century Potential*, p. 10. Manchester, NH: Extending Horizons Books.
- Swyngedouw, E. 2011. Depoliticized environments: the end of nature, climate change and the post-political condition. *Royal Institute of Philosophy Supplements* 69, 253–274 (doi: 10.1017/S1358246111000300).
- Taylor, M. 2020. The evolution of Extinction Rebellion. *The Guardian*, 4 August (<https://bit.ly/3gLFxwD>).
- Wahlström, M., Kocyba, P., De Vydt, M., and de Moor, J. (eds). 2019. Protest for a future: composition, mobilization and motives of the participants in Fridays For Future climate protests on 15 March, 2019 in 13 European cities. Report (<https://bit.ly/3sWrDyN>).

Праведна транзиција во земјоделството

Ен Чепман

ЗОШТО НА ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО МУ Е ПОТРЕБНА ПРАВЕДНА ТРАНЗИЦИЈА

Културата на земјоделските заедници е многу различна од онаа на постиндустриските области, но како и овие, така и земјоделските заедници претрпеа значително намалување на бројот на работни места во текот на последните неколку децении и изгубија многу од она што претходно ги држеше заедно. Индустијализацијата на сточарството, којашто се одвива уште од педесеттите години на минатиот век, а во последниве децении е забрзана, подразбира многу промени: механизација, нови видови на растенија и животни кои побргу растат, но се помалку отпорни; низа синтетички хемикалии и промена на земјоделските практики, како преминот од сеее житарки напролет кон сеее наесен и од собирање сено до правење силажа.

Индустијализацијата произведе евтина храна но лоша исхрана, го уништи дивниот свет, ги загади воздухот и водите и е главен предизвикувач на климатските промени. Исто така, таа не е добра за земјоделските заедници: синцирот на испорака за и од земјоделците се зацврсти и со него доминираат сè поголеми компании, со кои земјоделците не можат многу да се пазарат. Како резултат на тоа, земјоделците се заробени помеѓу растечките трошоци на нивните суровини и опаѓачките цени на нивните услуги, а како последица на тоа нивниот приход се намалува, што доведува до загуба на фармите и на сточарската егзистенција. Многу од достапната работа на огромните фарми што ги заменија малите семејни фарми ја работат мигранти, бидејќи работните услови се лоши. Постои опасност дека оние во руралните заедници кои се занемарени и се чувствуваат игнорирани од страна на навидум напредните градови, се свртуваат кон политичките екстремисти кои барем се чинат способни да им дадат некого што ќе го обвинат за нивните маки: мигрантите и „елитата од метрополите“. Така, во 2016 година, темелот на

подршката на Трамп беше во рурална Америка, а во Велика Британија подршката за Брегзит беше најголема во Линколншир, област со особено обработливо земјоделско земјиште.*

Земјоделството треба да се промени за да се справи со двојната криза: климатските промени и загубата на биодиверзитетот. Некои сметаат дека иднината ќе донесе уште позасилено производство, да се произведува повеќе храна на помалку земјиште, можеби со примена на нови технологии што создаваат месо од растително потекло или месо од лабораторија, елиминирајќи го добитокот и ослободувајќи ги земјиштата за природата. Ваквата иднина ќе овозможи големите агрохемиски компании, производителите на храна и трговците на мало да продолжат да просперираат. Сепак, тоа би било на сметка на работните места и на егзистенцијата во руралните делови, и не би имало значење за подобрување на биодиверзитетот, чијашто обнова треба да се одвива рака под рака со намалувањето на емисиите на стакленички гасови. Тоа е, како што видовме, поради тоа што зголеменото производство не мора да значи и слободни природни земјишта: туку ние прекумерно произведуваме мал опсег обработливи житарки, при што го губиме биодиверзитетот во земјоделските системи и во нашата исхрана. Прекумерното производство значи дека премногу храна се фрла[†] и тоа го поттикнува производството на индустриско месо, при што добитокот се храни со житарки и со соја. Исто така, кога едно земјиште со долга земјоделска историја одеднаш ќе се напушти, не значи дека биодиверзитетот ќе се зголеми: на пример, отстранувањето на животни што пасат може едноставно да овозможи да никнат диви треви и орлова папрат, кои ќе ги потиснат другите растенија, на тој начин намалувајќи го биодиверзитетот на пасиштата.

Во ова поглавје ќе предложиме алтернативна иднина за сточарството базирана на комбинација од регенеративно земјоделство и она што јас го нарекувам „сточарство за природата“. Овие практики не се исклучуваат меѓусебно: и двете може да се одвиваат на иста фарма, дури и на иста нива. Нив ги развиле земјоделци и земјопоседници, а ќе покажеме со аргументи дека тие нудат подобри

* Види www.bbc.co.uk/news/uk-politics-36616028.

† Кај Berners-Lee (2019, pp. 12–15) има добар преглед на тоа колку храна се фрла и каде.

изгледи за подобра и поквалитетна работа во земјоделството отколку индустријализираниот земјоделски систем.

Во индустријализираното земјоделство целта е да се зголеми приносот на одредена житна култура или стапката на раст на едно животно. Тоа се постигнува со зголемени ресурси, како вештачки ѓубрива, пестициди, лекови и храна за животни, и со примена на нови сорти житни култури со висок принос или нови раси добиток што бргу растат (но се генерално помалку издржливи) коишто зависат од таквите суровини. Од друга страна, во регенеративното земјоделство, земјоделците го поместуваат фокусот од принос кон маргина на добивка по хектар. Зголемениот профит се постигнува преку намалување на суровините и подобрување на состојбата на почвата и на поширокиот екосистем, така што природата прави повеќе за земјоделецот. И квалитетот на екосистемот и профитот се постигнуваат преку зголемување на разноликоста на житните култури, добитокот, компаниите и на дивниот свет. Во сточарство за природата, фокусот повторно се поместува, нагласувајќи го одржувањето или обновата на природните хабитати и процеси, со храната како спореден продукт.

Ова поглавје е скратена верзија на „Праведна транзиција во земјоделството“, извештај објавен во 2021 година од страна на Зелената европска фондација со поддршка од тинк-тенк организацијата Зелена кука. Извештајот опфаќа шест студии на случаи и некои други делови (за влијанието на интензивното земјоделство, за улогата на добитокот во одржливото сточарство и за откажувањето од максимизирање на производството на храна) што не се наведени овде.

РЕГЕНЕРАТИВНО ЗЕМЈОДЕЛСТВО

Регенеративното земјоделство е пристап во сточарството што го става квалитетот на почвата во средиштето на сточарскиот систем. Во многу од неговите практики регенеративното земјоделство е еден вид агроекологија.* Сепак, агроекологијата стана поим со политички набој поврзан со земјоделство од мали размери. Со исклучок на органските сточари, кои често она што го прават го сметаат за агроекологија,† тоа не е израз што го користат многу поголеми

* Види, на пример, <https://bit.ly/3he8Sjy>.

† Види <https://bit.ly/3JPN6PA>.

сточари, кои се сепак среќни што практикуваат регенеративно земјоделство. На еден начин, може да се смета дека регенеративното земјоделство реинкорпорира некои од елементите на комбинираниите земјоделски системи, како што се искористувањето на покровни култури (затревување), неорни обработливи системи и ротациско или посење на високи трети.

Четириите принципи на регенеративно земјоделство се наведени подолу.*

1. *Ограничено нарушување на почвата*. Нарушувањето, како преку орање, ја уништува структурата на почвата. Во здрава почва, честички глина, мил и песок се слепени заедно во грутки што се споени со лепила на база на јаглерод што ги создаваат микроорганизмите во почвата. Малите простори помеѓу грутките овозможуваат инфилтрација на воздух и вода. Орањето ја нарушува оваа структура и овозможува големо количество воздух да продри во почвата, што го забрзува распаѓањето на овие лепила преку бактериите, ослободувајќи јаглерод диоксид. Тогаш растот на коров може да биде поттикнат од ослободување на растворливи нитрати од мртвите микроорганизми. Уништувањето на грутките во почвата ја намалува нејзината порозност, правејќи ја поанаеробна и помалку способна да задржи вода. Анаеробните услови ја зголемуваат денитрификацијата, при што нитратите од почвата се претвораат во азот во гасовита состојба – процес во кој исто така се создава диазотен моноксид, силен стакленички гас. И орањето ја нарушува мрежата на микоризални габи, кои играат клучна улога во овозможувањето на растенијата да добијат хранливи состојки од почвата. Понатаму, почвата ја нарушуваат и агрохемиските соединенија: азотните ѓубрива ги намалуваат микоризалните габи, бидејќи овозможувајќи им нитрати на растенијата, тие го намалуваат количеството на вишок јаглеродни соединенија што инаку растенијата ги исфрлаат преку нивните корени, хранејќи ја микоризата (Prescott *et al.* 2020); пестицидите се токсични за разни форми на почвена биота, така што тие го нарушуваат почвениот екосистем.

* Овие се земено од Abram (2020). Brown (2018) има пет принципи, при што „штит“ (покривање на почвата со остатоци од житарки) и „живи корени“ се наведени засебно. Голем дел од дискусијата овде е земена од Brown (2018).

2. *Чување на почвата* покриена со примена на покровни култури и со остатоци од житните култури. Во идеални услови, не би требало да има непокриено земјиште во кој било период од годината. Постоењето живи корења во почвата, по можност во текот на целата година, е важно за исхрана на живиот свет во почвата.
3. *Зголемување на диверзитетот* и на растителните и на животинските видови колку што е можно повеќе. Диверзитетот на растителните видови може да се постигне со затревување со комбинирани житарки кои содржат можеби 12 видови растенија како и со зголемување на бројот на видови житни култури (заедно, како во заеднички насади, или во ротации), животни и дрвја.
4. *Интегрирање на животињите* во земјоделскиот систем. Животните секогаш претставуваат дел од природните екосистеми, а пасните животни особено имаат клучна улога во подобрување на квалитетот на почвата.

За секој земјоделец што сака да премине од конвенционално индустијализирано земјоделство кон еден порегенеративен систем, имплементирањето на овие принципи не е лесно: потребно е време за почвата да се подобри, и вообичаено треба да се направат некакви компромиси. За разлика од органското земјоделство, кое има списоци на одобрени и препишани практики, регенеративното земјоделство се однесува на насока и на патешествие. Еден од неговите пионери, Американецот Роберт Родејл, го дефинирал како „холистички пристап кон земјоделството што поттикнува континуирана иновација и подобрување на еколошките, социјалните и на економските мерки“.* Ден Бурдет, кој ја искористил својата Натфилдова стипендија за земјоделство во 2020 година за да проучи зошто земјоделците прибегнале кон промена кон похолистички, регенеративни практики, изјавил:

Од земјоделците што ги запознав, 90 проценти не беа органски. Поголемиот дел од земјоделците што обработуваат земјиште сè уште користат некој вид хемиски суровини, претпочитајќи да ги користат сите алатки што им се на располагање, но секогаш гледаат да ја минимизираат нивната употреба на среден и долг рок.

* Види <https://bit.ly/3pc9n1Q>.

Тоа го прави [регенеративното земјоделство] достапно за сите, и без никаква документација или инспекција тоа е нешто што еден земјоделец може да го започне во кое било време и да си постави свои правила. Тоа се разликува од органското каде што правилата и регулативите сигурно би одвратиле многумина земјоделци да направат таква промена.

Burdett (2020)

Конвенционалните земјоделци кои користат методи без орање – каде што семето се сади директно во остатоците од претходните житни култури, без орање или култивирање на почвата – генерално користат хербициди како глифосат (единствениот хербицид со широк спектар што им е достапен во ЕУ) пред да засадат некоја „комерцијална култура“ (таква што ја одгледуваат за да ја продадат, наспроти, на пример, покровните). За разлика, пак, многу органски земјоделци сметаат дека треба да применат некаква форма на орање за да го контролираат плевелот во извесен момент при ротацијата на културите, иако тие можеби ораат на поплитка длабочина отколку што е нормалната практика (Soil Association 2018). Во тек е истражување во кое методите без орање може да функционираат во еден органски земјоделски систем,^{*} а извештајот на кој се осврнавме претходно содржи студија на случај на еден земјоделец кој одгледува дамнешна пченица на истата нива веќе шест години со примена на органски систем без орање (Chapman 2020).

Пасниот добиток игра клучна улога во регенеративното земјоделство така што помага да се зголемат биодиверзитетот и нивото на јаглерод во почвата. Кога животните консумираат растенија тие „согоруваат“ дел од јаглеродот во самото растение со цел да си обезбедат енергија, при што, на крајот имаат повеќе азот во нивните тела одошто им е потребно, така што го излучуваат азотот во вид на уреа, на тој начин враќајќи го во почвата. Пасните животни, исто така, ги приложуваат бактериите од својот румен во почвата. Така, животните (вклучително и оние што живеат во почвата) го зголемуваат соодносот азот-јаглерод во почвата, овозможувајќи им на растенијата да растат и потоа го екстрахираат јаглеродниот диоксид од воздухот преку фотосинтеза.[†] Кога пасењето се одвива

* Види <https://bit.ly/36qQlOс>.

† За ова постои добро објаснување на стр. 11 во Chapman (2012).

на правилен начин тоа може да ѝ овозможи на почвата да произведе повеќе одошто би произвела инаку. Обработливите системи што не користат вештачки азотни ѓубрива се борат да ја одржат плодноста на почвата без вклучување на пасен добиток во некој момент од нивната ротација. Со вклучување на необработено земјиште со луцерка или трева (привремени пасишта) во обработливи ротации, како што се прави во традиционалните комбинирани земјоделски системи и во органското земјоделство, се таложи јаглерод во почвата, се подобрува квалитетот на почвата и се намалува преваленцијата на штетници и болести на културите.

Земјоделците што практикуваат регенеративно земјоделство генерално користат форма на ротациско пасење или пасење на високи треви: наместо да ги чуваат на релативно големо поле, да рече ме еден месец, животните се затворени во мало поле оградено со електрична ограда* и се преместуваат секој ден, без да се вратат во истото поле сè додека тревата не се обнови и порасне високо. Колку се повисоки растенијата, толку се подолги и корењата што поефикасно обезбедуваат вода и хранливи состојки од почвата. Продуктивноста е зголемена бидејќи количеството на фотосинтеза што може да го направи едно растение е пропорционално на количеството зелени листови што тоа ги има – така што поголемите растенија секој ден создаваат поголема биомаса одошто малите. Целта на овие видови системи за пасење е околу 50 проценти од тревата да се прегази наместо да се изеде. Заедно со лепешките и урината на животните, изгазените растенија ја исхрануваат биомасата во почвата, зголемувајќи го количеството на јаглерод.† Исто така, бидејќи животните секој ден се носат подалеку од нивните лепешки, кај нив е намален е бројот на паразити.‡ Џорџ Хозиер, земјоделец од Вилтшир кој беше интервјуиран за овој

* Развиени се алтернативни системи што ја избегнуваат употребата на електрична ограда: во системот „без ограда“ животните носат GPS синџирче со батерија којашто им дава електрошок ако ја преминат границата што земјоделецот ќе ја зададе во системот (се пристапува преку мобилен телефон). Пред да добијат електрошок на животните им се пушта музика, и, откако ќе се издресираат, повеќето во тој момент се враќаат назад. Види www.nofence.no/en/.

† Повеќе за пасење високи треви, види Chapman (2012).

‡ Види <https://bit.ly/3sgA0ot>.

проект,* изјави дека откако преминал кон ваков начин на пасење, не само што престанал да користи вештачки ѓубрива на неговите пасишта без тревата да прекине да расте, туку и ја прекинал рутинската употреба на лекови што повеќето земјоделци им ги даваат на кравите и на овците против паразити, како глисти и метили. Тоа го зголемило бројот на лепешкари (претходно загрозени поради лекарствата против глисти) кои ги вкопуваат лепешките во почвата.

Непасните животни, како свињите и кокошките, исто така имаат улога во регенеративните земјоделски системи. Гејб Браун, земјоделец од Северна Дакота којшто е пионер во регенеративно земјоделство, ги храни своите кокошки со остатоци од житарки кои инаку би ги фрлил. Налето, неговите кокошки ги носи по неколку дена на пасишта откако на нив ќе пасат крави, со цел да ги изедат ларвите од муви што се развиле во кравјите лепешки. Тој чува и свињи, кои напролет ги користат пасиштата каде што кравите се хранат со сено во зима. Свињите ги мешаат остатоците од сено и шталско ѓубриво, со што нема потреба од плитка обработка на земјиштето. Во заштитните појаси со дрвја свињите пребаруваат низ старото дрво што скапува, стимулирајќи го растот на трева и растенија (Brown 2018, pp. 86, 89).

Гејб Браун раскажува за неговото патешествие во регенеративното земјоделство во неговата книга од 2018 година Од земја до почва: Патешествието на едно семејство во регенеративно земјоделство. Тој нагласува дека земјоделците треба да се фокусираат на профит по ар, а не на максимизирање на родот. Зголемување на профитот се постигнува не само со примена на монокултури што се потпираат на скапи ресурси, туку и со осмислување различни иницијативи што се меѓусебно поврзани. Тој дава извештај за „готовинските текови“ кој покажува како јаглеродот (а не парите) тече низ триесет „производи“ на ранчот на Браун. Гејб Браун и неговото семејство може да управуваат со сите овие различни активности бидејќи тие радикално го намалиле обемот на работи што треба да ги направат:

Не треба да пренесуваме и применуваме ѓубрива, пестициди и фунгициди. Не треба да го вакцинираме добитокот ниту да го третираме против паразити. Не трошине време да трчае наоколу за да ги најдеме најновиот и најдобриот бик, овен или вепар. Не

* Види <https://bit.ly/3IB3dPI>.

ги тестираме за бременост кравите, свињите или овците. Немаме дневни обврски за вклучување на машини на фармата за исхрана на добитокот во зима. Не треба да трошиме време на пренесување на шталското ѓубриво од трлата и да го расееме по полињата.

Brown, 2018, p. 195

Една студија на одгледувачи на пченка во северноамериканските рамници открива дека профитот е во најдобра корелација со органските материи во почвата, а не со приносот на културите. Полињата што се обработени регенеративно произвеле 29 проценти помалку житни култури, но овозможиле 78 проценти повисок профит во споредба со конвенционално обработените полиња. И штетниците биле помалкубројни кај регенеративните земјоделски системи без инсектициди отколку кај полиња со пченка третирана со инсектициди (види LaCanne and Lundgren 2018).

Нормалната бизнис-претпоставка што навела многумина земјоделци да се обидат да го зголемат приносот е дека за да се зголеми профитот треба да се зголеми производството. Причината зошто ова не функционира во земјоделството е објаснето во еден извештај за сточарство на терасести терени во Велика Британија, нарачан од група организации за конзервација. Авторите на извештајот „Помалку е повеќе“ (Clark *et al.* 2019) ги прегледале сметките на 29 фарми што користеле терасести терени, како и податоците од Земјоделската бизнис-анкета од дополнителни 17 фарми. За речиси сите опфатени фарми, ако биле земени предвид само земјоделските активности, фармите би биле во загуба ако не биле програмите за поддршка на земјоделството; некои дури и оствариле загуба и покрај добиената поддршка. Цената на личниот труд на земјоделецот не била вклучена во тие пресметки. Сепак, извештајот открива дека фармерите не ги анализираат своите бизнис-сметки, туку гледаат само колкав е вкупниот приход наспроти трошокот, така што не сфаќаат дека нивните земјоделски активности доведуваат до загуба (стр. 12). Студијата открива дека многумина земјоделци претпоставуваат дека нивните променливи трошоци се линеарни, дека се зголемуваат пропорционално со нивното производство. Така, ако тие доволно го зголемат производството, би требало да стигнат до точка кога ќе почнат да остваруваат профит. Сепак, тоа не е така. До одреден момент, кој авторите го нарекуваат максимално одржливо производство, земјоделците

користат бесплатни природни ресурси, како трева во случајот на терасестите фарми, и се изложуваат на „продуктивни променливи трошоци“ – есенцијални/неизбежни трошоци поврзани со нивниот земјоделски систем. За да се зголеми производството над оваа точка тие мора да купат повеќе ресурси – ѓубриво, хербициди, дополнителна храна, повеќе лекови итн. За фармите на терасесто земјиште во Велика Британија (и за други видови земјоделство што авторите ги проучиле) овие трошоци се повисоки од вредноста на дополнителното производство што тие го овозможуваат. Тоа значи дека на земјоделците финансиски повеќе им одговара да произведуваат помалку.

Земјоделците често се мотивирани да прибегнат кон порегенеративни практики поради желбата да ги скратат трошоците, иако ова може да доведе до интерес за квалитетот на почвата и за тоа да го подобрат своето земјиште за дивиот свет. Регенеративното земјоделство има јасни придобивки за животната средина пред актуелниот индустриски модел и им овозможува на земјоделците да работат попрофитабилно. Сепак, барем на почеток, оваа промена веројатно ќе ја намали работната сила на фармите, бидејќи со регенеративното земјоделство природата извршува поголем дел од работата, така што на земјоделецот му остануваат помалку работи. Потенцијалната загуба на работните места би можела да се надомести со поголема разноликост во производството на фармите, што значи дека повеќе работни места би биле поддржани. Од разноликоста може да произлезат работни места во периоди од годината кога инаку има помалку работа, овозможувајќи вработување на полно работно време во текот на целата година. На пример, на фармата Вајтхол во Кембриџшир откриле дека вклучувањето на јаболкници во нивната дејност на одгледување зеленчук (со дрвја насадени во леи што формираат ветробрани) им овозможила да вработат некого во текот на целата година со полно работно време, бидејќи има потреба од кастрење и други обврски околу дрвјата во текот на зимата. Фармата, исто така, има и директна корист од самите јаболка обработувајќи ги за сок и отворајќи продавница на фармата за да ги продава директно на купувачите (Food, Farming and Countryside Commission 2021, p. 40). Разноликоста активности на една фарма ја прават поразновидна и поинтересна, особено со оглед на постојаното експериментирање, учење и иновации што го карактеризираат регенеративното земјоделство. Така, тоа има

потенцијал да овозможи висококвалитетна работа заснована на знаење.*

Намалувањето на трошоците ќе значи дека земјоделците ќе може да задржат поголем дел од приходот што го добиваат за своите производи, што ќе им олесни на фармите да направат профит и да овозможат квалитетно вработување во земјоделството. Еден пример на она што може да се постигне е фармата Вајт Оук Пасчрс, во сопственост на Вил Харис, еден од пионерите на регенеративното земјоделство во САД. Денес фармата вработува 155 лица во Блафтон, јужна Џорџија, заживувајќи го гратчето што рапидно пропаѓало. Во текот на 20 години, Харис ја обновил деградираната почва на неговата семејна фарма преку пасење на високи треви со крави и заработил доволно пари за да го купи соседното земјиште. Денес на неговата фарма одгледува овци, свињи, живина, зајаци и крави (вкупно десет различни видови животни) и одгледува зеленчук. Има сопствена кланица во рамки на фармата, во која работат 120 од вкупно 155-те работници и каде што сè се преработува и ништо не се фрла. Дури и нејадливите внатрешни органи се искористуваат: се компостираат за да се употребат на полињата каде што се одгледува зеленчукот (обидувајќи се да најде примена на компостот Харис почнал да одгледува зеленчук). Освен што вработува многу луѓе, оваа фарма придонела за преродбата на Блафтон преку обнова на старата продавница во гратчето, каде што сега се продаваат основни производи како и продукти од фармата.† Ова е можеби модел на тоа што би можело да стори регенеративното сточарство во руралните делови од Европа.

СТОЧАРСТВО ЗА ПРИРОДАТА

Во регенеративното земјоделство целта е да се биде профитабилен со намалување на ресурсите и со зајакнување на природниот капацитет на земјиштето да произведе квалитетна

* Гринхам и Линк (Greenham and Link, 2020, pp. 49-50) сметаат дека „оперативците“ во индустријализираното земјоделство стануваат „информациски експерти“ во агроколошки претпријатија чиешто знаење е клучно во експериментирањето, наштимувањето и учењето што ја зголемуваат продуктивноста на овие земјоделски системи.

† Види www.whiteoakpastures.com и Burdett (2020, pp. 7-8).

храна. Производството на храна е сè уште клучно, но идејата дека приносот на житни култури или стапката на раст на добитокот треба да се максимизира е напуштена. Од друга страна, пак, во она што го нарекувам „сточарство за природата“, производството на храна веќе не го зазема централното место. Туку, храната е спореден продукт на други активности чија главна цел е да се одржат или обноват одредени видови, хабитати или природни процеси.

Иако модерното сточарство е особено деструктивно, напуштање на сточарството во области каде што тоа има долга историја не мора да значи дека ќе ги подобри нештата во природата. На пример, многу хабитати како варовничките прерии богати со разни видови жив свет или ливадите со сено стануваат помалку биодиверзитетни ако се укине сточарството. Како резултат на намаленото пасење на козите и овците во медитеранските земји како Грција се зголеми ризикот од шумски пожари (Colantoni *et al.* 2020) и се намали биодиверзитетот.* И во многу места во Велика Британија, прекилот на пасење на кравите и на практиката да се сече орловата папрат за да се користи како зимска подлога за добитокот резултираше со монокултура на орловата папрат, еден вид папрат што не го јаде ниту едно пасно животно,[†] а не со обнова на шумското земјиште како што би се очекувало. Дрвјата не можат да пркнат бидејќи се засенети од орловата папрат и нив ги брстат дивите елени. Повторното воведување на пасење од страна на вистинска сорта крави може да ја држи орловата папрат под контрола бидејќи кравите (за разлика од овците) се доволно големи за да ја прегазат; на други места, нивните копита создаваат цебови од голо земјиште во густе треве каде што може да никнат дрвја.

Бурен на западниот брег во Ирска е област со карпести височинки создадени од варовнички плочи што имаат особено богата флора со диви цветови и инсекти. Таа се користи за пасење како дел од проширените сточарски системи веќе 6.000 години, но до деведесеттите години на минатиот век голем дел од ова прекинал бидејќи сточарите или заминале или преминале кон одгледување

* Види ги референциите цитирани во Hadjigeorgiou (2011).

† Орловата папрат содржи неколку токсични соединенија, иако дивите свињи ги јадат ризомите (види <https://en.wikipedia.org/wiki/Bracken> и <https://byt.ly/3IIZI0o>). Недостигот на диви свињи во поголем дел од Велика Британија можеби е една од причините зошто орловата папрат претставува толкав проблем.

сорти крави што брзо растат во низините, третирајќи ги своите полиња со вештачки ѓубрива за да го максимизираат растот на тревата и правејќи силажа. Тоа резултирало со загадување на водите со ѓубрива и кашеста маса, и со намалување на биодиверзитетот во високите варовнички области.

Ова опаѓање било анулирано со систем „исплата според резултати“ што користи фондови од ЕУ за да им плати на земјоделците за полиња богати со животински и растителни видови и со чиста вода. Како реакција на тоа, земјоделците повторно ја воведоа практиката на т.н. зимување (winterage), при што добитокот пасе по карпестите височини во зима, јадејќи ги тврдите, жилави тревы, така што има повеќе простор за ретките цвеќиња да никнат напролет. За овој систем многу беше важна промената на мислењето кај дел од земјоделците, да го сметаат она што го прават за нешто повеќе од само произведување храна. Еден локален земјоделец, Мајкл Даворен, рекол: „Во минатото животната средина беше спореден продукт. Во иднината, животната средина ќе биде она што ќе го произведуваме, а храната ќе биде спореден продукт.“*

Слично, кравите и овците во сопственост на Кет и Бил Грејсон коишто раководат со компанијата Зачувување на пасењето во Морекам Беј во Северозападна Англија (види Charman 2020, студија на случај 5), првенствено се одгледуваат за да бидат волонтери за зачувување: да, тие даваат месо, но тоа е спореден продукт на нивната улога во одржување на хабитатот богат со растителни и животински видови преку нивното пасење. Кравите се движат низ широка област и можат да ги бираат тревите, билките и лисјата од дрвјата што сакаат да ги јадат. Нивното пасење го инхибира растот на жилавите тревы кои инаку би ги надраснале дивите цветови, а и ги прегазува орловата папрат или брзаците што инаку би доминирале, по што тревите богати со жив свет прво ќе пораснат во грмушки, а потоа и во кории. На пример, во области со груби тревы кравите често ги пасат покривките на мравјалниците што се богати со билки, кои инаку би биле обрасени со тревы и би ги убиле колониите мравки.[†]

Достапноста на многу разновидни растенија што може да се јадат, вклучувајќи и лисја од дрвја и грмушки, значи дека пасните животни може да најдат повеќе од хранливите состојки што им

* Види <https://byt.ly/3shXyZW>.

† Од лична комуникација со Бил Грејсон, 2020.

се неопходни и самите да се излечат кога се болни. Резултат на тоа се поздрави животни, на кои е поверојатно да не им требаат ветеринарни лекови, и чии месо и млеко им овозможуваат повеќе хранливи состојки на луѓето што ги конзумираат (Provenza *et al.* 2015). Сепак, можноста да се пасе на тежок терен и да се најдат доволно хранливи состојки е нешто што животните треба да го научат. Исто така, потребно е време да се развие нивниот дигестивен систем за тие да можат да излезат на крај со нискоквалитетните растенија што можеби се единственото нешто што им е достапно во зима.* Поради тоа, и заради тоа што животните растат побавно на помалку плодно земјиште, сточарите кои се поборници на заштитата на пасењето, како Бил и Кет Грејсон, ги чуваат своите животни подолго од 36 месеци, возраст што се смета за горна граница за првокласни крави. Како резултат на тоа месото може да не се продава по најдобрата цена што би ја очекувале: тоа е помалку меко од она на помладите животни и треба бавно и внимателно да се готви, така што не е прв избор на супермаркетите.

Сточарските практики може да се променат во корист на природата и на обработливите фарми. Тоа го покажа Кралското здружение за заштита на птиците, кога во 2000 година ја купи фармата Хоуп во источен Кембриџшир, која е претежно обработливо земјиште, за да се обиде да покаже сточарски методи поволни за природата. За разлика од актуелното намалување на бројот на птиците на обработливи земјишта во земјата, до 2017 година, на фармата Хоуп бројот на птици се зголемил за 226 проценти, а бројот на пеперутки за 213 проценти.† Тоа, меѓу другото, било постигнато со зголемување на диверзитетот на ротација на житни култури, зголемување на пролетната сеидба во односна на зимската, задржување на зимските стрништа, одгледување покровни култури, подобро одржување на живата ограда и на езерцата и намена на десет проценти од земјиштето специфично за дивниот жив свет, да овозможи области богати со цветови во лето и области богати со семиња за птици во зима. Организации како Мрежа за земјоделство поволно за природата во Велика Британија‡ и Сточарство за природата

* Забележете дека животните во системите за целно пасење се генерално надвор цела зима.

† Види <https://bit.ly.33LV24Q>.

‡ Види <https://www.nffn.org.uk/>.

во Ирска* се формирани за да ги промовираат ваквите практики и да обезбедат форум каде земјоделците ќе учат едни од други.

Промените во сточарските практики со цел да се поттикнат флората и фауната, како што е целното пасење, имаат за цел да бидат насочени кон одржување или обнова на одредени хабитати или одгледување на одредени видови. Наспроти тоа, ривајлдингот има за цел да ги обнови природните процеси што се динамични, и така да доведе до постојана промена. Ривајлдингот не значи напуштање на земјиштето: туку за него е потребна активна интервенција за донесување клучни сорти или за отстранување на блокадите на природните процеси. На пример, една клучна акција во проектот Див Енердејл† во Енердејл (долина западно од Лејк Дистрикт во Камбрија) беше да се отстрани еден подземен канал спротиводно од езерото Енердејл Вотр, заменувајќи го со мост кој нема столбови и потпорни структури во водата. Тоа го врати природниот тек на седимент во реката, создавајќи динамична животна средина во која се појавуваат острови и потоа се губат. Во долината беа донесени три стада галовејски говеда, а на местата каде што тие паселе повеќе од десет години имало зголемување на видовите птици за 65 проценти и удвојување на бројот на птици.‡

Галовејските говеда во Енердејл се, во еколошка смисла, замена за говедата тур (диви волови) што некогаш живееле во Европа, но се одгледуваат, а на крајот се колат и се користат за месо, како што би било и кога би живееле на фарма. Слично, проектот Кнеп Вајлдленд кој покрива 3.500 ари во јужна Англија, донесе низа различни типови пасни животни, вклучувајќи англиски долгорози крави, ексмурско пони, елени и малку тамворт свињи, со цел да создаде динамичен екосистем од грмушки, кории и прерии онаму каде што пред две децении имаше обработливо земјиште и пасишта за животни што даваат млеко (Трее 2018). Кравите и свињите се колат поради месото, но како и кравите од Компанијата за пасење во Морекамб Беј, нивната примарна улога е онаа во екосистемот. Проектот Кнеп денес поддржува огромна низа див свет, вклучувајќи и неколку видови што нагло исчезнуваат на други места во Велика Британија: особено грлицата, славејот и пурпурната светкава пеперутка.

* Види <https://www.farmingfornature.ie/>.

† Види <https://www.wildennerdale.co.uk/>.

‡ Види <https://www.wildennerdale.co.uk/wildlife/>.

Проектот Кнеп Вајлдленд е многу влијателен во Британија, особено како резултат на книгата на Изабела Три Враќање на природата на фармите (2018). Постојат многу слични земјопоседи кои меѓусебно комуницираат и учат едни од други. На пример, земјопоседот Лоудер во Камбрија, презеде слична стратегија, со примена на долгорози крави и тамворт свињи, што тие го нарекуваат нетипично сточарство. Исто така во Камбрија, на фармата Губероу Хол се развива хибрид на регенеративно сточарство и ривалдинг: во лето нивните крави пасат на подоброто земјиште користејќи систем на пасење високи тревы, а во зима тие можат слободно да се движат низ поголема област на помалку плодно, повисоко земјиште, каде што има и понија, а во коријата и две свињи. Оваа фарма има за цел да го обнови екосистемот на пасишта во кории на ова помалку плодно земјиште (Charman 2020, студии на случаи 4 и 6).

Проектот Кнеп е отворен за критика за неговото влијание врз оние кои претходно работеле на фармите опфатени со него. Во едно радиоинтервју, Три, којашто е сопственичка на имотот, заедно со нејзиниот сопруг, зборува за тоа како едно од најтешките нешта што ги направиле било што го отпуштиле управителот на фармата како технолошки вишок.* Еден од нивните извори на приходи е изнајмување на резиденцијален имот кој претходно го користеле нивните работници на фармата (Fairlie 2019). За споредба, на имотот Лоудер, пренамената на домашното обработливо земјиште не била за сметка на работни места, иако некои од улогите се смениле. Сточарство за природата ги опфаќа и биодиверзитетот и климатската криза, но на многу начини тоа ќе овозможи помалку директни работни места одошто конвенционалното сточарство. Но, во маргинализираните области, каде што сточарството според конвенционалниот модел се укинува, тоа може да задржи некои сточарски работни места, иако е веројатно дека тоа ќе зависи од јавно финансирање на еколошките придобивки што ги овозможува за биодиверзитетот, спречувањето поплави и секвестрацијата на јаглерод диоксид. Можеби тоа има потенцијал да овозможи многу повеќе работни места во туризмот во природа и во рекреативните активности: имотот Кнеп наводно има исто приходи од екотуризам колку што има и од продажба на месо или од земјоделски субвенции (Fairlie 2019).

* Радиопрограма Дискови од пуст остров, со интервју на Изабела Три, писателка и конзерваторка, 29 ноември 2019 година (<https://bbc.in/35lvps4>).

ИДНИНАТА НА ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО?

Дебатите за иднината на земјоделството често се сведуваат на прашањето дали да се „поштеди“ или да се „сподели“: интензивно да се произведува храната што ни треба на колку што е помало земјиште, така што преостанатото земјиште може да се остави за природата; или да се обработува поголемо земјиште на помалку интензивен начин, на тој начин овозможувајќи му на дивниот свет да го сподели со нас. Нам ова ни изгледа како погрешен избор, првенствено бидејќи модерното интензивно сточарство не е одржливо во однос на искористувањето енергенци и други ресурси и на неговото влијание врз квалитетот на воздухот и на водата, така што тоа не е долгорочна опција. Интензивното земјоделство зависи од високопродуктивните сорти растенија и раси животни кои бргу растат, но одржувањето на овие сорти и раси зависи од генетички поразноликите традиционални сорти што го продолжуваат опстанокот на претходните сорти и раси. Без нив, модерното интензивно сточарство би ги немало неопходните генетски ресурси кога нивниот хемиски арсенал евентуално не би успеал да спречи животните и растенијата да се разболат.

Туку, сточарството треба да се одвива на начин што го поттикнува квалитетот на почвата за тоа да се ослободи од зависноста од синтетички ресурси: овие практики на регенеративно сточарство се добри за дивниот свет како и за профитабилноста на фармата. Регенеративното сточарство има потенцијал да создава поголема разноликост на храната од иста фарма. Постојат и можности за одгледување други култури: влакнодајни култури, како лен или коноп за текстил и врба или мискантус за производство на енергија. Исто така, сточарите можат да ги користат своите земјишта за обновливи системи на енергија, како ветерни турбини и соларни фотоволтаици, околу кои може да се одвиваат барем некои сточарски активности (на пример, во Велика Британија овците пасат на пасишта каде што има соларни фарми). На помалку плодни земјишта со понизок квалитет, производството на храна треба да биде на второ место по одржување или обнова на одредени хабитати, видови или природни процеси; за овие цели може да се неопходни одредени сточарски практики, како конзервациско пасење.

Регенеративното земјоделство треба да се поддржи со политики што ги осмислуваат локалните прехранбени економии и кои

им овозможуваат на земјоделците да најдат пазари за разните комбинации производи што произлегуваат од регенеративното сточарство, на рамниште што е во можност да ги произведе (наспроти рамништето што го бараат супермаркетите). Исто така, би требало да биде потпомогнато со стратегија за да се намали количеството хемикалии што се користат во земјоделството. На пример, вештачките ѓубрива, хербицидите и пестицидите треба да се оданочат така што да се одрази штетата што им ја причинуваат на почвите, на животната средина и на нашето здравје. Ветеринарските лекарства, како оние против паразити, треба да бидат полесно достапни за фармите што одгледуваат добиток, а нивната примена треба да се одвива под надзор на ветеринар, така што тие би се користеле само кога животните се навистина болни. Овие мерки би ја изместиле рамнотежата во корист на оние сточари кои не користат такви хемикалии.

За да го поддржиме сточарството за природата треба да најдеме начини да им платиме на сточарите што го одржуваат дивиот свет на нивните земјишта, што ја задржуваат водата од поплавите, што секвестрираат јаглерод и за другите придобивки што ги овозможуваат. Постојат најмалку два плана во Ирска што вклучуваат елемент „исплата според резултати“: програмата Бурен и проектот Полска еја.* По Брегзит, Англија вовеле промена на субвенциите за поддршка на фармите кон Планот за управување со земјишта, принцип кој претставува „јавни средства за јавни добра“, отфрлајќи ги субвенциите за фармите според области.† Ова има потенцијал да ги поддржи сточарството за природата и сточарските практики погодни за природата, иако голем дел ќе зависи од подробностите на тоа како ќе се имплементира планот.

Би требало да се олесни станувањето сточар, особено за оние без капитал, преку овозможување стажирање и право на закуп на мали фарми.‡ Неопходна е обука за регенеративно земјоделство, која би

* Види <https://bit.ly/3sfh4X0> и <https://bit.ly/3sgI48Q>.

† Види <https://bit.ly/3HiKeJ4>.

‡ Закупот на мала фарма е она што им овозможило на Кет и Бил Грејсон, споменати во делот „Сточарство за природата“ да станат сточари. Нивната фарма била во сопственост на Националниот труст, конзервациска организација којашто е голем земјопоседник во Англија. Многу регионални совети во Англија поседувале мрежи од мали фарми што им ги изнајмувале на млади и на сточари почетници, понекогаш под пазарната цена, овозможувајќи им на луѓето да

требало да опфаќа и екологија – предмет што генерално не е опфатен во студиските програми за земјоделство. Динамична средина каде може да се живее и да се работи, што овозможува храна, простор за дивиот свет и добри работни места би ни била од корист на сите.

На земјоделството му е потребна праведната транзиција како и на рударите што копаат јаглен, но додека во свет со нула-јаглерод нема иднина за рудниците на јаглен, за земјоделството мора да има иднина.

Библиографија

- Abram, M. 2020. Regenerative farming: the theory and the farmers doing it. *Farmers Weekly*, 13 October (<https://bit.ly/3MiUSDH>).
- Berners-Lee, M. 2019. *There Is No Planet B: A Handbook for the Make or Break Years*. Cambridge University Press.
- Brown, G. 2018. *Dirt to Soil: One Family's Journey into Regenerative Agri- culture*. Hartford, VT: Chelsea Green.
- Burdett, D. 2020. Regenerative agriculture: making the change happen. Report, June, Nuffield Farming Scholarships Trust (<https://bit.ly/3Hv3DXv>).
- Chapman, A. 2020. A just transition in agriculture. Report, December, Green European Foundation (<https://bit.ly/3st5Qym>).
- Chapman, T. 2012. Are mob grazed cattle the perfect arable break? Report, June, Nuffield Farming Scholarships Trust (<https://bit.ly/3C6ksa7>).
- Clark, C., Scanlon, B., and Hart, H. 2019. Less is more: improving profitability of and the natural environment in hill and other marginal farming systems. Report, November, funded by the RSBP, National Trust and Wildlife Trusts (<https://bit.ly/3hrjbRo>).
- Colantoni, A., Egidi, G., Quaranta, G. D'Alessandro, R., Vinci S., Turco, R., and Salvati L. 2020. Sustainable land management, wildfire risk and the role of grazing in Mediterranean urban–rural interfaces: a regional approach from Greece. *Land* 9(1), 21 (doi: 10.3390/land9010021).
- Fairlie, S. 2019. Wild in the Weald. *The Land* 24, 40–42.
- Food, Farming and Countryside Commission. 2021. Farming for change: mapping a route to 2030. Report, January (<https://bit.ly/3M5e8Eq>).

почнат да се занимаваат со сточарство. За жал, нивниот број се преполовил за 40 години (види <https://bit.ly/355F8D5>). Организации како Еколошката кооператива за земјишта (<https://ecologicaland.coop/>) се обидува да пополни некои од нивните функции. Тие купуваат земјишта, потоа ги делат на мали делчиња за луѓе што сакаат да отпочнат сопствен еколошки бизнис.

- Greenham, T., and Link, M. 2020. Farming smarter: the case for agroeco- logical enterprise. Report, November, Food, Farming and Countryside Commission (<https://bit.ly/3K2RHhj>).
- Hadjigeorgiou, I. 2011. Past, present and future of pastoralism in Greece. *Pastoralism* 1(24) (doi: 10.1186/2041-7136-1-24).
- LaCanne, C., and Lundgren, J. 2018. Regenerative agriculture: merg- ing farming and natural resource conservation profitably. *PeerJ* 6, Paper e4428 (doi: 10.7717/peerj.4428).
- Prescott, C. E., Grayston, S. J., Helmisaari, H., Kašovská, E., Körner, C., Lambers, H., Meier, I. C., Millard, P., and Ostonen, I. 2020. Surplus carbon drives allocation and plant–soil interactions. *Trends in Ecology & Evolution* 35(12), 1110–1118 (doi: 10.1016/j.tree.2020.08.007).
- Provenza, F., Meuret, M., and Gregorini, P. 2015. Our landscapes, our livestock, ourselves: restoring broken linkages among plants, her- bivores, and humans with diets that nourish and satiate. *Appetite* 95(December), 500–519 (doi: 10.1016/j.appet.2015.08.004).
- Soil Association. 2018. To plough or not to plough: tillage and soil carbon sequestration. Policy Briefing, November, Soil Association (<https://bit.ly/33XZPQM>).
- Tree, I. 2018. *Wilding: The Return of Nature to a British Farm*. London: Pan Macmillan.

Авијацијата и праведната транзиција

Роберт Магован

Работниците се подготвени да настојуваат на правото да работат на производи кои, всушност, помагаат во решавањето, а не во создавањето на проблемите на луѓето.

Планот Лукас (1976)

Во ерата на глобалното затоплување три аргументи овозможуваат воздухопловниот сектор извонредно да се провлекува. Првиот е што неговиот придонес кон глобалното затоплување е релативно мал, и наскоро ќе биде ублажен со технологија. Вториот е што тој им носи многу модерна форма на просперитет на мноштво обични луѓе. И третиот е дека неговиот континуиран раст создава милиони добри работни места. Во ова поглавје ќе образложиме дека ниту еден од овие аргументи не е одржлив.

Ако на патот до праведна транзиција е потребен некаков напредок за овој сектор, мора да се спроведат три клучни поправни мерки – за границите на технологијата, за неправедноста на хипермобилноста и за лажната надеж за вработување – поврзани со правилата на измама на оваа индустрија. Политиките насочени кон брзо и демократско кретење во секторот во моментов ги сметаат обезвластените работници за пречка; сепак, во иднина, посветени политики за транзиција и нови солидарни врски би можеле да ја олеснат нивната појава како фактор во транзицијата. Во контекст на кризата предизвикана од пандемијата со ковид-19, можеме да се инспирираме од планот Лукас: една алтернативна визија за економското производство и за улогата на работниците во него.

ИМАГИНАЦИЈА ПОД ПАЛКА: „ШТО БИ СТОРИЛЕ АКО НЕ ГО ПРАВЕВТЕ ТОА?“

Во јануари 1975 година, вработените во Лукас ероспејс се собрале во една раскошна палата претворена во синдикален образовен центар

во близина на Шефилд во Англија. Самите си задале задача: да осмислат план против огромното укинување на работни места што се очекувало да ги зафати исклучително вештите, 13.000 работници во компанијата. Во тоа време, Лукас ероспејс бил еден од најголемите дизајнери и производители на воздухопловни системи и опрема во Европа. Сепак, како и остатокот од британската индустрија во тој период, се соочувал со нов свет кој имал нови барања.

Ригорозните најави за неолиберална промена – мал раст, мали инвестиции, автоматизација, внатрешна конкуренција и финансиска криза – ја охрабриле компанијата, која во голема мера зависела од јавните воени договори, да се вклучи во програма за „рационализација“ и да побара работна сила надвор од Велика Британија. Помеѓу 1960 и 1975 година, вкупниот број на луѓе вработени во британската воздухопловна индустрија веќе опаднал од 283.000 на 195.000, а во доверба биле потврдени и дополнителни кратења во владиниот буџет за одбрана. И за физичките работници и за канцелариските работници членови на Синдикалниот комитет на Лукас ероспејс (LACSSC), ситуацијата била јасна.

Но, LACSSC одлучиле да одаат чекор подалеку од традиционалната синдикална активност. Работниците во Лукас се инспирирале од работниците во Фијат во Италија и од Здружените работници во автомобилската индустрија во Америка, кои го прошириле обемот на своите барања и изразиле загриженост за загадувањето што го предизвикува нивната индустрија (и од фабриките и од производите). Но, воздухопловната индустрија се соочила со посериозни закани од оваа: технолошката промена кон производство за кое е потребен поголем капитал била незапирлива. Повеќето синдикати и LACSSC ги сметале претстојните кратења во одбраната за посакувани, не само за неизбежни.

Поради одлучноста директно да се пресметаат овие дилеми било испорачано она што ресорниот министер во тоа време, Тони Бен, го нарекол „најисклучителната вежба во британската индустриска историја“. Планот Лукас, како што станал познат, бил документ на 1.200 страници, што работниците го составиле и го поднеле до компанијата. Во него детално биле изнесени повеќе од 150 идеи за прераспределба на вештините, работната сила и машините што се користеле во одбраната во „општествено корисно производство“. Меѓу предлозите биле и ветерни турбини, лесни возови и топлотни пумпи, развиени со надворешни научници и иноватори, кои се

совпаѓале со постојните машини и вештини на работниците. Таквите идеи не само што биле технолошки пред своето време, туку и свесно се разликувале, во социјална смисла, од моменталното производство на компанијата.

Како што напишал Мајк Кули, еден од авторите на планот Лукас: „Имаме, на пример, контролни системи што може да наведуваат ракети на друг континент со извонредна прецизност, а слепи и хендикепирани лица се тетерават во нашите градови на прилично ист начин како и во средниот век“. Така, планот Лукас послужил и како план за преживување на работната сила и како директен морален предизвик за главната цел на индустријата.

Воспевањето на планот Лукас може да направи тој да звучи како феномен на своето време: старинска, речиси извештачена слика на работници што се среќаваат да заседаваат, со амбиција и одлучност, не само за иднината на нивниот работодавач, туку и за иднината на технологијата и напредокот. Ако, сепак, се сфати вака, тоа е затоа што просторот за демократско промислување и одлучување во модерната економија оттогаш стана толку издлабен. Самата помисла работници да се однесуваат така денес предизвикува чувство на безнадежност и на резигнираност поради комплетната наивност на сето тоа.

Во другите поглавја во оваа книга се разгледуваат верувањето во политичка амбиција и практични иницијативи за обезбедување на работните места и домаќинствата наспроти климатската криза – она што денес го нарекуваме праведна транзиција – во сектори како енергетиката, индустријата и (во помала мера) земјоделството. Но, впечатливото, долготрајно отсуство на авијацијата е посебна приказна.

ПРОВЛЕКУВАЊЕТО НА АВИЈАЦИЈАТА

Во голем дел од воздухопловниот сектор, самиот концепт на „транзиција“ е несоодветен. Ниту една конвенционална влијателна организација, било во рамки на индустријата или надвор од неа, досега не утврдила намалување на потрошувачката – значителна слаба страна на највисоките ешалони на привидниот климатски прогресивизам. Во следниот дел ќе го разгледаме прашањето за одржливост, но доволно е да кажеме дека ударниот План за неутрализирање и намалување на употребата на јаглерод во меѓународната авијација на ООН не наметнува намалување на агрегатни емисии и нема никакви ограничувачки барања до

2050 година. Во покртитични квартали, тинктенк организацијата Транспорт и животна средина („водечка група што води кампања за чист транспорт во Европа“) препорачува комбинација политики што овозможуваат значителен раст на побарувачката во Европа до 2030 и 2050 година.

Сè позастапените политики за праведна транзиција во Европа ја одразуваат оваа необична горделивост. На пример, ударниот Фонд за праведна транзиција на ЕУ вреден 7,5 милијарди евра, се фокусира само на енергетската транзиција, без одредби или достапни финансии за авијацијата. Слично, иницијативите во Шпанија и во Ирска ги таргетираат само производството на јаглен и тресет, соодветно. Комисијата за праведна транзиција во Шкотска е многу подалекусежна, опфаќајќи ги транспортот, како и индустријата, градежништвото, земјиштето и енергетиката. Сепак, ниту таа не ја споменува авијацијата. Тоа е наспроти фактот што нејзиниот конечен извештај следуваše по најголемата криза со која секторот кога било се соочил, со рестрикциите поради ковид-19 кои доведоа до загуба на 191.000 работни места во Европа. Ако сега не е момент да се воведат авијацијата во разговорот за праведна транзиција, тогаш кога?

Историски, само маргинална поддршка се замеша во отсуството на авијацијата во политиките за праведна транзиција. Синдикатот за јавни и комерцијални услуги во Велика Британија (PCS), претставувајќи мал дел од вкупната работна сила во контролата на летање е доследен, но осамен глас во секторот, сериозно разгледувајќи го влијанието на климатските промени врз индустријата и животот на нејзините работници речиси една деценија.

Но, денес, пандемијата со ковид-19 почна, во некои делови, да го бранува традиционалното игнорирање кон сериозна транзиција во авијацијата. На пример, иако отсекогаш за цивилно воздухопловство при Европската транспортна федерација ниту вклучува иницијативи за праведна транзиција ниту ги споменува климатските промени во својата работна програма за периодот 2017-2022, во септември 2020 година синдикатот ја даде следнава изјава:

Парадоксално, пандемијата би можела да претставува можност да ја преиспитаме иднината [на авијацијата]. Бидејќи растот на авијацијата во Европа во голема мера беше овозможен од социјален дампинг [на пример, барање најниски стандарди за вработување] на нискобуџетните авиокомпани и неефикасна државна помош за аеродромите што ги опслужуваат, овие практики мора да прекинат.

Новиот раководител на синдикатот, Еоин Коутс, рече: „прифаќаме дека транспортот ќе претрпи измени, и ние ги создаваме принципите на праведна транзиција“.

Во Велика Британија, Синдикалниот конгрес им се приклучи на климатските активисти за да повика на праведна транзиција и на „право на преквалификација“ на работниците во секторот како одговор на комбинираната закана од ковид-19, автоматизацијата и климатските промени (New Economics Foundation 2020). Во јули 2021 година, вториот по големина синдикат во Германија, Верди, кој претставува два милиони работници, презеде значаен чекор кога повика на помалку летови на кратки релации и на минимална цена од 40 евра по лет (*Der Spiegel* 2021).

Истовремено, авијацииските кампањи инспирирани од климатските промени се засилуваат и сè повеќе ја инкорпорираат перспективата на работните места во нивната активност. Во ноември 2020 година, еден извештај со наслов „Зелен нов договор за Гетвик“ повика на итно инвестирање во алтернативни зелени работни места како одговор на десеткувањето во индустријата, во случајот на вториот по големина аеродром во Велика Британија (Green New Deal UK 2020). Во февруари, глобалната мрежа Остани приземјен се здружи со PCS и објавија значаен документ опфаќајќи ги прашањата: „брза и праведна транзиција на авијацијата“ (Stay Grounded 2021). Се инспирираа од производствениот центар на Ербас во Брутон, кој беше реорганизиран за да произведува респиратори во екот на пандемијата (Wainwright 2020).

И покрај тоа, изгледа дека можноста ковид-19 да забрза едно значително и непосредно преиспитување на секторот ќе биде пропуштена. Иако многу беше направено за одложеното враќање на побарувачката од периодот пред ковид-19 до 2024 година, органите во индустријата очекуваат кризата да скрати вредност од само двегодишен раст од нејзините долгорочни предвидувања (International Air Transport Association 2021).

Отсуството на план за праведна транзиција за климатската криза веќе ги изневери вработените во авијацијата во текот на пандемијата. Тој неуспех за подготвеност имаше катастрофални последици и на други места: на пример, во Шкотска, некогаш наречена „Саудиска Арабија на обновливите извори“, градилиштата за ветерни турбини сега се привремено затворени, а 90 проценти од испитаните работници на нафтени и гасни платформи никогаш не

чуле за праведна транзиција (Platform 2020). На патот на планот за транзиција во авијацијата се испречени три дискурси на одложување – три стратегии што го поддржуваат изземањето на воздухопловниот сектор. Во продолжение е разгледана секоја од нив одделно.

СТРАТЕГИЈА ЗА ОДРЖЛИВОСТ

Исто како што вработените во Лукас ероспејс во седумдесеттите години на минатиот век почнаа да ја преиспитуваат мисијата на воздухопловната индустрија да произведува оружја во мирнодопски услови, комерцијалниот воздухопловен сектор, среде климатската криза, денес е сè повеќе предмет на испитување.

Емисиите од авијацијата во 2018 година изнесуваа милијарда тони CO₂: 2,5 проценти од глобалниот вкупен износ (Ritchie 2020). Ако овој сектор беше некоја земја, таа би била шестиот најголем емитер во светот, рангирана помеѓу Германија и Јапонија. Сепак, ова е пред да се земе предвид ефектот на „радијативно принудување“ на емисиите што не содржат CO₂ на големи височини (Lee *et al.* 2021). Тоа практично трикратно го зголемува ефектот на авијацијата, покачувајќи ги емисиите на еквивалент од повеќе од три милијарди тони CO₂, што е повеќе од глобалните емисии што произлегуваат од цемент (2,8 тони) и приближување кон вкупното количество емисии што ги произведува целата ЕУ (3,5 милијарди тони). Тешко е да се дојде до бројки од воената индустрија, но проценетите 13 милиони тони (еквивалентни на CO₂) за американското воздухопловство укажуваат дека тоа не се безначајни количества (Belcher *et al.* 2019).

Се очекува глобалната побарувачка за летање да се удвои во текот на следните 20 години. Последиците од овој раст за глобалните емисии се екстремни: дури и ако индустријата ја подобри својата ефикасност онолку колку што предвидуваат нејзините најдобри амбиции, се предвидува секторот да емитира повеќе од 40 милијарди тони CO₂, или петтина од целиот светски јаглероден буџет за 1,5°C глобално затоплување (Pidcock and Yeo 2016).

Ова ја става авијацијата на многу поразлична траекторија од повеќето други индустрии. Неодамнешното номинирање на Рајанер за еден од десетте најголеми емитери во Европа ја докажува оваа поента: авијацијата можеби сè уште не претставува нов јаглен, но наскоро би можела, особено како што опаѓаат емисиите од другите

сектори.* Успешната самоизолација на овој сектор од обврските на климатските политики, врз основа на неговиот наводно мал придонес, привршува.

Фантастичниот однос на авијацијата и еколошката реалност има долга историја. Во 1973 година, Мејплин сендс од Есекс на британското крајбрежје беше предложен да биде место каде што ќе се изгради „првиот еколошки аеродром во светот“. Но, плановите парадоксално вклучуваа изградба на автопат со осум ленти до Лондон (Beckett 2009, p. 42). На крајот, аеродромот Мејплин никогаш не се изреализира. За време на растот на воздухопловната индустрија во текот на изминатиот половина век, гладни за поимпресивни технорешенија за климатската криза, владите и медиумите проголтаа слични ветувања за одржлива иднина. За жал, таа визија излезе во голема мера мит.† Воздухопловната федерација за животна средина (2021) го формулира тоа многу попрецизно: „Воздухопловната индустрија сè уште не донела на пазарот гориво што ослободува помалку CO₂ од цевките за издувни гасови на воздухопловите од фосилните горива“.

Бројни анализи откриваат дека сите легитимни нискојаглеродни воздухопловни технологии се најмалку десет години далеку од постигнување на целта; ЕУ предвидува дека, големите воздухоплови со нула емисии нема да бидат на пазарот до 2035 година. Финли Ашер, поранешен воздухопловен инженер во Ролс Ројс, кој е сега воздухопловен активист, ја опишува доброувежбаната и остра промоција на разни технорешенија во индустријата како „стратегија за одржливост“. Под притисок да ги оправда своите сè поголеми емисии, индустријата одбра да „ги доведе јавноста и политичарите во заблуда во однос на влијанието на летањето“. Да ги разгледаме разните технологии одделно.

Можеби наједноставната и најпривлечна технолошка цел е електричното летање, со оглед на брзата декарбонизација на енергетскиот сектор во Европа. Во 2019 година, лансирањето на едноставен деветосед прототип електричен авион беше доволно

* Види <https://bit.ly/35ppdjd>.

† Види <https://bit.ly/3pvq48C>.

за Би-би-си да објави дека „ерата на електрично летање е конечно пред нас“ (Bowler 2019). Сепак, неодамнешни потрезвени проценки откриваат дека технолошкиот потенцијал на среден рок е ограничен на мали авиони (за помалку од 150 патници), и, многу важно, на летови на пократки релации, до 1.500 километри, што претставува 20 проценти од емисиите во авијацијата (Air Transport Action Group 2021). Дури и тогаш, планираната употреба е сè уште далеку од целта (Beevor and Murray 2018).

Друга технологија со нула-јаглероден потенцијал е водородот. Во 2000 година, Ербас почна истражување финансирано од ЕУ за водородни горива и дури и се обврза да го замени керозинот со нив до 2020 година (Fitzpatrick 2010). Во 2010 година програмата беше укината. Тоа не му пречеше на континуираниот успех на односите со јавноста: на пример, во април 2021 година, Би-би-си објави помпезен прилог под наслов „Водородна револуција на небото“ (Henderson 2021). Сепак, технологијата останува најмалку една деценија оддалечена од негова комерцијална употреба, и поради неговите емисии на водена пара што ја загреваат атмосферата, Комитетот за климатски промени на Велика Британија (2018a) е против негова употреба. ЕУ не очекува ниту водородот ниту електричните батерии да одиграат значителна улога во авијацијата пред 2040 година.

Наместо електрична енергија и водород, индустријата вложи значителна енергија во истражување, развој, маркетинг и лобирање за одржливи горива во авијацијата (SAF), слободно дефиниран збир технологии засновани главно на „јаглеродна неутралност“ на согорување на CO₂ што се апсорбира во растот на биомаса. Според Меѓународната асоцијација за воздушен транспорт, „на среден рок, SAF ќе бидат единственото енергетско решение за ублажување на растот на емисии во индустријата“. Сепак, биогоривата (да го употребиме пазарно непопуларниот израз) се предмет на нова глобална трка по ресурси што веќе ги влошува уништувањето на животната средина и неправдата, фокусирајќи се врз грабање земјишта и загуба на независноста на храната, како што документира активистичката група Бајофјул Воч (Biofuel Watch). Како резултат на тоа, Комитетот за климатски промени на Велика Британија (2018b) препорача биогоривата да бидат застапени во авијацијата со само 10 проценти до 2050 година. Во меѓувреме, синтетичките горива се во рана фаза на развој и се значително поскапи (во моментот и до девет пати) од керозинот; се предвидува тие да останат четири пати поскапи

до 2030 година (Asher 2021). Новите цели на ЕУ за SAF се да бидат само пет проценти од комбинацијата горива до 2030 година (0,7% од нив се синтетички), и да пораснат на две третини до 2050 година (со 28 проценти од нив да бидат синтетички) (Carbon Brief 2021).

Резултатот од сето ова е двократен. Прво, договорениот избор на ЕУ да комбинира евтина компензација за јаглеродните емисии со биогорива е само друга форма на она што Џејсон Мур го нарекува „евтина природа“: вековниот порив за натрупување со отуѓување територии и ресурси (Moore 2016). Второ, во меѓувреме, технолошката игра на чекање овозможува најмалку една деценија речиси целосно неограничени емисии. Во тој период, секој лет преку Атлантскиот Океан ќе согори 70.000 килограми (сè уште) неоданочен керозин, создавајќи повеќе од три пати толку CO₂, кој потоа ќе остане во атмосферата до 35.000 години.

Зад ова се низа ПР кампањи со огромен успех и реклами со фокус на климатските прашања, отсликувајќи ги дури и најексперименталните технолошки напредоци како парадигматски промени и додавајќи сè побезначајна поддршка на општествената лиценца за работа на индустријата. Партнерства со компании за фосилни горива, како договорот склучен меѓу Ролс Ројс и Шел помагаат да се поддржи општествената лиценца за работа и на таа индустрија (Reuters 2021). Една студија на Инфлуенсеп (2021) открива дека силните напори за лобирање на креаторите на политики им продаваат визија на високоинновативна индустрија со светла иднина, додека во исто време им се спротиставуваат на политиките за управување на побарувачката како даноци на керозин, вклучување на авијацијата во Системот за тргување со емисии на ЕУ и даноци на билетите за летови на кратки релации.

И покрај децениската практика на корпоративна „екоманипулација“, визијата за нискојаглероден воздухопловен сектор е далеку од остварување. Ова е првата голема неправда во воздухопловната индустрија: пустошот што го нанесува врз здравјето на планетата и на општествата за идните генерации.

СТРАТЕГИЈА ЗА ПРОСПЕРИТЕТ

Оваа огромна неправда на ефектот на загадување од авијацијата може да се спореди само со социјалната неправда што тоа ја нанесува. Наспроти ставот на индустријата дека им овозможува евтина возбуда

на широките народни маси, нејзините придобивки се неверојатно нерамномерно распределени. Повеќе од 80 проценти од луѓето на планетава никогаш не стапнале во авион (Gurdus 2017). Едвај еден процент од глобалното население е одговорен за повеќе од 50 проценти од емисиите од авијацијата. Една прошетка од Лондон до Рим додава повеќе CO₂ во атмосферата одошто вкупното количество што го емитува еден просечен жител на Непал, Хаити или некоја од 28 други земји во текот на целата година (Kommenda 2019). Дури и во Велика Британија, и спротивно на општата перцепција дека да се помине летниот одмор во странство е модел како да се помине слободното време, повеќе од половина од населението не патува со авион секоја година. Со вчудоневидувачки 70 проценти од летовите патуваат само 15 проценти од луѓето (оние коишто патуваат со авион повеќе од три пати годишно).

На многумина не им се достапни законски права, ниту, пак имаат пристап до финансии, така што се создава „глобална поделба во однос на мобилноста“ (Mau *et al.* 2015). Додека просечниот Европеец може да патува во 62 земји без виза, просечниот Африканец може да патува во само 15. Банални аргументи за проширување на индустријата кон глобалниот југ ги игнорираат повеќето од 300 случаи на социоеколошки конфликт предизвикан од проекти за изградба на аеродроми и поврзан со „обезбедување земјиште, преселба на луѓе, уништување на екосистеми, локално загадување и проблеми со здравјето“, како што е документирано во Атласот на еколошка правда (2020).

Силната потрошувачка во воздухопловниот сектор, и неговото диспропорционално право на оскудни ресурси, се само уште една ставка во пошироката критика на Улрих Бранд и Маркус Висен против „империјалниот начин на живот“ (2021). Овој концепт го опишува инкорпорирањето на секојдневни, несвесно спроведени активности во капиталистичкиот модел на производство што присвојува ресурси, ја загадува животната средина и експлоатира работна сила. Наспроти тоа што патувањето со авион е услуга што ја користат повеќе многубројни социјални групи, неговата општествена лиценца, и најважно неговата тековна експанзија, се засновани на претстава на летањето како секојдневно однесување, на неговото инкорпорирање во културните и општествените норми и на неговото вметнување во широкораспространетите, но едноставни желби.

Пандемијата со ковид-19 јасно ги истакна врските помеѓу нееднаквоста во авијацијата и нејзиното еколошко влијание. Како

што напиша Андреас Малм (2020), самиот вирус произлезе од „зоонотски пренос“ воден од експанзијата на капитал во диви хабитати. Неговата трансмисија потоа ги следеше воздухопловните линии, „нагласувајќи го парадоксот дека богатите луѓе први се заразија со вирусот“. Елитни туристички локации, како австриските скијачки центри, кои се нормални места за одмор на богатите Европејци, станаа епицентри на трансмисија и на суперпренесувачи во нивните живеалишта насекаде во Европа. Додека поголемиот дел комерцијални летови останаа приземјени во текот на 2020 година, бројот на приватни млазни авиони се врати на нивоата од пред пандемијата летото истата година. Овде постои проблематична паралела со функцијата на авијацијата во глобалното затоплување: иако приватните авиони и честите патници не ја пренесуваат климатската криза од едно место на друго, во отсуство на тешки ограничувања, секое нивно патување ја продлабочува и ја засилува.

Една лекција што можеме да ја научиме од пандемијата, со цел да ја предизвикаме општествената лиценца на воздухопловната индустрија, е да настојваме за формирање на нова рамка на оваа проблематика настрана од „одржливоста“ – нешто што сè повеќе се промовира во индустријата. Во моментот територијата на којашто актерите сè повеќе се натпреваруваат е во врска со оваа траекторија на зголемена одржливост. Но, како што смета Шарачандра Леле (2020), дискурсите за одржливост услужливо ја кријат моменталната неправедност. Ако прашате некого од глобалниот југ зошто е погрешно што таму доживуваат поплави кои се влошени поради емисиите на честите патници со авион или повисоки цени на храната предизвикани од трката по биогорива во авијацијата, тој веројарно би рекол: „Бидејќи не е фер“, а не „Бидејќи не е одржливо“.

Не мора да следиме уште многу повеќе од оваа нишка (од производство до потрошувачка и нивното влијание), како што направија вработените во Лукас ероспејс за одбраната во седумдесеттите години, за да видиме дека вработените во авијацијата денес се наоѓаат во служба не на распределен просперитет, туку на нееднаков пристап, засилена штета и просторна неправедност. Поразително малкумина имаат придобивки од создавањето на засрамувачки степен на загадување – груба проневера на скапоцен атмосферски простор. Иако малкумина се подготвени тоа да го кажат, итниот антираст на индустријата е клучен предуслов за каква било праведна транзиција.

СТРАТЕГИЈА ЗА РАБОТНИ МЕСТА

Ако изгледот за опаѓање ги спореди работната сила во авијацијата денес и производителите во воената авијација во седумдесеттите, најголемата разлика меѓу нив е релативната слабост на економијата. Бројот на членови во синдикатите општо опаѓа уште од осумдесеттите години на минатиот век: од повеќе од 50 проценти од работната сила во многу земји на нешто повеќе од 20 проценти во просек во целата ЕУ денес (Vandaele 2020). Во овој вакуум на моќ настани либерализирана, новоразвиена индустрија во една глобализирана економија во експанзија: значаен и длабоко вкоренет процес што ја придружува експлозијата на секторот во последните 30 години. „Стратегијата за работни места“ што индустријата може да ја користи како резултат на тоа е комбинација на недоверба, малтретирање и проневера, но, пред сè таа ја одразува политичката и културна моќ. И овозможува на индустријата да бара експанзија во име на работниците за кои покажува малку внимание.

Прекумерни ветувања и преувеличување

Првиот потег во стратегијата за работни места е да се вети прекумерно и тоа да не се исполни. Наспроти тоа што индустријата трикратно се зголеми од раните деведесетти, нивото на вработеност во Европа остана стабилно, а во некои потсектори опадна (European Parliament 2016). Таквата реалност не го спречи секторот да се претставува како машина што создава работни места. Во извештајот на Воздухопловната федерација за животна средина од 2013 година под наслов „Работни места на аеродром: лажни надежи, сурова измама“, економистот Брендан Сувил ги истражил средствата преку кои индустријата го преувеличила својот придонес во вработувањето денес, со цел да го поддржи својот случај на експанзија. Многу поново дело на фондацијата Нова економија дополнително ја објасни несигурноста на проекциите за вработување во оваа индустрија.

Севкупно, индустријата во Европа тврди дека пред ковид-19 воздушниот транспорт поддржувал 13,5 милиони работни места. Но, под ваквите ударни бројки лежат секакви зла. Само 2,7 милиони од нив се „директни“ вработувања во авијацијата, а од нив, само 1,3 милиони се она што би го сфатиле како работни места токму во авијацијата. Другите 1,4 милиони работат на аеродроми, но во продавници, ресторани и хотели. Ваквите бројки ја кријат

едноставната дислокација на овие работни места од продавниците на аеродромите – промена што природно ја влошува продажбата во фришопови.

Од остатокот што го тврди индустријата, 3 милиони отпаѓаат на работни места во синцирот за достава, а 2,2 милиони се од хонорарци до директно вработен персонал – и двете индиректен ефект што би се случил (иако во различен степен), независно од типот на иницијално вработување. Но, вкупниот број од 5,6 милиони е бројката што најрутински погрешно се употребува и што открива критична слабост во случајот со придонесот на аеродромите не само во однос на работните места, туку и во економскиот просперитет. Оваа бројка го претставува влијанието на туризмот на европско тло, при што туристите купуваат добра и услуги и стимулираат вработување во други економски сектори. Но, ова е само една страна од равенката: туристите од домашниот регион или земја исто така ја носат својата куповна моќ во други земји. Ако се направи превид со оваа „двонасочна улица“ фатално се поткопува случајот на проширување на аеродромите, и во земјата и локално. На пример, една клучна анализа на пријавата за проширување на аеродромот Брадфорд во Лидс открива дека неговиот вкупен економски придонес, всушност, би бил негативен штом се земат предвид таквите фактори.

Конечно, деловните патувања, спротивно на популарната перцепција, претставуваат мал дел од модерниот комерцијален авијациски пазар, а и нивниот број се намалува. Во Велика Британија тој го достигна својот врв во 2006 година, а, се разбира, беше намален со ковид-19, бидејќи компаниите најдоа нови (побрзи и поевтини) начини за комуникација. Предвидувањата за аеродромите – и сликата за нив како предвесници на странски инвестиции и смела претприемачка интеракција – сè уште треба да се прилагодат.

Експлоатирање на слаба работна сила

Скриени зад статистичките маневри се структурните карактеристики на автоматизацијата и на ефикасноста според обемот – фактори кои и го сведоа порастот на работни места на минимум и ги направија работниците непоправливо ранливи на циклуси на подем и пад. Додека вработувањето во секторот има тенденција бавно да расте за време на периоди на експанзија, тоа

бргу опаѓа при остри и чести намалувања на побарувачката што се резултат на настани како што се Заливската војна и глобалната финансиска криза. Истражувањата на фондацијата Нова економија покажаа дека по глобалната финансиска криза (најскорешна криза пред ковид-19), нивото на патници се повратило до 2013 година и пораснало за 30 проценти до 2019 година во Велика Британија, но нивото на вработување, всушност, никогаш не го достигнало врвот од пред кризата.

Ковид-19 најбесрамно ја откри оваа тактика. И покрај тоа што индустријата добива вкупно 38 милијарди евра финансиска помош од ЕУ (транспорт и животна средина 2021), и 9 милијарди фунти британска јавна помош, 191.000 и 60.000 работни места во авијацијата, соодветно, се згаснати. И аеродромите и авиокомпаниите не губеа време да отпуштаат работници, многумина дури и пред да почнат да се затвораат границите и пред програмите за стабилизирање на работните места, како програмата за технолошки вишок на Велика Британија, воопшто да бидат воведени. На пример, минатата година Луфтханза доби 9 милијарди евра од германскиот владин итен фонд за ковид-19, но отпушти 60.000 работници насекаде во светот. Во меѓувреме, во Велика Британија, тактиката „отпушти и повторно вработи“, којашто е илегална во другите европски земји, беше опортунистички искористена од водечки авиокомпаниии, како Бритиш ервејс за да се намалат платите на вработените.

Наместо да ги задржи или бргу повторно да ги вработи поранешните работници по владината интервенција, секторот побара дополнителна финансиска помош и политика на резервации за да се осигура дека летовите ќе се вратат што е можно побргу, ставајќи ја авијацијата во конфликт со јавноздравствените мерки што се предвидени да спречат ширење на ковид-19. Тоа го направи во име на работните места, тврдејќи во период на затворени граници низ цела Европа зимата и пролетта дека координирани мерки за меѓународно патување се клучни за „зачувување на работните места и на претстојната летна сезона“. Очајни, синдикатите во Велика Британија, како GMB, го сторија истото, изедначувајќи се со бесрамните повици на авиокомпаниите да бидат замрзнати дел од аеродромските такси. Сепак, во еден впечатлив индикатор на потенцијален раскол во самите синдикати, активноста на Јунајт, најголемиот синдикат во Велика Британија, имаше делумно поразлична насока. И покрај тоа што се соочуваше со загуба на

5.000 работни места месечно, Јунајт го одби паузирањето на дел од аеродромските такси како краткорочно решение.

ДЕМОКРАТСКИ АНТИРАСТ

Тогаш, што претставува праведно ниво на авијација и како тоа да се постигне? Кој пристап ги исполнува потребите на општеството и неговата желба за мобилност без да се жртвуваат голем број приходи на многумина за хипермобилноста на неколкумина?

Додека апелите за умерено летање – да се ограничи неговиот раст и подобро да се распредели – претставуваат важен предизвик за главната неправда во авијацијата, тие не се доволни. Ако секој на планетава има само еден повратен лет на кратка релација годишно, глобалните емисии од авијацијата приближно би се удвоиле (Rutherford *et al.* 2019). Еден долг повратен лет годишно би ги зголемил емисиите десеткратно. Според тоа, за жал, не постои модел на масовна, редовна авијација во блиска иднина што може да го избегне уништувањето предизвикано од такви нивоа на емисии.

Пред ковид-19 веќе постоеја знаци на она што би можеле да го наречеме потрошувачки фокусирано „перцептивно приспособување“ во поглед на воздухопловниот сектор – експериментален напад врз неговото екоманипулирање и неговиот привилегиран статус. При крајот на втората деценија од овој век погласни беа апелите доброволно да се лета помалку и да се одбие очајната промоција на животен стил со постојано патување со авион поради бизнис или одмор. Во Шведска оваа културна промена го инспирираше називот *flygskam* – „срам од летање“; бројот на патници со авион во Шведска веќе опаѓаше и пред ковид-19, додека бројот на патници со железница растеше. Брзите општествени и економски транзиции во минатото покажуваат дека ваквите промени во однесувањето можат да стимулираат и да засилат дополнителни акции преку комбинација на доброволна промена на практиките и нормите, како одговор на приватниот сектор на побарувачката на алтернативи и на олеснети јавни политики (Simms 2018).

Добар пример е повторното заживување на ноќните возови во Европа. Од 365-те прекугранични железнички линии што постоеја порано во Европа, во 2018 година 149 од нив не беа во функција, а само 57 беа целосно искористени (Donat *et al.* 2020). Кратките летови постепено го заменија луксузниот процент на Транс-Европа

Експрес во шеесеттите години на минатиот век, намалувајќи го железничкиот превоз на само осум проценти од вкупниот патнички транспорт во земјите-членки на ЕУ. Но, домашните иницијативи предводени од железничките оператори во јавна сопственост во Австрија, Германија, Франција и Швајцарија доведоа до десетици нови линии последниве години. (Бавно) се појавува урамнотежена промена во политиките, при што неколку европски влади (и ЕУ) се обидуваат да ги намалат или да ги укинат даночните изземања во авијацијата (Valero and Baiter 2019). Во април 2019 француската влада донесе невидена одлука да ги забрани кратките летови онаму каде што истото патување може да се изведе со воз за помалку од 2,5 часа, ублажувајќи ја препораката од четири часа на Граѓанската климатска конвенција (BBC 2021).

Сепак, глупаво е да се биде задоволен кога се разгледува неизбежноста на оваа транзиција. Модалната промена само нуди атрактивно средство за онаа петтина емисии што произлегуваат од кратките летови. Таа не нуди никаква гаранција за потребната поширока трансформација – нешто што би можеле да го наречеме „начин на жива промена“, од „неограничена до свесна мобилност“ (Stay Grounded 2018). Ништо не треба да се очекува од еколошкиот детерминизам: како претпоставката дека еколошките ограничувања ќе функционираат како граници од кои одеднаш ќе се одбиваат постапките и политиките поврзани со летањето, „намерно или случајно“. Да, амбициите на секторот глобално да го удвои бројот на патници до 2037 година и да се издигне до 2050 година безопасно користејќи ги горивата од иднината, може да звучат апсурдно: за климатски верзираните, овие години се само клишеа на зголемени степени на климатска катастрофа. Но, акумулативниот и експанзивниот поттик на капитализмот го прави неверојатно отпорен – способен да си помогне себеси и со брз технолошки напредок и со огромна политичка и културна моќ да се одбрани од значителни закани што може да ги демнат службениците. Ова е приказната на индустријата на фосилни горива, која се шири наспроти „пикот на нафтата“ и „заробени средства“ со децении, а сепак глобално добива 2,7 трилиони долари од кредитори откако беше потпишан Парискиот договор (Rainforest Action Network 2020).

Иако глобалната финансиска криза предвиде дека воздухопловниот сектор ќе биде во постојан пад, втората деценија од XXI век заврши како најуспешна деценија на авијацијата во

историјата. Дури и по ковид-19 инвестирањето во проширувањето расте, со повеќе од 20 милијарди фунти во моментот планирани само за аеродроми во Велика Британија, и со слични бројки за Индија и САД (Green House Think Tank 2021), и со проценети 2,4 трилиони долари глобална побарувачка до 2040 година.

Всушност, високојаглеродната авијација, особено во отсуство на технолошка револуција што би ја заменила во блиска иднина, може само навистина да опадне на рамниште со рамнотежата на општествените и на политичките сили со кои е поврзана. Во моментот, тие сили се состојат од големите авиокомпаниии, авиопроизводителите, трговските наднационални владини асоцијации што ги претставуваат интересите на индустријата (види Меѓународна асоцијација за воздушен транспорт и Меѓународна асоцијација за цивилно воздухопловство), и национални влади и лоби групи. Погрешниот однос кон вработените во текот на пандемијата со ковид-19 – како отпуштање работници или намалување на нивните плати – сведочи за фактот дека синдикатите имаат минорна улога во таа констелација.

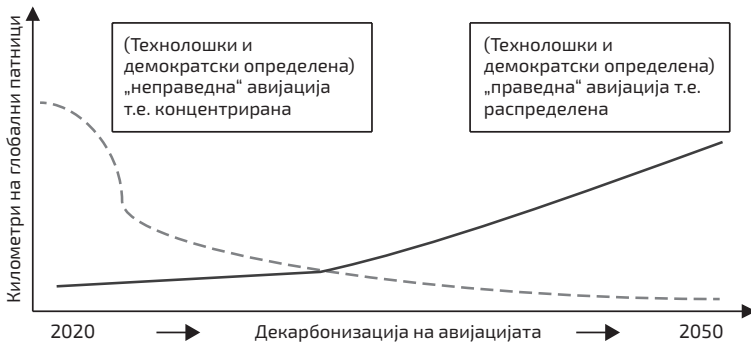
Во исто време, може да се предвиди транзиција кон „климатска праведна мобилност“. Практично, таа може да биде само последица на безмилосна политичка мешаница, применета не во одбрана на ритамот на технолошкиот развој, туку во однос на итноста на антирастот. Мерките би можеле да вклучат мораториум на проширување на сите аеродроми во Европа и строги ограничувања на други места,* значително повисоки даноци на керозинот за да се покачи релативната цена на летањето (многу повисока од моменталните препораки), оданочување на честото летање за да се таргетираат најголемите загадувачи и да се поттикне патувањето со најмалите загадувачи (New Economics Foundation 2021), директна забрана на приватни авиони на фосилни горива (A Free Ride 2019), и остро намалување на воените буџети и на улогата на авијацијата во нив.

Целта на таквата комбинација политики во практика изгледа како на слика 1: брзо опаѓање на бројот на километри на глобални патници на дел од нивното моментално ниво во текот на следната деценија. Ова, пред сè, би го спровеле политиките чија цел е укинување на хипермобилноста. Но, во исто време, степен на „културно прелевање“ би можел истовремено да предизвика ретките

* Види <https://bit.ly/3tlc6r7>.

патници со авион да ја намалат потрошувачката во следната деценија и да бараат алтернативни начини, брзини и дестинации за патување и за одмор. Во меѓувреме, повторната проценка на „империјалниот“ туризам и соодветниот ребаланс на локалните конфликти животна средина-правда, исто така, би можел да ја ограничи експанзијата на глобалниот југ. Тогаш, скромно, широко распространето покачување на бројот на летови би можело да се случи по 2030 година, кога технологиите без јаглеродни емсии ќе станат достапни.

Како што напиша Кента Цуда: „Едно нешто е да се одбере живот според ограничувачка етика, а друго е тоа да се озакони“ (2021). Она што ја сочинува „праведната“ асоцијација е, се разбира, комплексно и зависно и од технологијата и од демократската промисленост. Со таква промисленост би можеле да скицираме некои можни работни позиции за општи работници, уривајќи ги бариерите за солидарност помеѓу антивоздухопловните активисти и вработените во авијацијата, со цел да се постигне брзо и коректно намалување.

Слика 1. Сценарио за потрошувачка при климатска праведна транзиција.

ПОЛИТИЧКИ РАБОТНИ ПОЗИЦИИ ЗА ПРАВЕДНА ТРАНЗИЦИЈА

Создавање работни места

Кампањите од типот Зелен нов договор и развојот на политики го вклучија во своите платформи потенцијалот за создавање извонредни работни места со брза декарбонизација на целата економија. Како локален пример, еден извештај за аеродромот Гетвик покажа дека итна програма за инвестирање во јавниот превоз, модернизирање на градбите и во образование и здравство би било повеќе од само надомест за огромната загуба на работните места на аеродромот како резултат на ковид-19 (Green New Deal UK 2020). Хуманитарната организација Можно (Possible) отиде чекор понатаму и го моделираше влијанието на потенцијалните работни места врз рапидното намалување на бројот на патници во Велика Британија. Тие открија дека ако летовите се намалат за две третини, речиси 200.000 работни места во авијацијата во Велика Британија би се укинале (Meadway 2022). Сепак, ако тие се заменат со комбинација од меѓународна железница, траекти и домашен туризам – значи без намалување на вкупниот број патувања – би имало нето-добивка од преку 300.000 работни места во Велика Британија.

Ова го нагласува потенцијалот на целиот транспортен сектор да премине од бавна декарбонизација во водач – водејќи ја релокализацијата на економската активност наместо да го овозможува нејзиниот извоз. Бранот домашен туризам во 2020 и 2021 година, иницијално наметнат од ограничувањата поради ковид-19, можеше да се охрабри и од него да се профитира со користење на политички моќно поттикнување на домашно патување за забава како извор на приход во заедницата и за создавање локални работни места. Синдикатите што дејствуваат во транспортот се добро позиционирани за да ја поддржат транзицијата на работници од еден метод на други одржувајќи ги платите и работните места. Понатаму, субвенциите за аеродроми и авиони како „небесни јадици за капитал“ би можеле да се прераспределат кон инфраструктурата за локален транспорт и за одмор, создавајќи места на јавен раскош што дури би можеле да вклучуваат непотребен аеродромски простор.

Една поширока пренамена на јавните инвестиции, не само во транспортниот сектор, туку и во општествено клучните сектори во кои работат многу лица, а не се штетни за животната средина, како здравство и образование, би помогнале да се преориентираат

националните и локалните економии и би придонеле за витално подобрување во квалитетот на овие работни места.

Право на преквалификација

Силната заштита на изворот на егзистенција на луѓето е клучна компонента на праведната транзиција. Во случајот на авијацијата, правото на преквалификација би ги решило задолжувањата на вработените како што се пилотите; би гарантирало сразмерна минимална плата и за преквалификацијата и за идното вработување; и би понудило низа опции имајќи ја предвид разноликоста и на амбицијата и на можностите за вработување при економска декарбонизација. Неодамнешниот извештај на Можно откри дека повеќе од две третини од вработените во авијацијата во Велика Британија би размислиле за вработување надвор од секторот, при што најважниот фактор за тоа би бил пристап до финансиска поддршка за време на преквалификацијата (Meadway 2022). Изолирани иницијативи во ера на ковид-19 укажуваат на овој потенцијал: на пример, пилоти што се преквалификувале како машиновозачи и стјуардеси што се преквалификувале за грижа за корисници на железница или за негувателки. Една група авијациски инженери во Франција (Supaero Decarbo) во еден неодамнешен извештај предложија „климатски сојуз во рамки на индустријата“ со цел да се надгледува транзицијата (2021). Заклучувајќи дека краткорочно намалување на бројот на работните места е најверојатното сценарио ако секторот остане во рамки на јаглеродниот буџет, тие предложија таквото тело да биде надлежно за „пренамена на производните капацитети кои се во моментов недоволно искористени за производство на опрема неопходна за енергетска транзиција“.

Сепак, досега недоволно внимание е посветено на пренамена на широкиот опсег вештини потребни да се управува со еден аеродром, од кои сите имаат значителен потенцијал. Улогата на синдикатите и на претставниците на работничките организации ќе биде есенцијална поправна мерка.

Со работниците, против авиокомпаниите

Постои заеднички интерес за клучните прашања помеѓу воздухопловните синдикати, работниците и екоактивистите, а

несогласувањата со авиокомпаниите може да се искористат за да се истакне ендемската неправедност во секторот што резултира дури и со штета на оние што се сметаат за негови најголеми поддржувачи. На пример, „социјалниот дампинг“ е главна причина за загриженост, при што голем број пилоти летаат без директно вработување, особено во нискобуџетните авиокомпаниии. Може и треба да се тврди дека ова е лошо и за луѓето и за планетата: недостигот од моментална заштита само ја влошува идната закана дека праведната транзиција би можела да биде поддршка за безбедноста на работните места. Политиките како „отпушти и повторно вработи“ го прават истото, влошувајќи ги условите и заслабнувајќи го моралот, ослабнувајќи ја преговарачката моќ на вработените и бришејќи го политичкиот и менталниот простор за долгорочна амбиција. Кратење на трошоците како генерална стратегија (и за владите и за компаниите) претставува слична штетна карактеристика на секторот, а со политиката на ЕУ за Едно европско небо нештата ќе се влошат.

Укинувањето на нестабилно вработување веќе е приоритетна цел на синдикатите и климатските активисти ги имаат сите причини да понудат целосна поддршка. Значително пренасочување на економската стратегија во авијацијата, со јавна сопственост, би овозможила различни цели за заштита на работниците, технолошки развој, ограничување на побарувачката и промената на начинот на функционирање да се спроведат стратешки, „под еден покрив“.

ЗАКЛУЧОК

Воздухопловната индустрија се потпира на своите стратегии на одржливост, просперитет и работни места за нејзината дозвола да загадува заради добросостојбата на малкумина богати. Сепак, како што покажаа вработените во Лукас ероспејс, најсилните гласови против ваквата неправда ќе бидат оние чиј труд ја опслужува секојдневно. Вработените во авијацијата денес, и покрај тоа што се обесправени, незаштитени и турнати од една во друга криза, сè уште се добро позиционирани да помогнат да се укине општествената лиценца на нивните работодавачи и да дејствуваат како клучни чинители за праведна транзиција во овој сектор.

Библиографија

- Air Transport Action Group. 2022. Fact and figures. Website (<https://bit.ly/3q5X3kp>).
- Asher, F. 2021. Alternative jet fuels. YouTube, Green Sky Thinking, 13 January (<https://www.youtube.com/watch?v=XNgmKyw4qfo>).
- Aviation Environment Federation. 2021. Industry's proposed interim aviation climate targets: AEF comments. Press Release, 22 June (<https://bit.ly/3wKYB7v>).
- BBC News. 2021. France moves to ban short-haul domestic flights. *BBC News*, 12 April (<https://bbc.in/3q231BB>).
- Beckett, A. 2009. *When the Lights Went Out: Britain in the Seventies*. London: Faber & Faber.
- Beever, J., and Murray, L. 2018. Electric dreams: the carbon mitigation potential of electric aviation in the UK air travel market. Report, November, Fellow Travellers (<https://bit.ly/3u0ZOV8>).
- Beever, J., and Murray, L. 2019. Jet, set, go: the case for electric-only UK private jet flights from 2025. Report, November, Fellow Travellers.
- Belcher, O., Bigger, P., Neimark, B., and Kennelly, C. 2019. Hidden carbon costs of the 'everywhere war': logistics, geopolitical ecology, and the carbon boot-print of the US military. *Transactions of the Institute of British Geographers* 45(1), 65–80 (doi: 10.1111/tran.12319).
- Bowler, T. 2019. Why the age of electric flight is finally upon us. *BBC News*, 3 July (<https://www.bbc.co.uk/news/business-48630656>).
- Brand, U., and Wissen, M. 2021. *The Imperial Mode of Living: Everyday Life and the Ecological Crisis of Capitalism*. London: Verso Books.
- Carbon Brief. 2021. Q&A: how 'Fit for 55' reforms will help EU meet its climate goals. Website, 20 July (<https://bit.ly/3MpmI15>).
- Climate Change Committee. 2018a. Hydrogen in a low-carbon economy. Report, November (<https://bit.ly/3vCxyuw>).
- Climate Change Committee. 2018b. Biomass in a low-carbon economy. Report (<https://bit.ly/38bpqYj>).
- Der Spiegel. 2021. Verdi fordert Mindestpreis für Flugtickets. *Der Spiegel*, 7 July (<https://bit.ly/3pw7b5F>) (In German).
- Donat, L., Treber, M., Janeczko L., Majewski, J., Lespierre, T., Fosse, J., Vidal, M., and Gilliam, L. 2021. Hop on the train: a rail renaissance for Europe. Briefing, 20 January (<https://bit.ly/3psJivW>).
- Environmental Justice Atlas. n.d. Map of airport-related injustice and resistance. Website (<https://bit.ly/3IJZOPJ>).
- European Parliament. 2016. Employment and working conditions in EU civil aviation. Briefing (<https://bit.ly/3JNOiDb>).

- Fitzpatrick, M. 2010. Aviation industry ‘ditches’ hydrogen. *BBC News*, 17 November (<https://bbc.in/36D1vAr>).
- Graver, B., Zhang, K., and Rutherford, D. 2019. CO2 emissions from commercial aviation. Website, 19 September, International Council on Clean Transportation (<https://bit.ly/3J1reQx>).
- Green House Think Tank. 2021. Global public investment requirements for zero carbon. Report, 1 October (<https://bit.ly/3iNAXZz>).
- Green New Deal UK. 2020. A green new deal for Gatwick. Press Release, 25 November (<https://bit.ly/3hzcBbM>).
- Gurdus, L. 2017. Boeing CEO: over 80% of the world has never taken a flight. Website, 7 December, *CNBC* (<https://cnb.cx/3IPI3Oa>).
- Henderson, C. 2021. The hydrogen revolution in the skies. *BBC News*, 8 April (<https://bbc.in/35nj9ru>).
- Influence Map. 2021. The aviation industry and European climate policy. Report, 1 June (<https://bit.ly/3Ltm2qd>).
- International Air Transport Association. 2021. Brian Pearce – IATA 20 year forecast. YouTube, 17 May, IATA (www.youtube.com/watch?v=5t1_WNySQX0&t=7s).
- Kilipiris, E. 2021. Demand for air transport employees surges as industry recovers from pandemic. *Airways Magazine*, 28 March (<https://bit.ly/3iCZoyZ>).
- Kommenda, N. 2019. How your flight emits as much CO2 as many people do in a year. *Guardian*, 19 July (<https://bit.ly/3Lk9wsU>).
- Lee, D. S. *et al.*. 2021. The contribution of global aviation to anthropogenic climate forcing for 2000 to 2018. *Atmospheric Environment*, 244, Paper 117834 (doi: 10.1016/j.atmosenv.2020.117834).
- Lele, S. 2020. Environment and well-being. *New Left Review* 123 (May/ June) (<https://bit.ly/3qJaPtk>).
- Malm, A. 2020. *Corona, Climate, Chronic Emergency: War Communism in the Twenty-First Century*. London: Verso.
- Mau, S., Gülzau, F., Laube, L., and Zaun, N. 2015. The global mobility divide: how visa policies have evolved over time. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41(8), 1192–1213 (doi: 10.1080/1369183X.2015.1005007).
- Meadway, J. 2022. The right track for green jobs: cutting aviation emissions while boosting employment and climate-friendly travel. Report for Possible, 20 February (<https://bit.ly/3tMi4CO>).
- Moore, J. W. 2016. The rise of cheap nature. In *Anthropocene or Capitalocene*, pp. 78–115. Oakland, CA: PM Press.
- New Economics Foundation. 2020. At least 70,000 jobs in aviation and aviation supply chains at risk. Press Release, 10 June (<https://bit.ly/36WbqB7>).

- New Economics Foundation. 2021. A frequent flyer levy. Report ([https:// bit.ly/3wM51lv](https://bit.ly/3wM51lv)).
- Pidcock, R., and Yeo, S. 2016. Analysis: aviation could consume a quarter of 1.5 °C carbon budget by 2050. Website, 8 August (<https://bit.ly/3uySn7X>).
- Platform. 2020. OFFSHORE: oil and gas workers' views on industry conditions and the energy transition. Website, 29 September (<https://bit.ly/3wa89bU>).
- Rainforest Action Network. 2020. Banking on climate change 2020. Press Release (<https://bit.ly/3IPoZj9>).
- Reuters. 2021. Rolls-Royce partners with Shell in sustainable aviation fuel push. Website, 30 June (<https://reut.rs/3pylXJg>).
- Ritchie, H. 2020. Climate change and flying: what share of global CO2 emissions come from aviation? Website, 22 October (<https://bit.ly/3uAddnu>).
- Sewill, B. 2009. Airport jobs: false hopes, cruel hoax. Report, Aviation Environment Federation (<https://bit.ly/34c4dvC>).
- Simms, A. 2018. Climate and rapid behaviour change. What do we know so far? Report, 15 October, Rapid Transition Alliance (<https://bit.ly/3Dj0n11>).
- Stay Grounded. 2021. A rapid and just transition of aviation. Report, 3 February (<https://bit.ly/347bIEd>).
- Supaero Decarbo. 2020. Flying in 2050: what aviation in a constrained world? Report (<https://bit.ly/3vyCCjB>).
- Transport and Environment. 2021. Bailout tracker. Website (<https://bit.ly/3NuuyHb>).
- Tsuda, K. 2021. Naive questions on degrowth. *New Left Review* 128 (March/April) (<https://bit.ly/3uzcK53>).
- Valero, J. and Baiter, K. 2019. Emission-busting aviation taxes gain ground, despite airline pushback. Website, 15 July, Euractiv ([https:// bit.ly/3vNPrqz](https://bit.ly/3vNPrqz)).
- Vandaele, K. 2020. Bleak prospects: mapping trade union membership in Europe since 2000. Website, 5 November, European Trade Union Institute (<https://bit.ly/3MfpFB6>).
- Wainwright, H. 2020. From airplane wings to ventilator parts. Website, 27 April, New Lucas Plan (<https://bit.ly/3w7aFzC>).

ПЕТТИ ДЕЛ

Заклучни забелешки

Да заклучиме: нашата работа штотуку започна

Дирк Холеманс и Адријан Тот

Во оваа книга се обидовме да ги покажеме историјата, релевантноста и итноста на концептот праведна транзиција. Јасно е дека праведната транзиција не може да се сведе на механизам на само една политика, иницијатива за легислатива или на линеарен процес или финансиски инструмент: таа треба да служи како компас за ориентација, опслужувајќи ги сите полиња, било да говориме за земјоделството, енергетиката, економијата, здравството, трговијата или образованието.

Една од лекциите што можеме да ги научиме од оваа книга е дека праведната транзиција наметнува сосема различни предизвици во разни региони на Европа. На пример, капацитетите и ресурсите на богатите скандинавски држави на благосостојба кои се карактеризираат со мала нееднаквост се неспоредливи со оние во сиромашните источноевропски држави со ограничени институции за благосостојба и со високо ниво на нееднаквост. Тоа покажува дека механизмите за солидарност на ниво на ЕУ се клучни, без да се негира дека предизвиците и понатаму се огромни, дури и во богатите земји.

Добрата вест е дека свесноста за потребата од солидарност расте. Во светло на амбициозниот Зелен договор, во јануари 2020 година Европската комисија го промовира својот Инвестициски план за одржлива Европа, што го содржи нововостановениот Механизам за праведна транзиција, кој требаше да обезбеди најмалку 100 милијарди евра за поддршка на работниците и граѓаните во регионите што се најзасегнати од транзицијата. Првиот столб на овој механизам, Фондот за праведна транзиција, беше петкратно зголемен на 40 милијарди евра како дел од планот за обнова на ЕУ Следна генерација на ЕУ, што е одговор на Европската комисија на штетните влијанија од кризата со ковид-19.

Една година подоцна, во јули 2021 година, амбицијата на Европа до 2050 година да стане првиот климатски неутрален континент

доби екстраподдршка преку предлогот за легислатива од Европската комисија познат како пакет „Подготвени за 55“. Тој содржи предлог за имплементирање на систем за одредување цена на јаглеродот (систем за тргување со емисии) за сектори како што се греењето и мобилноста. Сепак, јасно е дека тоа може да им наштети на групите со ниски примања кои и онака едвај врзуваат крај со крај. Поради зачестените критики Комисијата предложи нов Социјален климатски фонд што мобилизира околу 72,2 милијарди евра за коректна транзиција. Ова звучи како голем износ, но секако не е доволен за да изгради основа за социјална заштита за неопходните климатски политики. Сепак, не треба да бидеме цинични или песимисти: во фокусот на тековните општествени и политички битки и борби е да се обезбеди дека фондот, заедно со други механизми, ќе стане доволно силен за праведната транзиција да стане реалност.

Не би било мудро да ги ограничимо овие заклучни забелешки само на Европа или на ЕУ. Намерно не ги ограничиме прилозите кон книгава на различни европски перспективи, туку им дадовме можност и на автори од другите континенти. Делумно, тоа е поради фактот што климатските промени, исто како и кризата со ковид-19, не застануваат на границите (иако влијанијата можат да се почувствуваат на многу различни начини во зависност од географските околности), но постојат и други убедливи причини за да се избегне ризикот од евроцентрична перспектива.

Првата е историската одговорност на Европа. Јасно е дека последниве години Кина и САД се најголеми загадувачи во светот. Но, ако го погледнеме историскиот еколошки долг на Европа, бргу ќе сфатиме дека и ние сме применувале неодржливи и нерамномерни колонијални практики и тоа со векови. Европа е одговорна за тоа што заедници ширум светот се лишени од нивното природно наследство и од нивното богатство ресурси. Тоа, пак, ја обликувало Европа. Како што вели Џејсон Хикел (2017): „Европа не ги развила колониите. Колониите ја развиле Европа.“

А тоа нè доведува до втората причина: одговорноста што ја имаме во моментот бидејќи сè уште не сме ја смениле структурата на нашите екстрактивни економии. Освен тоа, мора внимателно да го погледнеме нашиот план за стопроцентно преминување кон обновливи енергии (еден од приоритетите на ЕУ) како дел од праведната енергетска транзиција преку европскиот Зелен договор. Се разбира, овој план е добар и неопходен, но за ветерните турбини,

соларните панели и за батериите за складирање енергија се потребни големи количества метали. Од каде ќе произлезат тие метали? Колку брзо ќе се придвижиме кон циркуларна економија? Кој ќе ги сноси еколошките трошоци на овие екстрактивни економии? Ова се само некои од прашањата што треба да си ги поставиме додека размислуваме за грешките од минатото.

Во политичката екологија, која одново ги поврзува природата и економијата и која поставува клучни прашања за односите на моќ, историскиот и актуелниот еколошки долг се клучни концепти, бидејќи признаваат дека колонизацијата не само што резултираше со загуба на култури, јазици и начин на живот на домородното население, туку и ја оформи светската економија на начин што таа ја монетизира и комодифицира животната средина (Polanyi 1944). Бидејќи веќе се пречекорени неколку планетарни граници, единствениот начин да овозможиме неопходен пристап за жителите на сиромашните земји да ги исполнат своите потреби е да ги делиме покоректно планетарните ресурси. Како што појаснуваат научници како Џејсон Хикел и Џулија Штајнбергер, совршено е можно да им се овозможи на сите луѓе на планетава да живеат, ако го усвоиме концептот на самодоволност. Тоа значи да се фокусираме на она што е доволно за достоинствен живот, наместо бесконечно да трошиме, или како што кажал Ганди: „Во светот има доволно за сечии потреби, но не доволно за сенија алчност“.

Според тоа, праведната транзиција во Европа треба да се развива како заедничка глобална одговорност. Јасно е дека долгорочна кооперативна акција е клучна ако сакаме значајни резултати и структурна промена. Роман Крзнарик, авторот на книгата *Добриот предок*, смета дека дури и во актуелниов период со кризата со ковид-19 ни требаат долгорочни планови за да се справиме со предизвиците со кои сме соочени, како климатските промени и загубата на биодиверзитетот. Само во следните 200 години ќе се родат десетици милијарди луѓе, меѓу нив и нашите внуци, нивните потомци и нивните пријатели и заедници. Останува вистинското прашање: како овие идни генерации ќе гледаат на нас и на наследството што им го оставаме?* Според имунологот

* Види го говорот на Роман Крзнарик на ТЕД во 2020 година под наслов „Како да се биде добар предок“, 23 октомври (www.youtube.com/watch?v=61hRq0D8Zcs).

Џонас Солк, треба да размислиме за последиците од нашите дејства и по нашиот животен век: „Наместо да размислуваме на ниво на секунди, денови и месеци, треба да ги прошириме нашите временски хоризонти да опфаќаат децении, векови и милениуми“ (цитирано во Krznaric 2020). Мора да ја вклучиме оваа димензија во плановите и политиките за праведната транзиција: вежба да научиме да размислуваме седум генерации однапред.

Во тоа светло, младите луѓе се секако на прво место при долгорочното планирање бидејќи сметаат дека нивната иднина е под директно влијание на климатската криза. Тие не се загрижени поради климатската итност, туку поради ефектите од кризата што веќе се чувствуваат и ги уништуваат и ги повредуваат заедниците глобално. Повеќе години оваа тема ја таргетираат млади луѓе, но последната генерација активисти е погласна и глобално поповрзана од нивните претходници. Освен тоа, тие преземаат акции против различни сили во нашите демократии: вршат притисок врз владите и парламентите користејќи разни акции на јавен простор (како на пример, училишни штрајкови), а и користат правна помош. На пример, Сојузниот уставен суд во Германија ѝ наложи на Владата да го прошири законот од 2019 година чија цел беше да ги сведе емисиите на јаглерод диоксид во земјата на речиси нула до 2050 година, заклучувајќи дека легислативата не е доволна за да ја осигура безбедноста на идните генерации. Ова претставуваше момент на пресврт во борбата против климатските промени бидејќи таа ја нагласува меѓугенерациската правда и би можела да стане репер за идни тужби (Eddy 2021). Клучно, судот пресуди дека владата има должност да се грижи за идните генерации, аргумент што беше присутен и во други земји, како Холандија и Белгија (на пример, Климатскиот случај). Овие случаи отвораат нови можности за збогатување на разговорите за тоа што значи праведната транзиција, испреплетувајќи ја со етиката на грижата (Holemans *et al.* 2022).

Ова нè доведува до друг клучен момент. Младите климатски активисти со право инсистираат на учество. Би било парадоксално да се одлучува за политики за иднината без да се има идната генерација на масата. Погенерално, би можеле и да покажеме дека политиките за праведна транзиција по принципот од горе надолу нема да функционираат. Политичарите мора да преземат одговорност и да донесат храбри одлуки, но во рамки на вистински партиципаторни процеси и институции. Се разбира, ова претставува главен предизвик

за ЕУ како наднационална институција. Директната соработка со градовите, општините и со локалните заедници би можела да биде клучна, но и редовната соработка со земјите-членки е од витално значење. Еден вистински предизвик е како да се осигура дека огромни износи средства што се достапни во рамки на различни фондови на ЕУ навистина ќе отидат кај најранливите домаќинства и групи, со цел да се поддржат во текот на оваа неопходна праведна транзиција на нашето општество.

Јасно е дека праведната транзиција е важен водечки принцип за да се оствари целта на Европа што е подемократска, поиздржлива, посоцијално праведна и позелена. Како што појаснивме во оваа книга, се наоѓаме пред социоекономска трансформација што ќе има влијание споредливо со она на Индустриската револуција, период кога сме го реорганизираме нашето општество врз основа на фосилните горива и на глобалната екстракција на ресурси. Денес на пат сме кон социјално праведна циркуларна економија и општество што функционира на обновлива енергија. За оваа трансформација да биде успешна ЕУ мора да развие соодветни инструменти и да овозможи доволно средства за тоа да се оствари на рамноправен начин, осигурувајќи се дека фундаменталните права на сите се загарантирани во едно инклузивно општество. Овој толку неопходен алтернативен економски модел ќе бара многу далекусежни промени, како создавање на коректен и праведен даночен систем. Соочени сме со тешка задача: да се движиме бргу напред, без да оставиме никого зад нас.

Библиографија

- Eddy, M. 2021. German High Court hands youth a victory in climate change fight. *New York Times*, 30 April (<https://nyti.ms/3KjZ6cn>).
- Hickel, J. 2017. Enough of aid – let’s talk reparations. *The Guardian*, 6 October (<https://bit.ly/3vHQQbw>).
- Holemans, D., Osman, P., and Franssen, M. 2022. *Dare to Care. Ecofem- inism as Source of Inspiration*. Brussels: Green European Foundation (forthcoming).
- Krznaric, R. 2020. *The Good Ancestor: A Radical Prescription for Long-Term Thinking*. New York: Experiment.
- Polanyi, K. 1944. Habitation versus improvement. In *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, pp. 35–44. Boston, MA: Beacon Press.

За уредникот и за авторите

ЗА УРЕДНИКОТ

Дирк Холеманс е копретседател на Зелената европска фондација (GEF) и коосновач и директор на Оикос, зелена фламанска тинк-тенк организација чија цел е социјално-еколошка промена. Во фокусот на активностите на оваа организација е градење колаборативна еколошка економија. Таа ги истражува и инспирира нови граѓански иницијативи. Тој е и главен уредник на истоимениот журнал на Оикос. Претходно бил пратеник (во Фландрија) и градски советник (во Гент) од редовите на Зелената партија. Работел и како истражувач и предавач на разни универзитети во Европа. Негов главен интерес се еколошката економија, гемајдите, зелените градови и политичката екологија. Тој за GEF го напиша извештајот „Слободата и безбедноста во еден комплексен свет“. Во соработка со Центарот за истражување на еколошки и на социјални промени при Универзитетот во Антверпен тој спроведува истражување за улогата на граѓанските колективи во создавањето нова економија.

ЗА АВТОРИТЕ

Натали Бенет е член на Зелената партија од Домот на лордовите во Велика Британија од 2019 година, а претходно била водач на партијата во Англија и Велс од 2012 до 2016 година. Феминистка од петгодишна возраст (кога ѝ кажале дека не може да добие велосипед бидејќи е девојче), со диплома од областа на земјоделските науки од родната Австралија, таа ја покажала деструктивната природа на земјоделските практики без да понудат алтернатива. Потоа, додека работела на азиски студии и на магистратура од областа на масовните комуникации, Натали се обидувала да воспостави врски меѓу општествените науки, хуманистиката и природните науки. Како новинар, и понеодамна како уредник на Гардијан Викли, таа е сведок на пропаста во овие последни зомби-денови на неолиберализмот.

Ен Чепман е поранешна копретседателка на тинк-тенк организацијата Зелена куќа. Работела како консултант за екологија, со образование по биохемија на Универзитетот во Оксфорд и

магистерски студии по екологија на Универзитетот во Манчестер. Таа, исто така, била на магистерски и потоа на докторски студии по еколошка филозофија на Универзитетот Ланкастер. Нејзиниот докторат за регулативата на синтетичките хемикалии е објавен во 2007 од Earthscan под наслов Демократизација на технологијата: ризиците, одговорноста и регулативата на хемикалиите. За Зелена куќа пишувала за зелените и за науката, домувањето, справувањето со екстремните временски услови, климатските работни места и енергијата за заедниците во Велика Британија. Пораснала во руралниот дел на Саут Шропшир и денес е сопственик на мала површина од падина обрасната со папрат во Јужна Камбрија.

Даниел Чавез е уругвајски антрополог и политички економист чија специјалност се еманципаторната политика и јавните политики. Тој е постар истражувач на Транснационалниот институт (TNI), тинк-тенк организација од Амстердам. Се приклучил кон TNI во 2001 година како координатор на Проектот за енергетика, разгледувајќи демократски и партиципаторни алтернативи за приватизацијата на електричната енергија на глобалниот југ. Пред да се пресели во Европа, речиси една деценија работел за Уругвајската федерација на задруги за домување со заемна помош (FUCVAM). Во моментот Даниел ја координира Лабораторијата за нови политики при TNI. Тој е автор и уредник на многу книги, од кои најнови се Вода за пиење и ковид-19: темни облаци и светли страни во коавторство со Сузан Спронк и Дејвид Мекдоналд; Новата латиноамериканска левица: повторно раѓање на утопијата со Патрик Барет и Сезар Родригез Гаравито; и Левицата во градот: партиципаторна локална власт во Латинска Америка со Бенјамин Голдфранк. Тој има докторат по развојни студии од Меѓународниот институт за социјални студии на Универзитетот Еразмус во Ротердам (ISS, Хар).

Шон Кари е син на работник на нафтена платформа во рурална Шкотска и е 24-годишен истражувач, организатор и обучувач за социјално движење. Во последните осум години е вклучен во разни форми на активизам, од политика на Зелената партија до организирање на заедницата, работејќи да ги поврзе потребите на заедницата со политиката на високо ниво. Живее во Брисел и во моментот ја завршува магистратурата на Парискиот институт за политички науки во обид да ја разбере Европската Унија.

Драган Ѓунда е докторанд на Одделот за социологија и социјална антропологија на Централноевропскиот универзитет. Во своите истражувања тој се занимава со политичката екологија на енергетската транзиција во Србија, со акцент на инвестициите во хидроцентралите и нивните економски и еколошки последици. Тој е истражувач-соработник во Полекол и Право на воду и член на Електропионир, задруга за соларна енергија во Србија.

Ранд Ел Зеин (1991) е истражувачка и климатска активистка од Бејрут, Либан. Докторирала на Универзитетот во Салцбург, Австрија, на тема „Помеѓу насилство, ранливост, издржливост и отпор: арапските телевизиски вести за искуствата на Сиријките за време на сирискиот конфликт“. Нејзиното истражување се фокусира на арапските медиуми, културолошките студии и еко-феминистичките практики во неолиберални општества и во арапскиот муслимански свет.

Лида Фернанда Фореро е политички советник во Конфедерацијата на синдикати во Јужна и Северна Америка (CSA-TUCA). Таа е економист што анализира теми како трговски и инвестициски политики, структура на неказнивост создадена за транснационалните корпорации и нови трендови во финансијализацијата и комодификацијата на природата и животот. Лида е Колумбијка и има диплома по економија и магистратура по историја од Националниот универзитет во Колумбија, каде што е професор и истражувач. Била и истражувач за Транснационалниот институт во рамки на програмите за економска правда, корпоративна моќ и алтернативи.

Александар Ѓорѓиевски е претседател на Асоцијацијата за одржлив социо-економски развој Изгрејсонце од Северна Македонија. Во моментот ја довршува магистерската теза од областа на економијата и финансиите. Работел на разни еколошки теми, како управување со отпад, загадување на воздухот, одржливи прехранбени системи и енергетска транзиција. За Изгрејсонце напишал публикации за намалување на загадувањето на воздухот и за перспективите за геотермална енергија во Северна Македонија, а е автор и на написи за храна, мобилност, енергетска транзиција и загадување. Во моментот Александар работи со Изгрејсонце на

формирање енергетски задруги во регионот и внимателно ја следи енергетската транзиција во Југоисточна Европа.

Раул Гомез студирал шпанска филологија, но неговиот работен однос со еколошките теми започнал во Гринпис Шпанија. Почнал како волонтер во 2002 година, а по една година станал дел од административниот тим. Работел и на кампањи за шумски и крајбрежни региони, сè до 2010 година кога бил и менаџерски асистент. Во 2010/2011 година ги основал зелената партија EQUO и фондацијата со исто име. Во 2016 година станал директор на фондацијата, која во 2018 година го сменила името во Транзисион Верде (Зелена транзиција). Од 2016 година е член на Генералното собрание на Зелената европска фондација. Тој и координира збирка книги за пионерите на енвайронментализмот под наслов *Nojas en la hierba* (Лисја во тревата).

Ведран Хорват (социолог, новинар и активист) е раководител на Институтот за политичка екологија во Загреб од 2015 година и член на бордот на директори на Зелената европска фондација со седиште во Брисел. Од 2005 до 2015 година бил директор на загребската канцеларија на германската зелена политичка фондација Хајнрих Бол. Претходно работел како новинар во дневниот политички весник Вјесник и објавувал написи во меѓународни весници и Transitions Online со седиште во Прага. Автор е и уредник на низа публикации и написи за еколошка одржливост, демократија и миграција.

Ања Намака Линкс е домородна намибиска преведувачка, истражувачка и писателка. Најчесто пишува на нејзиниот мајчин јазик, африканс, и на официјалниот јазик во Намибија, англискиот. Нејзино поле на интерес се демократијата, развојот и животната средина, допирните точки на родот, племенското општество и расизмот во современата африканска политика и учеството и претставувањето на малцинствата во постколонијална јужна Африка. Има диплома по политички науки и живее во Виндхоек, главниот град на Намибија, каде што рачно изработува сапуни и традиционална храна, и се грижи за нејзиното пошироко семејство и за уличните кучиња.

Роберт Магован е политички советник во влада, активист и член на јадрото на тинк-тенк организацијата Зелена куќа. Претходно бил координатор за развој на политики за Зелената партија на Англија и Велс и заедно со синдикатот PCS е автор на извештајот „Нов Зелен договор за Гетвик“, кој го следи влијанието на ковид-19 врз градовите каде што има аеродроми. Студирал политика на Универзитетот во Њукасл и економија на Универзитетот во Лајден. Пораснал во Армаг, Северна Ирска.

Сара Матју е европатеник од редовите на фламанската Зелена партија Хроен од 2020 година. Повеќе од 21 година е активна во зелената политика. Во Хроен работела на повеќе позиции, на младинско, локално, национално и на европско ниво. Работела за Натуурпунт, најголемата организација за зачувување на природата во Фландрија. Таа е поранешен шеф на генералниот политички тим во кабинетот на министерот за мобилност во Брисел Бруно де Лил. Сара има експертиза во области како животна средина, мобилност, енергетска и социјална политика и трговија. Таа е активна членка на белгиското женско движење. Таа е градски советник во Гент, каде што Зелените се дел од мнозинството. Сара е активна во европската политика од 2002 година, прво со Федерацијата на млади европски зелени, а од 2007 година со Европската зелена партија. Основач е на европската мрежа на Хроен заедно со европатеникот Барт Стаес. Од 2012 година, таа е членка на комитетот на европските Зелени.

Хоакин Нието е директор на шпанската канцеларија на Меѓународната организација на трудот од 2011 година. Претходно бил конфедерациски секретар за животна средина и за професионално здравје на шпанскиот синдикат Комисионес обрерас (1991-2008), а е и претседател и коосновач на Синдикалниот институт за труд, животна средина и здравје (ISTAS). На меѓународно ниво бил член на Советодавниот форум за животна средина на Европската Унија (1995-2002); коосновач е на Sustainlabour (Меѓународна трудова фондација за одржлив развој) чиј претседател бил од 2004 до 2008 и почесен претседател од 2008 до 2011 година; како претставник на работниците учествувал во Комисијата за одржлив развој на Обединетите нации (1996-2007), на климатските самити (1995-2009) и во Програмата на Обединетите нации за животна средина (2005-2007).

Симо Раитила е координатор на зелената тинк-тенк организација Визио. Магистрирал социјална и јавна политика на Универзитетот во Хелсинки и во моментот ги истражува ризиците врз менталното здравје на работоспособното население за неговиот докторат по социологија. Претходно работел во Кела, Фондот за социјално осигурување во Финска, проучувајќи ја социјалната помош.

Адријан Тот е биолог по образование, а сега работи во климатскиот и еколошки сектор на ЕУ. Во моментот е проектен координатор на Зелената европска фондација. Адријан живее во Брисел каде што работел во Европската комисија, во канцеларијата на Сојузот на градоначалниците од ЕУ, и во тинк-тенк организацијата Пријатели на Европа. Тој е и коосновач на грасрутс иницијативите Допир без пластика и Одрливи пешачки тури низ Брисел, кои се фокусираат на промоција на трансформативни градови и заедници. Има магистратура по тропски биодиверзитет и екосистеми со теренско искуство во Европа и Југоисточна Азија.

Елина Володченко магистрирала социологија на Универзитетот во Гент, со фокус на конфликти и развој во светот глобално. Нејзино поле на интерес се теми како нееднаквоста, глобализацијата, екологијата, постколонијализмот и вкрстеноста меѓу повеќе сектори. Освен тоа, таа е на магистерски студии по новинарство на Слободниот универзитет во Брисел.

Било да размислуваме за климатската криза што е во тек, итната потреба за геополитичка енергетска автономност или за штетното влијание на екстрактивната економија врз заедниците и природата во светот, јасно е дека Европа се соочува со крупен предизвик: таа неверојатно бргу треба да направи транзиција на својата економија кон економија во која секој ќе има можност за добар живот во рамки на планетарните граници. Но, колку побрзо треба да се направат промените, толку се поголеми ризиците дека некои луѓе и региони ќе бидат заборавени. Според тоа, развојот и имплементацијата на праведната транзиција се клучни во времето во кое живееме. Какви политики и финансии ни требаат за транзицијата да биде рамноправна, осигурувајќи се дека фундаменталните права на сите им се загарантирани во едно инклузивно општество? И како тоа се толкува во различните околности во разни региони во Европа и на глобалниот југ?

Контактирајте нè:

ЗЕЛЕНА ЕВРОПСКА ФОНДАЦИЈА

GREEN EUROPEAN FOUNDATION

Rue du Fossé 3, L-1536 Luxembourg
Brussels Office: Mundo Madou,
Avenue des Arts 7-8, 1210 Brussels

t: +32 2 329 00 50 e: info@gef.eu

Поврзете се со нас:

Посетете ја нашата веб-страница
за да дознаете повеќе за нас:

gef.eu

Следете ги нашите социјални мрежи за да останете информирани за нашите најнови активности и настани што се одвиваат низ цела Европа.

[GEF_Europe](https://twitter.com/GEF_Europe)

[GreenEuropeanFoundation](https://www.facebook.com/GreenEuropeanFoundation)

[GEF_Europe](https://www.instagram.com/GEF_Europe)

ISBN 978-1-913019-58-7

9 781913 019587 >